

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК: актуальні проблеми та рішення

Монографія

За редакцією д-ра екон. наук, проф. С.С. Герасименка,
д-ра екон. наук, проф. А.О. Єпіфанова

Суми
ДВНЗ “УАБС НБУ”
2010

УДК 657.1
ББК 65.052.8
Б94

Рекомендовано до друку вченою радою
ВНЗ “Національна академія управління”,

протокол № 3 від 19.02.2009; вченою радою
ДВНЗ “Українська академія банківської справи
Національного банку України”,
протокол № 7 від 20.03.2009

Рецензенти:

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри бухгалтерського обліку
ДВНЗ “Київський національний економічний університет
ім. Вадима Гетьмана”
Ю.А. Кузьмінський;

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри бухгалтерського обліку
ДВНЗ “Київський національний університет ім. Т.Г. Шевченка”
В.Г. Швець

Б94 **Бухгалтерський облік: актуальні проблеми та рішення [Текст] :** монографія / за редакцією д-ра екон. наук, проф. С. С. Герасименка, д-ра екон. наук, проф. А. О. Єпіфанова ; [С. С. Герасименко, А. О. Єпіфанов, М. Д. Корінько та ін.]. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2010. – 162 с.

ISBN 978-966-8958-52-6

У колективній монографії розглядаються актуальні питання організації бухгалтерського обліку в сучасних умовах, проблеми та перспективи його автоматизації. Значна увага приділяється дослідженню та вирішенню питань забезпечення якості облікової інформації, її ефективного використання в управлінні підприємствами. Пропонуються нові методичні підходи щодо забезпечення потрібної якості інформаційного забезпечення управління, організації внутрішнього контролю та аудиту, здійснення контролю за використанням бюджетних коштів.

Видання розраховане на широке коло бухгалтерів, економістів, студентів та аспірантів економічних спеціальностей, бухгалтерів підприємств та організацій, тих, хто зацікавлений у використанні інформаційного потенціалу бухгалтерського обліку для підвищення ефективності управління.

УДК 657.01
ББК 65.0528

© Герасименко С.С., Єпіфанов А.О.,
Корінько М.Д. та ін., 2010
ISBN 978-966-8958-52-6 © ДВНЗ “Українська академія банківської справи
Національного банку України”, 2010

ЗМІСТ

ВСТУП	4
Розділ I. ВИРІШЕННЯ ПИТАНЬ ВІДПОВІДНОСТІ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ СУЧАСНИМ УМОВАМ ГОСПОДАРЮВАННЯ	5
1.1. Облік та оцінка активів	5
1.2. Облік основних засобів та їх амортизації.....	18
1.3. Фінансова звітність та її роль в управлінні бізнесом.....	31
Розділ II. ВДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ВЕДЕННЯ ОБЛІКУ	56
2.1. Сучасні методи організації обліку.....	56
2.2. Організація обліку нематеріальних активів	61
2.3. Автоматизація обліку: перспективи та проблеми.....	69
Розділ III. МЕТОДИ ЕФЕКТИВНОГО ВИКОРИСТАННЯ ДАНИХ ОБЛІКУ В УПРАВЛІННІ БІЗНЕСОМ.....	84
3.1. Мета та завдання управлінського обліку.....	84
3.2. Аналіз результатів фінансово-господарської діяльності.....	99
3.3. Оцінювання фінансового стану підприємств.....	109
Розділ IV. ВИРІШЕННЯ ПИТАНЬ ЯКОСТІ ІНФОРМАЦІЇ ЩОДО ФІНАНСОВО-ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	121
4.1. Способи забезпечення потрібної якості інформаційного забезпечення управління	121
4.2. Особливості організації та здійснення аудиту щодо різних форм звітності та операцій	130
4.3. Здійснення контролю використання бюджетних коштів ..	141
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ	152

ВСТУП

Досягнення цілей ринкової економіки можливе насамперед за умови використання для прийняття управлінських рішень надійної, вичерпної, об'єктивної та порівнювальної інформації щодо фінансово-господарських явищ та процесів. Джерелами такої інформації на мікрорівні є показники форм звітності, що їх складає, відповідно до нормативно-правових вимог, кожна юридична особа. Значною мірою вказана відповідність забезпечується своєчасним та досконалим проведенням внутрішнього та зовнішнього аудиту. З іншого боку, Україна та суб'єкти підприємницької діяльності, що функціонують на її території, мають незначний досвід організації та ведення обліку згідно з вимогами світових стандартів, впровадження яких у практику є головною передумовою прийняття України до світових та міжнародних економічних організацій. У XXI столітті тільки плідна співпраця зі світовим співтовариством може забезпечити країні високі темпи економічного та соціального розвитку.

Виходячи з важливості вирішення питань вдосконалення обліку та аудиту в Україні, двома провідними вищими економічними навчальними закладами України було прийняте рішення видати основні положення наукових досліджень з цього напрямку у формі монографії. Здійснення такої публікації, на наш погляд, дасть можливість студентам, аспірантам, науковцям, практикам ознайомитися з сучасними досягненнями науковців України у вирішенні вказаних питань. Як наслідок, можна очікувати, що це призведе, з одного боку, до поліпшення можливостей використання практиками пропозицій, поданих у монографії, а з іншого – до подальшого підвищення темпів вдосконалення обліку та аудиту в Україні і скорішого набуття нею справедливої оцінки рівноправного партнера з боку провідних держав світу.

Авторський колектив: д-р екон. наук, проф. С.С. Герасименко; д-р екон. наук, проф. А.О. Спіфанов; д-р екон. наук М.Д. Корінько; д-р екон. наук, проф. В.П. Москаленко; канд. фіз.-мат. наук, проф. А.В. Серіков; канд. екон. наук, доц. Л.В. Городянська; канд. екон. наук, доц. І.М. Бурденко; канд. екон. наук, доц. Я.В. Іщук; канд. екон. наук, доц. Л.М. Котенко; канд. екон. наук, доц. Н.М. Лисенко; канд. екон. наук, доц. Д.М. Марченко; канд. екон. наук, доц. Ю.В. Чередниченко; канд. екон. наук, доц. О.А. Чуприна; канд. екон. наук, доц. М.М. Шигун; канд. екон. наук, доц. О.В. Шипунова; канд. екон. наук, старший викладач Г.М. Яровенко; канд. екон. наук О.М. Олексійчук; канд. екон. наук О.Р. Охрамович; канд. екон. наук О.Л. Пластун; канд. екон. наук К.С. Чуприн; старший викладач Т.А. Демченко; старший викладач О.В. Ромашко; викладач Н.С. Прокопенко; аспіранти: В.С. Герасименко, В.І. Каленська, В.П. Онищенко, М.В. Титов, Я.Б. Федорова, О.В. Фоміна.

Розділ I

ВИРІШЕННЯ ПИТАНЬ

ВІДПОВІДНОСТІ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ

СУЧАСНИМ УМОВАМ ГОСПОДАРЮВАННЯ

1.1. ОБЛІК ТА ОЦІНКА АКТИВІВ

На сьогодні в Україні однією з проблем суспільства є завдання привести існуючу в країні систему бухгалтерського обліку і звітності у відповідність з вимогами ринкової економіки та міжнародних стандартів. Насамперед необхідно упорядкувати визначення щодо активів, єдиної класифікації яких досі не існує. У зв'язку з цим важливу роль відіграє вивчення накопиченого досвіду в цій сфері у країнах з розвинутими ринковими системами господарювання.

Сьогодні багато країн світу сприймають Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку (МСБО) як закон для оновлення своєї інфраструктури та наближення її до найкращої світової практики. Оскільки МСБО стають дедалі досконалішими та завершеними, їх застосовують глобальні компанії при складанні фінансових звітів, а також ринки цінних паперів багатьох країн світу.

У більшості країн стандарти бухгалтерського обліку розроблялись залежно від потреби. Проте в сучасному вигляді національні стандарти обліку західних держав, які відповідають міжнародним стандартам, приведені у відповідність із загальними концептуальними основами і принципами.

Опис існуючих у міжнародній практиці нормативів бухгалтерського обліку можна знайти в дослідженнях В. Качаліна. Згідно з його висновками фінансову звітність необхідно подавати найбільш наближеною до “Загальних принципів бухгалтерського обліку” (GAAP).

Американський досвід визначення та впливу бухгалтерської справи має значний прикладний характер, оскільки найбільший відсоток західних інвестицій у нашу країну припадає на США. Розвиток зовнішньоекономічних зв'язків і залучення американських інвестицій зобов'язує українських фахівців надавати потенційним партнерам достовірну фінансову інформацію, яка дозволяє їм приймати обґрунтовані рішення при побудові господарських відносин з Україною. Важливим є і те, що, як правило, потенційні інвестори бажають бачити реальну фінансову інформацію про діяльність підприємства у звичному для них вигляді, а для цього необхідно володіти методикою ведення бухгалтерського

обліку і формування звітності відповідно до “Загальноприйнятих принципів бухгалтерського обліку” США. Знання цих положень, їхньої сутності ми вважаємо необхідними на сьогодні як для удосконалення ведення обліку українськими фахівцями, так і для економіки України в цілому. Це зумовлене тим, що GAAP є системою бухгалтерського обліку, яка повністю сумісна з міжнародними стандартами IAS, зважаючи, що GAAP містить набагато детальнішу методологію ведення обліку, ніж міжнародні стандарти.

У США закладені в основу GAAP принципи, викладені в розроблених Радою зі стандартів фінансового обліку положеннях про концепцію фінансового обліку (SEAS). Згідно з положенням № 6 (SEAS № 6) виділено 10 найважливіших елементів фінансової звітності, яка складається відповідно до міжнародних визнаних норм. Одним із таких елементів є активи підприємства. Це положення визнає активи як ресурси компанії, які повинні принести їй господарську вигоду в майбутньому. Як активи відображаються господарські ресурси компанії, які:

- приносять господарську вигоду (доходи, прибутки) в майбутньому;
- знаходяться в розпорядженні керівництва компанії, яке могло б без перешкод задіяти їх на власний розсуд або продати;
- є результатом раніше здійснених компанією операцій, тобто тих, які придатні до використання в даний момент, а не знаходяться на стадії виготовлення або доставки в межах відповідного контракту.

Згідно з МСБО активи визнаються у тому випадку, якщо є вірогідність, що економічні майбутні вигоди надійдуть до підприємства, і якщо активи мають ціну або вартість, яку можна достовірно визначити. Певна одиниця може підпадати під визначення “активи” навіть за відсутності законодавчого контролю.

Стосовно активів, згідно з Національними стандартами бухгалтерського обліку в Україні, то визнання їх ґрунтується на первинних документах за відповідний період. У Положенні (стандарті) бухгалтерського обліку (П(С)БО) № 2 “Баланс” зазначено, що актив є ресурсом, який:

- контролюється підприємством внаслідок минулих подій;
- від якого очікується отримання підприємством майбутніх економічних вигід.

МСБО не вимагають, але заохочують подання окремо поточних і непоточних активів, що відповідає поділу в П(С)БО на оборотні і необоротні активи. На практиці більшість виробничих та торговельних підприємств в Україні дійсно подають ці критерії окремо, у той час як фінансові установи та інші підприємства, що працюють за довготерміновими проектами, наприклад, будівельні компанії, зазвичай цього не роблять.

Згідно ж з П(С)БО № 2 в Україні активи підприємства в балансі слід обов'язково поділяти на оборотні й необоротні, які мають такі ознаки:

- оборотні активи – грошові кошти та їх еквіваленти, що не обмежені у використанні, а також інші активи, призначені для реалізації чи споживання протягом операційного циклу чи дванадцяти місяців з дати балансу;
- необоротні активи – всі активи, що не є оборотними.

За цим стандартом активи визначаються як оборотні активи, якщо:

- очікується, що вони будуть реалізовані впродовж нормального виробничого циклу підприємства;
- їх утримують, головним чином, з метою реалізації або на короткий термін, очікується, що їх буде реалізовано впродовж 12 місяців балансу;
- грошові кошти або грошовий еквівалент, щодо застосування яких відсутні обмеження.

Усі інші активи повинні класифікуватися як необоротні.

У стандартах GAAP, зокрема в SFAS № 2 “Якісні характеристики інформації бухгалтерського обліку”, знаходимо, що підприємства зобов'язані відображати в балансовому звіті інформацію про свої поточні і довгострокові активи окремо в міру зменшення їх ліквідності. Згідно з МСБО № 1 “Подання фінансових звітів” кожне підприємство самостійно вирішує, подавати чи не подавати поточні та непоточні зобов'язання у вигляді окремої класифікації в балансі. Таким чином, згідно з МСБО № 1 активи підприємств можуть класифікуватись як поточні, якщо вони:

- як очікується, будуть реалізовані або утримувані для продажу чи споживання у звичайному ході операційного циклу підприємства;
- утримуються в основному з метою продажу або протягом короткострокового періоду та, за очікуванням, будуть реалізовані протягом дванадцяти місяців з дати балансу;
- є грошовими коштами чи активами, еквівалентними грошовим коштам, необмеженим у їхньому використанні.

Виходячи з цього за МСБО № 1 усі інші активи слід визначати як непоточні.

Таким чином, маємо відмінності у класифікації активів за різними системами обліку.

Для України доцільним буде підхід щодо повного співвідношення національних стандартів з Міжнародними стандартами бухгалтерського обліку у визначенні та відображенні в балансі активів підприємств і, згідно з цим, впровадження більшої самостійності щодо розмежування активів у балансі конкретного підприємства.

Поняття оцінки є фундаментальним в економіці, особливо в сучасних ринкових умовах. Дослідження різних видів оцінок, що використовуються в бухгалтерському обліку, на наш погляд, повинно вирішити проблему визначення економічного добробуту підприємства, а також – визначення сум доходу, які без збитку для підприємства і його платоспроможності можуть бути використані підприємством.

Концепція вільної оцінки власності, виходячи із принципів балансу, розроблялась багатьма вченими-економістами, які виходили з концепції історичної оцінки активів фірми, тобто з ціни придбання, при цьому оцінка відігравала другорядну роль і забезпечувала лише оцінку власності з урахуванням захисту інтересів власників, на відміну від інтересів кредиторів. Прихильники даної теорії основну роль при визначенні фінансового результату надавали звіту про фінансові результати, а не балансу, і вважали, що перевищення кредиторської заборгованості над дебіторською призводить до зменшення капіталу і погіршення фінансового стану суб'єктів ринкових відносин.

Г. Сімон вважав, що оцінка не має самостійного характеру, а може бути виведена тільки на підставі балансу, який завжди складається від імені когось. Таким чином, тільки та особа, від імені якої складено баланс, має право оцінити своє майно і свої зобов'язання. Е. Купер розумів прибуток як приріст активу ($A1 - A0$) після того, як вартість отримає справедливую оцінку, що не суперечить закону. Таким чином, прибуток не виникає в бухгалтерських документах, а трактується як реальний приріст багатства, тобто власності підприємства. Т. Вельтон запропонував оцінку прибутку і об'єктів, які обліковуються, формувати у незалежних документах і зберігати в обліку безпосередньо до продажу цінностей. Таким чином, оцінка здійснюється на основі обліку, а не суб'єктивних бажань тих, хто складає баланс.

Позиції Е. Купера відповідають інтересам акціонерів, а погляди Т. Вельтона – інтересам кредиторів. Занижена оцінка активів призводила до того, що акціонери, продаючи акції, мали збитки, на відміну від кредиторів, які були спокійними через те, що фірма мали приховані резерви, які гарантували вкладені інвестиції. Завищена оцінка ж, навпаки, дозволяла перекласти збитки на покупців акцій і поставити під загрозу інвестиції кредиторів.

Прихильниками історичної оцінки були такі видатні бухгалтери, як Л. Пачолі, В. Осбор, П. Герстнер, Ж. Саварі, А. Гільбо. У межах їхньої концепції фінансовий результат визначається співвідношенням доходів і витрат.

Я.В. Соколов вважав, що теоретично єдино правильною може бути оцінка матеріальних цінностей за собівартістю. На практиці оцінка

майно, яке придбане за оплату, здійснюється шляхом додавання фактично проведених витрат на його придбання; майно, яке отримане безоплатно, оцінюється за ринковою вартістю на дату придбання, а майно, яке вироблене безпосередньо на підприємстві, оцінюється за вартістю його виготовлення.

Найбільш прийнятною є оцінка, яка відображає поточну вартість активів, тобто поточна оцінка. Вона являє собою вартість активів, за якою їх можна придбати на момент складання балансу, тобто вартість заміни об'єктів обліку.

Використання в бухгалтерському обліку концепцій прогнозування, моделювання капітальних активів, системи фінансових коефіцієнтів, використання звітів про рух капіталу, грошових потоків розширило підхід до історичної оцінки, особливо в контексті основних принципів бухгалтерського обліку. При цьому Е. Бріттон і К. Ватерсон акцентують увагу на необхідності підвищення прогнозних функцій фінансового й управлінського обліку.

Бухгалтерський облік, який є джерелом інформації для аналізу коефіцієнтів, базується на концепції собівартості, не є кращим чинником для вирішення завдань прогнозування, оцінки доцільності інвестування у фірму. Користувачі бухгалтерської звітності часто віддають перевагу саме правилу найменшої оцінки, яке означає присвоєння активу найменшої із двох оцінок: або за собівартістю, або за ринковою вартістю. Наприклад, у США, як і в більшості країн, запаси оцінюються за фактичними витратами на їх придбання на момент отримання або використання запасів у процесі виробництва. Оцінка вимірюється чистою сумою грошових платежів, здійснених у минулому або в майбутньому при придбанні товарів чи ресурсів. Якщо платежі будуть здійснені в майбутньому, то їх суму слід дисконтувати. Витрати ж на доставку цих запасів (якщо за умовами договору їх не несе покупець) можуть включатись або не включатись до собівартості товарно-матеріальних запасів, які відображають окремим рядком.

Згідно з системою стандартів GAAP до собівартості слід включати тільки ті види витрат, які покупець вважає складовими вартості товару на момент його придбання. Одна лише наявність витрат не є підставою для їхнього включення до вартості запасів.

У Польщі запаси оцінюються за цінами їхнього придбання, у разі неможливості виявлення ціни запасів або при їх безоплатній передачі вони оцінюються за цінами на аналогічні або подібні товарно-матеріальні цінності. У Німеччині, в Люксембурзі та у Франції запаси оцінюються за найменшою величиною – за собівартістю або за ринковою вартістю. У Португалії та Іспанії запаси оцінюються за ціною придбання

їх або витратами на їхнє виробництво. В Іспанії ціна придбання включає суму, зазначену в рахунку постачальника, плюс додаткові витрати на збереження запасів, враховуючи податок із продажу, якщо вони не покриваються за рахунок бюджетного фінансування. У Швейцарії та Італії запаси оцінюються за найменшою з двох величин – первісною вартістю (витрати на придбання чи виробництво) або чистою вартістю можливої реалізації.

В Україні, згідно з ПСБО № 9, запаси при їх надходженні на підприємство оцінюються за собівартістю, яка сплачується згідно з договором постачальнику (продавцю), за вирахуванням суми ввізного мита, непрямих податків, витрат на заготівлю, навантажувально-розвантажувальних робіт, транспортування запасів та інших витрат, пов'язаних із придбанням запасів та доведенням їх до стану, в якому вони придатні для використання у запланованих цілях. До витрат, які не включаються до первісної вартості запасів, належать такі: понаднормові витрати, брак запасів, витрати на збут, відсотки за використання кредитів, адміністративні витрати тощо.

Згідно з МСБО 2 “Запаси”, їх вартість повинна містити в собі купівельну вартість, витрати у зв'язку з переробкою продукції, а також витрати на доставку запасів до місця їх призначення і приведення до належного стану. Витрати на придбання запасів враховують вартість запасів, яка зазначена у договорі, мито на ввезення тощо, а також транспортно-заготівельні витрати та витрати, безпосередньо пов'язані з придбанням готової продукції, матеріалів і послуг.

В умовах нестабільності ринку, яка виражається в досить значних коливаннях цін, оцінка запасів за вартістю їхнього придбання не є об'єктивною. Саме тому зарубіжна практика обліку й звітності виробила достатньо ефективні способи вирішення цієї проблеми. Щоб зберегти об'єктивність оцінки запасів в умовах цінової нестабільності, їх оцінюють за правилом найнижчої оцінки. Сутність його полягає в тому, що діє принцип обачності (консерватизму), за яким запаси оцінюються й відображаються за найменшою з можливих вартостей – ринковою ціною або за собівартістю.

Оскільки з різних причин ринкова ціна запасів може знизитися до їх собівартості, то виникає збиток, який повинен бути відображений у даному періоді списанням їх вартості до ринкової ціни. У США у вигляді ринкової ціни або ринкової вартості в цьому випадку виступає “вартість заміщення” запасів, що являє собою величину, яку необхідно заплатити постачальникам у даний момент за таку ж кількість запасів. Слід зазначити, що всі вищеперераховані методи оцінки є загальноприйнятими бухгалтерськими методами, однак їхнє використання

не завжди відповідає системі нормативного регулювання податкових розрахунків.

У системі національних стандартів Великої Британії при оцінці запасів до уваги беруть принцип обачності, за яким запаси оцінюються за найменшою з двох величин: первісною вартістю або чистою реалізаційною вартістю. Чиста реалізаційна вартість одиниці запасів – це сума, яку підприємство планує отримати за продаж даної одиниці запасів, за вирахуванням витрат на підготовку даної одиниці запасів до продажу і витрат на продаж.

Дослідження застосування найменшої з оцінок у практиці різних країн дає змогу стверджувати, що використання в бухгалтерському обліку мінімальної із двох оцінок створює для підприємства певні резерви і забезпечує виживання на основі використання фундаментальних концепцій бухгалтерського обліку, а саме: обачності, суттєвості, продовження діяльності.

Відповідно до запровадженої системи національних стандартів бухгалтерського обліку облік в Україні характеризується широким спектром методичних підходів до оцінки придбання та списання активів, застосування яких передбачає найбільш достовірну облікову оцінку активів. Метою ж оцінки активів повинно бути встановлення фінансової рівноваги у структурі господарських засобів підприємства та джерел їхнього утворення, визначення оптимальних напрямків розвитку шляхом пошуку можливостей ефективної діяльності розвитку підприємства в умовах відповідного рівня забезпеченості ресурсами, зовнішнього конкурентного середовища з використанням наявних та прихованих резервів. Оптимальність облікової системи, на підставі якої визначається методологія оцінки активів підприємства, ми рекомендуємо досліджувати в ході проведення аудиту.

Важливою складовою активів є інвестиційна нерухомість, під якою мають на увазі власні або орендовані на умовах фінансової оренди земельні ділянки, будівлі, споруди, які розташовуються на землі, утримувані з метою отримання орендних платежів та/або збільшення власного капіталу, а не для виробництва та постачання товарів, надання послуг, адміністративної мети або продажу в процесі звичайної діяльності. Питання методологічних засад обліку необоротних активів розглядалися багатьма провідними вітчизняними та зарубіжними вченими, проте деякі з них залишаються недостатньо розкриті.

Одиницею обліку інвестиційної нерухомості є земельна ділянка, будівля (частина будівлі) або їх поєднання, а також активи, які утворюють з інвестиційною нерухомістю цілісний комплекс і в сукупності генерують грошові потоки. Об'єкти, які використовують у різних

цілях (для оренди, для власних потреб), підлягають відокремленому обліку.

Проте, якщо певний об'єкт основних засобів включає частину, яка утримується з метою отримання орендної плати та/або для збільшення власного капіталу, та іншу частину, що є операційною нерухомістю, і ці частини можуть бути продані окремо (або окремо надані в оренду згідно з договором про фінансову оренду), то вони відображаються як окремі інвентарні об'єкти. Якщо ці частини не можуть бути продані окремо, об'єкт основних засобів визнається інвестиційною нерухомістю за умови, що частина об'єкта, яка використовується для власних потреб, несуттєва.

На практиці можуть виникнути труднощі з визначенням того, чи є додаткові послуги настільки суттєвими, щоб визнати об'єкти нерухомості як такі, що використовуються для власних потреб. Наприклад, власник готелю може передати всі або окремі функції управління готелем третій стороні, що ускладнює визначення суттєвості.

Визначення майна як інвестиційної нерухомості здійснюється на основі професійної думки. За наявності ознак, за яких об'єкт основних засобів може бути віднесеним і до операційної нерухомості, і до інвестиційної нерухомості, підприємство розробляє критерії щодо їх розмежування.

У складі активів визнається інвестиційна нерухомість як самостійний об'єкт обліку, коли є достатня ймовірність надходження орендних платежів або приросту вартості капіталу відповідно до вимог до інвестиційної власності, а вартість останньої може бути достовірно визначена.

Первинна оцінка інвестиційної власності проводиться за собівартістю її придбання або будівництва, з урахуванням і будівництва господарським способом. Первісна вартість інвестиційної нерухомості збільшується на суму витрат, пов'язаних з її поліпшенням (модернізація, модифікація, добудова, дообладнання, реконструкція тощо), що призводить до збільшення майбутніх економічних вигод, первісно очікуваних від використання інвестиційної нерухомості.

Витрати, що здійснюються для підтримання інвестиційної нерухомості в робочому стані та одержання первісно визначеної суми майбутніх економічних вигод від її використання, входять до складу витрат звітного періоду.

Підприємство на дату балансу відображає у фінансовій звітності інвестиційну нерухомість за справедливою вартістю, якщо її можна достовірно визначити, або за первісною вартістю, зменшеною на суму нарахованої амортизації з урахуванням втрат від зменшення корисності

та вигід від її відновлення, що визнаються відповідно до ПСБО 28 “Зменшення корисності активів”.

Оцінка інвестиційної нерухомості за справедливою вартістю ґрунтується на цінах активного ринку в тій самій місцевості в подібному стані за подібних умов договорів оренди або інших контрактів на дату балансу та не враховує майбутніх витрат на поліпшення нерухомості і відповідні майбутні вигоди у зв’язку з майбутніми витратами на поліпшення об’єктів інвестиційної нерухомості.

У разі відсутності інформації про ринкові ціни на інвестиційну нерухомість її справедлива вартість визначається за теперішньою вартістю майбутніх чистих грошових надходжень від активу, обчисленою відповідно до пунктів 11-14 ПСБО 28 “Зменшення корисності активів”.

Сума збільшення або зменшення справедливої вартості інвестиційної нерухомості на дату балансу відображається у складі іншого операційного доходу або інших витрат операційної діяльності відповідно.

Стаціонарно встановлені об’єкти основних засобів (ліфти, кондиціонери тощо), вартість яких врахована при визначенні справедливої вартості інвестиційної нерухомості, обліковуються в позабалансовому обліку за первісною вартістю. Усі інші активи, які використовуються разом з інвестиційною нерухомістю (меблі, господарський інвентар, офісна техніка тощо), оцінюються за первісною (переоціненою) вартістю і відображаються в обліку відповідно до ПСБО 7 “Основні засоби”.

Визначення справедливої вартості належить до “обізнаних сторін”, що означає, що покупець і продавець мають інформацію, що включає:

- технічні характеристики об’єкта інвестиційної власності;
- існуючі і потенційні можливості експлуатації об’єкта;
- ринкові ціни на аналогічні об’єкти за станом на звітну дату.

Слід зазначити, що інвестиційна нерухомість, що обліковується за первісною вартістю, зменшеною на суму нарахованої амортизації з урахуванням втрат від зменшення корисності та вигід від її відновлення, переоцінці не підлягає.

Узагальнюючи наведене вище, можна дійти висновку, що найбільш проблемними в обліку інвестиційної нерухомості є питання її оцінки, підходи до якої є досить суперечливими і вимагають доопрацювання з боку законодавців.

Іntenсивне впровадження автоматизованих інформаційних систем і відповідне збільшення витрат на придбання програмних продуктів підприємствами обумовлює актуальність дослідження питань,

пов'язаних з використанням та оцінкою об'єктів інтелектуальної власності, які є нематеріальними активами підприємства. Об'єкт інтелектуальної власності стає нематеріальним активом тільки тоді, коли він визнаний об'єктом права власності платника податків.

Нематеріальними активами можуть бути програмні продукти (ПП), програми для ЕОМ і бази даних. Відомо, що твори науки, літератури і мистецтва є об'єктами права інтелектуальної власності. Отже, вони належать до об'єктів права власності. Це означає, що майновим правом автора на комп'ютерну програму, на відміну від права використання комп'ютерної програми, можна володіти, користуватися і розпоряджатися як майном (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Об'єкти права інтелектуальної власності

Які права передаються?	Що може робити з одержаним правом покупець?		
	Володіти	Користуватися	Розпоряджатися
Право використання програмного продукту	Ні	Так	Ні
Майнові права на програмний продукт	Так	Так	Так

Внесення права на використання ПП у статутний капітал підприємства, що створюється, або діючого є однією з операцій господарсько-фінансової діяльності, що дозволяє розпоряджатися таким інтелектуальним продуктом.

Авторське право стосовно ПП виникає вже через його створення. Для виникнення і здійснення авторського права не вимагається спеціальної реєстрації твору (в даному випадку – програмного продукту), спеціального його оформлення. Програми для ЕОМ охороняються в рамках авторського права як твори літератури, а бази даних – як збірники. Правова охорона розповсюджується на всі види програм для ЕОМ (зокрема і на операційні системи, і програмні комплекси), які можуть бути створені будь-якою мовою і в будь-якій формі, включаючи початковий текст і об'єктний код.

Практичний досвід показує достатньо широке застосування такого виду нематеріальних активів, як внесок у статутний капітал. Це можна пояснити такими чинниками:

- відносно високою ліквідністю порівняно з іншими видами нематеріальних активів;
- оперативністю створення, модифікацією програмного продукту;

- прикладною спрямованістю і можливістю адаптації до інших сфер використання;
- оперативністю доведення до споживачів;
- відносно швидкою окупністю.

Стосовно високої ліквідності ПП, то, очевидно, створювач ПП виходить з того, що, передаючи права на використання ПП як внесок у статутний капітал, він одержує свою частку внеску у вигляді певної кількості акцій або відсотка, тобто частки статутного капіталу, еквівалентної вартості цих прав.

У разі внесення в статутний капітал права на використання програми, яка не дасть належного фінансового ефекту, можливий варіант виключення зі складу засновників власника такого ПП. І навпаки, можлива ситуація, коли право на використання високопродуктивного ПП дозволить підприємству одержувати високі доходи від його застосування, а створювачу ПП – вимагати перегляду у бік збільшення своєї частки в статутному капіталі.

Застосування права на використання ПП як внеску в статутний капітал передбачає передачу майнових прав у повному або частковому обсязі. При цьому не слід змішувати передачу майнових прав (права на тиражування і продаж) з передачею (продажем) матеріального носія, що містить програму.

Процедура внесення права використання ПП у статутний капітал може складатися з таких етапів:

- ідентифікації ПП як об'єкта авторського права, експертизи прав на володіння ПП;
- оцінки вартості права використання ПП;
- складання авторського договору;
- підготовки засновницьких документів (або змін і доповнень до них);
- реєстрації у відповідному уповноваженому органі;
- постановки на баланс і початку використання.

Важливим аспектом є облік швидкого морального старіння ПП, оскільки практично кожні рік-два можуть з'являтися досконаліші аналоги. У зв'язку з цим оптимальний термін корисного використання ПП і термін амортизації можуть становити близько двох-трьох років.

Для автора (власника) ПП основним моментом є вартісна оцінка нематеріальних активів (права використання). Вона повинна відображати, з одного боку, ринкову вартість, а з іншого – ліквідність з урахуванням чинників ризику (ризик комерційної реалізації, технічний ризик, наявність конкурентноздатних аналогів та ін.). Та сторона, яка передає, і та, яка приймає, повинні бути переконані в обґрунтованості вартісної оцінки.

На підприємстві процес прийняття рішень про включення до складу нематеріальних активів об'єктів інтелектуальної власності звичайно починають з метою мінімізації оподаткування. Вирішення питання про включення виключних прав до нематеріальних активів залежить від проведеної оцінки вартості об'єкта. При цьому як облікову одиницю вказують охоронний документ як еквівалент прав, що впливають на наявності цього документа.

Оцінка об'єктів інтелектуальної власності провадиться по-різному залежно від мети призначення.

По-перше, оцінка об'єктів інтелектуальної власності необхідна при визначенні розміру винагороди авторам розробки і при визначенні економічного ефекту від використання даного об'єкта, виходячи з яких проводять платежі авторам.

По-друге, при постановці об'єкта інтелектуальної власності на баланс підприємства оцінюють цей об'єкт для включення його до складу нематеріальних активів; об'єкти інтелектуальної власності можуть бути включені в статутний капітал підприємства.

По-третє, при укладенні ліцензійних договорів необхідно визначити ціну ліцензії, для цього її оцінюють.

По-четверте, оцінка провадиться при проведенні заставних операцій, а також при страхуванні майна.

По-п'яте, у випадку порушення виключних прав також необхідно встановити оцінку для визначення збитку від порушення.

По суті лише реалізована на ринку продукція з використанням захищеного охоронним документом об'єкта інтелектуальної власності може бути критерієм його цінності.

Існують визначені методики оцінки об'єктів інтелектуальної власності. Оцінюють об'єкти спеціально навчені фахівці, що мають досвід як у патентно-правовій сфері, так і в сфері бухгалтерського обліку нематеріальних активів. Оцінювати можуть тільки організації, що мають ліцензію на проведення оцінної діяльності.

Оцінка інтелектуальної власності дозволяє:

- зменшити податок на прибуток;
- регулювати обсяг амортизаційних відрахувань і створювати фонди на придбання нових об'єктів інтелектуальної власності;
- збільшити ринкову вартість підприємства;
- визначити розмір частки при внеску в статутний капітал у формі об'єктів інтелектуальної власності;
- оптимізувати співвідношення активів;
- визначити вартість об'єктів інтелектуальної власності при їхній купівлі-продажу;

- визначити розмір збитку чи розмір компенсації з приводу незаконного використання об'єктів інтелектуальної власності, що належать підприємству;
- врахувати вартість об'єктів інтелектуальної власності при реорганізації, ліквідації чи банкрутстві підприємства.

Автоматизація підприємства є інвестиційною діяльністю. Через низку об'єктивних причин до цієї діяльності не завжди застосовуються підходи, які використовуються при оцінці ефективності інвестицій.

У цих умовах особливої актуальності набувають питання збереження вкладених коштів в інформаційні технології. Сьогодні в літературі все частіше зустрічається словосполучення “захист інвестицій”. Стосовно інформаційних технологій воно означає діяльність, спрямовану на збереження інвестицій у створення і розвиток інформаційних систем.

Втрата інвестицій відбувається у тому випадку, коли інформаційна система перестає бути ефективною, тобто задовольняти потреби бізнесу. У цьому випадку система не дозволяє:

- ефективно вирішувати поставлене завдання при необхідному рівні рентабельності експлуатації обчислювальних засобів;
- забезпечувати можливість свого розвитку.

Виходячи з вищесказаного, заходи щодо збереження інвестицій повинні бути спрямовані на забезпечення необхідної рентабельності експлуатації інформаційної системи і можливості її розвитку з урахуванням проведених витрат. Низька віддача від використання інформаційної системи при високих витратах на її експлуатацію, а також нездатність фірми змінити це положення свідчать про недоцільність збереження цих інвестицій, тобто систему краще надалі не використовувати.

Для того, щоб визначити комплекс заходів щодо захисту інвестицій, окремо виділяються витрати на створення і розвиток системи, яку необхідно захищати.

Дослідивши особливості використання та оцінки об'єктів інтелектуальної власності інформаційних систем, можна відзначити:

- право на використання програмного продукту є високодохідним і високоліквідним нематеріальним активом при вкладенні в статутний капітал підприємства, при цілеспрямованому комерційному виробництві і реалізації програмних продуктів, при продажу ліцензій;
- уміння грамотно використовувати такий актив у господарсько-фінансовій діяльності підвищує стійкість і гнучкість підприємства, його загальний ринковий потенціал;

- об'єкти інтелектуальної власності, включені до складу нематеріальних активів підприємства, сприяють його процвітанню і функціонують як повноправні об'єкти власності;
- будь-які об'єкти інтелектуальної власності, створені і використовувані на підприємстві, – це приховані економічні резерви.

1.2. ОБЛІК ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ ТА ЇХ АМОРТИЗАЦІЇ

В умовах динамічних змін чинного господарського і цивільного законодавства та реформування системи бухгалтерського обліку і фінансової звітності для комунальних унітарних комерційних підприємств актуальним є дослідження і узагальнення особливостей обліку інформації про оцінку, надходження, вибуття (вилучення) основних засобів як внеску в статутний капітал або передачі їх у статутну господарську діяльність цих підприємств за рішеннями органу місцевого самоврядування (ОМС). Важливими для таких підприємств особливостями, які, на наш погляд, визначили науково-практичні завдання дослідження, є такі: визнання і формування правової основи операцій з передачі основних засобів (майна) у статутну діяльність; порядок їх (його) оцінювання; документальне забезпечення прийнятих ОМС рішень і господарських операцій та їх відображення в первинних документах і бухгалтерських записах, фінансовій звітності, а також обґрунтованість встановлених сучасних законодавчих норм щодо оподаткування цих операцій податком на додану вартість.

Як зазначається в статті 78 Господарського кодексу України (ГКУ), комунальне унітарне підприємство (КУП) утворюється компетентним ОМС у розпорядчому порядку на основі відокремленої частини комунальної власності і входить до сфери його управління. Такий орган є представником власника – відповідної територіальної громади – і виконує його функції у межах, визначених Господарським, Цивільним кодексами України та іншими законодавчими актами. Оскільки майно КУП перебуває у комунальній власності, то і відповідно закріплюється за ним на праві господарського відання (комунальне комерційне підприємство) або на праві оперативного управління (комунальне некомерційне підприємство). Статутний фонд КУП утворюється за рішенням органу управління до реєстрації його як суб'єкта господарювання. При цьому мінімальний розмір статутного фонду такого підприємства встановлюється відповідною місцевою радою і, як правило, формується шляхом передачі новоствореному підприємству основних засобів або цілісного майнового комплексу (ЦМК) (наприклад, ЦМК водопостачання, водовідведення, теплопостачання тощо).

Методологічні основи формування в бухгалтерському обліку інформації про основні засоби підприємств усіх форм власності (крім бюджетних установ) і розкриття цієї інформації у фінансовій звітності регламентуються П(С)БО 7 “Основні засоби”. Відомо, що згідно з цим Положенням в основних засобах комунальні підприємства повинні обліковувати матеріальні активи, які утримуються з метою використання їх у процесі виробництва продукції, робіт, надання послуг або постачання товарів; здійснення адміністративних, збутових і соціально-культурних функцій; передачі в оренду іншим особам тощо. Очікуваний строк корисного використання (експлуатації) таких активів становить більше одного року (365 днів) або операційного циклу, якщо він довший за рік. Критерії визнання основних засобів аналогічні критеріям визнання, які застосовуються для всіх активів. У стандарті П(С)БО 7 вони наведені в п. 6 і 4, в яких подано визначення основних засобів, та Методичних рекомендаціях з бухгалтерського обліку основних засобів (далі – Методрекомедації), а також інших літературних джерелах, де прописано ряд інших термінів, теоретичних аспектів і вимог щодо ведення обліку основних засобів у новій системі бухгалтерського обліку. А з окремих питань обліку надаються роз’яснення Мінфіну України, інших державних органів виконавчої та законодавчої влади.

Методологічні зміни в обліку основних засобів, згідно з П(С)БО 7, торкнулися всіх стадій обліку основних засобів КУП: надходження (п. 7-13); перебування на балансі (в експлуатації) – (п. 14-15); переоцінки (п. 16-20); амортизації – (п. 22-30); зменшення корисності – (п. 31-32) та їх вибуття (п. 33-35). Як передбачено Положенням, відображення операцій з основними засобами на стадії надходження на баланс з точки зору методології обліку залежить від мети їх придбання або отримання (за грошові кошти, в обмін на подібні активи, безоплатне отримання чи внесок засновників у статутний фонд), розрахункових умов тощо. Формування первісної вартості об’єктів основних засобів, які вносяться до статутного фонду КУП, відбувається на стадії їх надходження. При цьому для оцінки визнається погоджена засновниками (учасниками) підприємства їх справедлива вартість з урахуванням витрат, зазначених у п. 11 Методрекомедацій. Протягом терміну експлуатації ця вартість може змінюватись, тобто зменшуватись, збільшуватись (капіталізуватись) тощо. Таким чином, було з’ясовано, що встановлена нормативними документами загальна методологія обліку основних засобів при їх надходженні у статутний капітал не передбачає особливостей, які притаманні комунальним унітарним підприємствам і впливають на методологію й організацію їх обліку, а отже, виникає реальна потреба в їх дослідженні та методичних розробках.

Розглянемо послідовно деякі особливості відображення в обліку надходження основних засобів (ЦМК, капітальних інвестицій) шляхом їх отримання як внеску до статутного фонду (в статутну діяльність) на прикладі підприємств теплопостачання і водопровідно-каналізаційного господарства. Оскільки до 2004 р. сума внеску територіальної громади міста як власника до статутного фонду комунальних підприємств у рішеннях ОМС практично не визначалася, то і в статутах водоканалів та підприємств теплопостачання не фіксувалася при державній реєстрації, а була умовно-змінною. У статутах деяких таких підприємств є перелік майна, яке передано їм на правах повного господарського підпорядкування без його вартісного оцінювання, а окремі підприємства мають акти приймання-передавання майна як додаток до статуту.

Аналіз засвідчив, що статuti більшості підприємств, заснованих лише на комунальній власності, не відповідають сучасним вимогам чинного законодавства, зокрема статті 78 ГКУ, і у зв'язку з цим потребують перереєстрації. Вважаємо, що у випадках створення нового або перереєстрації діючого комунального підприємства розмір статутного фонду (капіталу) повинен обов'язково зазначатися в рішенні ОМС та в його статуті.

У разі збільшення або зменшення майна, що передається підприємству або вилучається у нього за рішенням ОМС, повинні здійснюватися бухгалтерські записи за рахунком 40 "Статутний капітал". Такими найпоширенішими в діяльності комунальних підприємств господарськими операціями є передача комунальному підприємству майна в господарське відання і управління для здійснення статутної діяльності, яке знаходилося на балансі інших підприємств і організацій комунальної власності або отримане територіальною громадою на правах власності від державних чи інших підприємств.

Перш ніж відобразити в бухгалтерському обліку (поставити на баланс) об'єкт основних засобів або ЦМК, отриманий як внесок засновника (територіальної громади) до статутного фонду підприємства, їх слід оцінити згідно з вимогами абзацу 2 п. 10 П(С)БО 7, де зазначається, що "первісною вартістю основних засобів, що внесені до статутного капіталу підприємства, визнається погоджена засновниками (учасниками) підприємства їх справедлива вартість". Як вказано в додатку до П(С)БО 19 "Об'єднання підприємств", справедлива вартість таких основних засобів може прирівнюватись:

- земля і будівлі – до ринкової вартості;
- машини та устаткування – до ринкової вартості. У разі відсутності даних про ринкову вартість – відновлювальна вартість (сучасна собівартість придбання) за вирахуванням зносу на дату оцінки;

- інші основні засоби – відновлювальна вартість (сучасна собівартість придбання) за вирахуванням зносу на дату оцінки.

Одним із методичних підходів здійснення оцінки вартості об'єктів основних засобів (як і інших активів) комунальної власності на момент передачі їх у статутний фонд може бути вивчення ринкових цін на аналогічні об'єкти з тим самим рівнем зношення і з тим самим рівнем готовності до експлуатації. У більшості практичних ситуацій підприємства самостійно без участі ОМС не можуть вирішити питання оцінки об'єктів основних засобів як внеску в статутний фонд і тому, як правило, ними не виконуються вимоги П(С)БО 7.

З метою усунення цього недоліку варто рекомендувати підприємствам з урахуванням їх особливостей діяльності передбачати в наказі про облікову політику методичні підходи та процедури, які б забезпечували нормативні вимоги щодо здійснення таких операцій. По-перше, це дотримання мінімального розміру статутного фонду комунального унітарного підприємства, який, згідно з п. 4 статті 78 ГКУ, встановлюється відповідною місцевою радою. По-друге, це ініціювання заходів під час підготовки рішень органів місцевого самоврядування щодо інвентаризації і оцінки вартості об'єктів, які передаватимуть чи поповнюватимуть статутний капітал додатковими внесками. Поряд з цим слід передбачити процедури повного, достовірного і своєчасного документального забезпечення процесу формування статутного фонду комунальним майном до реєстрації підприємства як суб'єкта господарювання або внесення змін до його статуту. Зокрема, забезпечення наявності обґрунтованих і правомірних рішень ОМС та розпоряджень з їх виконання; затвердженого і зареєстрованого статуту, актів оцінки та інвентарних списків (ф. ОЗ-9), актів приймання-передавання (ф. № ОЗ-1 або іншої установленної форми), інвентарних карток з обліку основних засобів (ф. ОЗ-6) та їх опису (ф. ОЗ-7) тощо.

Для відображення в бухгалтерському обліку операцій з основними засобами комунального підприємства, що призводять до змін власного капіталу (статутного, додаткового, неоплаченого), застосовуються такі рахунки: 40 “Статутний капітал”, 42 “Додатковий капітал”, 46 “Неоплачений капітал”. При відображенні операцій надходження (зарахування на баланс) основних засобів, які утримуються підприємством за рішенням засновника (уповноваженого ОМС) як внески до статутного фонду КУП, спеціалістами пропонується застосовувати рахунки 10 “Основні засоби” і 40 “Статутний капітал”. Так, у листі Мінфіну України “Про окремі питання з бухгалтерського обліку” від 20.12.2002 № 053-29170 (далі – Лист) зазначається: “якщо рішеннями (розпорядженнями) місцевих органів самоврядування встановлено, що об'єкти основних засобів

передаються до статутного капіталу комунальних підприємств, то ця операція комунальними підприємствами відображається за кредитом рахунку 40 “Статутний капітал” і дебетом рахунку 10 “Основні засоби”.

Тобто на практиці комунальні підприємства при передаванні їм основних засобів на праві господарського відання (у статутну діяльність) повинні відображати збільшення статутного капіталу. Згідно з другим реченням пункту 37 П(С)БО 2 в балансі комунального підприємства у статті “Статутний капітал” відображається сума фактичного внеску власника до статутного капіталу підприємства на дату складання балансу, а не зафіксована вартість активів на дату переходу підприємства на нову систему бухгалтерського обліку, і, відповідно, новий план рахунків. Ця норма дозволяє відображати операції зміни (руху) статутного капіталу як при його збільшенні, так і при зменшенні шляхом надходження або вилучення комунального майна.

Підставою для відображення в обліку операцій повинні слугувати правильно прийняті рішення, здійснені організаційно-правові процедури та своєчасно, відповідно до вимог Положення № 88, складені первинні документи щодо передачі ОМС таких внесків, що дозволяло б відображати статутний капітал підприємства в сумі фактичного внеску власника.

Оскільки практика господарювання підприємств комунальної власності свідчить, що це питання не врегульоване на місцевому і державному рівнях, то бухгалтерії до цього часу мають труднощі в процесі обліку та при оподаткуванні таких господарських операцій.

Наступне проблемне питання стосується облікових процедур передачі, які слід здійснити, і кореспонденцій щодо відображення операцій надходження основних засобів комунальної власності, які знаходяться в експлуатації інших підприємств на момент передачі, так звані безоплатно передані основні засоби. Практика свідчить, що ОМС у своїх рішеннях зобов’язують одне комунальне підприємство передати, а інше – прийняти на баланс основні засоби. При цьому в економічні відносини вступають два суб’єкти – юридичні особи і всі первинні документи приймання-передавання складаються від їхнього імені, що призводить до проблем в оподаткуванні такої операції податком на додану вартість та неможливості нарахування в майбутньому податкової амортизації і визнання витрат, пов’язаних з утриманням та ремонтами основних засобів при оподаткуванні прибутку підприємств. Податкові органи при перевірках виключають із податкової амортизації ті суми амортизаційних відрахувань, які підприємства нарахували на основні фонди комунальної власності, отримані на баланс від інших комунальних

підприємств за зазначеними рішеннями ОМС. Як вихід із ситуації доцільно рекомендувати ОМС затвердити відповідний порядок передачі комунального майна, яким передбачити вилучення основних засобів в одного підприємства і передачу в статутний капітал іншому.

Ще одним проблемним питанням методології обліку є особливості відображення об'єктів незавершеного будівництва комунальної власності, переданих у статутну діяльність підприємств на праві господарського підпорядкування. За Інструкцією № 291 рахунок 15 “Капітальні інвестиції” призначено для обліку витрат на придбання або створення матеріальних і нематеріальних необоротних активів. Звідси отримання основних засобів у статутний капітал, які вилучаються ОМС у діючих підприємств, – це отримання об'єктів, готових до експлуатації, які слід відображати при надходженні за рахунком 10 “Основні засоби”. А отримання об'єктів у тому стані, в якому вони ще не є придатними до експлуатації, – це отримання капітальних інвестицій, які слід відображати за рахунком 15 “Капітальні інвестиції”. При цьому усі додаткові витрати підприємства (включаючи реєстраційні та подібні) хоча і можуть називатися витратами, пов'язані з надходженням, але не всі є такими, що формують первісну вартість отриманого об'єкта: це поточні витрати звітного періоду, а не капітальні інвестиції в основні засоби.

Особливо проблемним на сьогодні є питання порядку обліку і оподаткування податком на додану вартість (ПДВ) операцій при формуванні статутного фонду КУП. Воно викликано змінами, які були внесені в п. 3.2.8 ст. 3 Закону України “Про податок на додану вартість” (далі – закон № 168) в березні 2005 року. Як зазначає Державна податкова адміністрація України у своєму листі від 27.04.2005 № 4517/5/15-2416, порядок оподаткування ПДВ операцій при формуванні статутного фонду до 31.03.2005 регламентувався першим абзацом підпункту 3.2.8 п. 3.2 ст. 3 закону № 168, відповідно до якого операції з передавання лише основних фондів (мається на увазі – основних засобів) як внеску до статутного фонду юридичної особи для формування її ЦМК в обмін на емітовані нею корпоративні права не були об'єктом оподаткування ПДВ. Оскільки цю норму скасовано Законом України “Про внесення змін до Закону України “Про Державний бюджет України на 2005 р. та деяких інших законодавчих актів України” від 25.03.2005 № 2505-IV для всіх суб'єктів господарювання без винятку, то ми передбачаємо певні зміни в обліку і оподаткуванні ПДВ операцій з основними засобами, які надходять до статутного капіталу в обмін на корпоративні права засновника.

Таким чином, для врегулювання зазначених проблем методології обліку надходження основних засобів до статутного капіталу комунальних унітарних підприємств необхідно насамперед державним органам забезпечити єдність чинних нормативних вимог та їхнє однозначне тлумачення. Нагальними є дослідження та офіційне тлумачення проблеми обліку ПДВ при передачі ОМС основних засобів (майна) комунальної власності до статутного фонду КУП. Окрім цього, потребують розробки нормативні акти щодо порядку:

- встановлення мінімального розміру статутного фонду КУП та особливостей перереєстрації при його змінах;
- проведення інвентаризації комунального майна, яке передається у статутний фонд КУП;
- встановлення справедливої вартості об'єктів основних засобів (майна) комунальної власності на момент передачі їх у статутний фонд КУП.

Набуття Україною незалежності, перехід на істотно нові господарські відносини і пов'язані з цим нові форми й методи правового регулювання викликали необхідність систематизації, вдосконалення, створення і стандартизації бухгалтерської термінології. Ця проблема має загальнонаукове значення і безпосередньо впливає на оптимізацію здійснення державою своїх функцій.

Однією з важливих та дискусійних категорій є амортизація. Вивчення сучасних напрацювань науки щодо практики нарахування та використання амортизації в нашій країні засвідчили наявність суттєвих проблем, насамперед теоретичного характеру. Зокрема, С.Ф. Голов вважає амортизацію багатоаспектною категорією та виокремлює обліковий, економічний, фінансовий і правовий аспекти. Він указує на необхідність вибору алгоритму розрахунку амортизації, тому що різні аспекти передбачають і “різні підходи до її обчислення й інтерпретації”.

Як відомо, в Україні функціонує податкова система, яка регулюється Законом України “Про оподаткування прибутку підприємств”, та обліково-аналітична система нарахування та використання амортизації, що регулюється Законом України “Про бухгалтерський облік”, Положенням (стандарт) бухгалтерського обліку (П(С)БО) 7 “Основні засоби” тощо. Таким чином, існування в Україні двох окремих економіко-правових систем вимагає від підприємств досконалого володіння інструментами управління амортизацією.

Неоднозначне тлумачення й розмежування амортизації за видами, функціями та методами, залежно від економіко-правового середовища, виявило нагальну потребу в удосконаленні бухгалтерської термінології

та розробці узагальнюючого інструмента управління амортизацією і практичних рекомендацій щодо його застосування підприємствами України.

В Україні термін “амортизація” є універсальним, оскільки його застосовують як в обліку основних засобів, так і нематеріальних активів. Поняття “амортизаційна політика підприємства” – це планування, нарахування та використання амортизації. Зміст амортизаційної політики підприємства становить сукупність економічних категорій та важелів, які виявляють свою дію через сутність і функції амортизації.

Амортизація основних засобів як складова фінансових ресурсів підприємства виконує дві основні узагальнюючі функції: податкову (фіскальну), що передбачає виведення з оподаткування витрат на придбання основних засобів, та економічну, яка полягає у перетворенні необоротних активів в оборотні внаслідок нарахування амортизації.

Податкова функція регулюється Законом України “Про оподаткування прибутку підприємств”, а об’єктом амортизації є витрати на придбання основних фондів.

Економічна функція регулюється П(С)БО 7 “Основні засоби”, а об’єктом амортизації є вартість основних засобів. Методи економічної амортизації класифіковано за напрямками пропорційного та прискореного нарахування. Підприємства можуть використовувати в бухгалтерському обліку норми і методи нарахування амортизації основних засобів, передбачені податковим законодавством. Нині відсутні чіткі правила і рекомендації щодо вибору методу амортизації, який був би найкращим для підприємств різноманітних організаційно-правових форм та галузей. Тому з метою комплексного підходу щодо вибору методу нарахування амортизації пропонується узагальнююча методика обчислення та обліку амортизації.

Особливість побудови узагальнюючої методики полягає у формалізації показників амортизації, введенні відносних показників та їх застосуванні для трансформації усіх методів нарахування амортизації.

У табл. 1.2 наведено вихідні дані, які були використані у розробці узагальнюючої методики.

Узагальнююча методика являє собою сукупність методів нарахування амортизації, які ґрунтуються на відносних формалізованих показниках амортизації у вигляді накопиченої амортизації та залишкової вартості основного засобу в частках його первісної балансової вартості за звітними періодами.

Таблиця 1.2

Вихідні дані, використані у розробці узагальнюючої методики

Показник амортизації		Формалізовані абсолютні показники амортизації	Формалізовані відносні показники амортизації
Первісна балансова вартість		<i>ПБВ</i>	$\frac{\overline{ПБВ}}{ПБВ} = \frac{ПБВ}{ПБВ} = 1$
Залишкова (балансова) вартість		<i>ЗВ</i>	$\overline{ЗВ} = \frac{ЗВ}{ПБВ}$
Ліквідаційна вартість		<i>ЛВ</i>	$\overline{ЛВ} = \frac{ЛВ}{ПБВ}$
Амортизаційні відрахування		<i>АВ</i>	$\overline{АВ} = \frac{АВ}{ПБВ}$
Обсяг виробництва загальний		<i>ОВЗ</i>	$\overline{ОВЗ} = \frac{ОВЗ}{ПБВ}$
Обсяг виробництва фактичний (за роками)		<i>ОВФ</i>	$\overline{ОВФ} = \frac{ОВФ}{ПБВ}$
Норма амортизації		<i>НА</i>	
Норма амортизації податкова (квартальна)		<i>НП</i>	
Норма амортизації річна		<i>НАР</i>	
Норма амортизації додаткова		<i>НАД</i>	
Норма амортизації річна за рівномірним методом		<i>НАРР</i>	
Ставка амортизації виробнича		<i>САВ</i>	
Термін експлуатації розрахунковий		<i>ТЕР</i>	
Загальна кількість років корисної експлуатації		<i>T</i>	
Поточний звітний період	Поточний рік експлуатації для економічних методів	<i>i</i>	
	Поточний квартал для податкового методу		
Кількість років		<i>C</i>	

Розрахункові формули для визначення амортизаційних відрахувань, накопиченої амортизації, залишкової вартості основного засобу, поточного звітного періоду для всіх економічних та податкового методів, сукупність яких є сутністю узагальнюючої методики, наведено в табл. 1.3.

Таблиця 1.3

**Формули обчислення амортизації
економічними та податковим методами**

Підсумкові вирази в абсолютних формалізованих показниках амортизації	Підсумкові вирази у відносних формалізованих показниках амортизації
МЕТОДИ ЕКОНОМІЧНОЇ АМОРТИЗАЦІЇ	
1. Прямолінійний	
$AB_i = \frac{ПБВ - ЛВ}{T}$	$\overline{AB}_i = \frac{1 - ЛВ}{T}$
$AB_{сум.} = i \cdot \frac{ПБВ - ЛВ}{T} = i \cdot AB_i$	$\overline{AB}_{сум.} = i \cdot \overline{AB}_i$
$ЗВ_i = ПБВ \cdot \left(1 - \frac{i}{T}\right) + \frac{i \cdot ЛВ}{T}$	$\overline{ЗВ}_i = 1 - \frac{i}{T} \cdot (1 - \overline{ЛВ})$
$i = T \cdot \frac{AB_{сум.}}{ПБВ - ЛВ}$	$i = \frac{T \cdot \overline{AB}_{сум.}}{1 - \overline{ЛВ}}$
2. Виробничий	
$AB_i = ОВ\Phi_i \cdot САВ$	$\overline{AB}_i = \overline{ОВ\Phi}_i \times (1 - \overline{ЛВ});$ $\overline{ОВ\Phi}_i = \frac{ОВ\Phi_i}{\sum_{i=1}^T ОВ\Phi_i}$
$AB_{сум.} = САВ \cdot \sum_{\kappa=1}^i ОВ\Phi_{\kappa}$	$\overline{AB}_{сум.} = (1 - \overline{ЛВ}) \cdot \sum_{\kappa=1}^i \overline{ОВ\Phi}_{\kappa}$
$ЗВ_i = ПБВ - AB_{сум.}$	$\overline{ЗВ}_i = 1 - \overline{AB}_{сум.}$
3. Кумулятивний	
$AB_i = \frac{2}{T} \cdot \left(1 - \frac{i}{T+1}\right) \cdot (ПБВ - ЛВ)$	$\overline{AB}_i = \frac{2}{T} \cdot \left(1 - \frac{i}{T+1}\right) \cdot (1 - \overline{ЛВ})$
$AB_{сум.} = (ПБВ - ЛВ) \cdot \sum_{\kappa=1}^i HA_{\kappa}$	$\overline{AB}_{сум.} = (1 - \overline{ЛВ}) \cdot \sum_{\kappa=1}^i HA_{\kappa}$
$ЗВ_i = ПБВ \cdot \left(1 - \sum_{\kappa=1}^i HA_{\kappa}\right) + ЛВ \cdot \sum_{\kappa=1}^i HA_{\kappa}$	$\overline{ЗВ}_i = \left(1 - \sum_{\kappa=1}^i HA_{\kappa}\right) + \overline{ЛВ} \cdot \sum_{\kappa=1}^i HA_{\kappa}$
4. Метод зменшення залишкової вартості	
$AB_i = ПБВ \cdot НА \cdot (1 - НА)^{i-1}$ $НА = 1 - \sqrt[T]{\frac{ЛВ}{ПБВ}}$	$\overline{AB}_i = НА \cdot (1 - НА)^{i-1}; НА = 1 - \sqrt[T]{\overline{ЛВ}}$

Продовж. табл. 1.3

Підсумкові вирази в абсолютних формалізованих показниках амортизації	Підсумкові вирази у відносних формалізованих показниках амортизації
$AB_{\text{сум.}} = ПБВ \cdot HA \cdot \sum_{\kappa=0}^{i-1} (1 - HA)^\kappa$	$\overline{AB}_{\text{сум.}} = HA \cdot \sum_{\kappa=0}^{i-1} (1 - HA)^\kappa$
$ЗВ_i = ПБВ \cdot (1 - HA)^i$	$\overline{ЗВ}_i = (1 - HA)^i$
$i = \frac{\lg\left(1 - \frac{AB_{\text{сум.}}}{ПБВ}\right)}{\lg(1 - HA)}$	$i = \frac{\lg(1 - \overline{AB}_{\text{сум.}})}{\lg(1 - HA)}$
5. Метод прискороного (подвоєного) зменшення залишкової вартості	
$AB_i = \frac{2}{T} \cdot \left(1 - \frac{2}{T}\right)^{i-1} \cdot ПБВ$	$\overline{AB}_i = \frac{2}{T} \cdot \left(1 - \frac{2}{T}\right)^{i-1}$
$AB_{\text{сум.}} = ПБВ \cdot \frac{2}{T} \cdot \sum_{\kappa=0}^{i-1} \left(1 - \frac{2}{T}\right)^\kappa$	$\overline{AB}_{\text{сум.}} = \frac{2}{T} \cdot \sum_{\kappa=0}^{i-1} \left(1 - \frac{2}{T}\right)^\kappa$
$ЗВ_i = ПБВ \cdot \left(1 - \frac{2}{T}\right)^i$	$\overline{ЗВ}_i = \left(1 - \frac{2}{T}\right)^i$
$i = \frac{\lg\left(1 - \frac{AB_{\text{сум.}}}{ПБВ}\right)}{\lg\left(1 - \frac{2}{T}\right)}$	$i = \frac{\lg(1 - \overline{AB}_{\text{сум.}})}{\lg\left(1 - \frac{2}{T}\right)}$
ПОДАТКОВА АМОТИЗАЦІЯ	
$AB_i = ПБВ \cdot НП \cdot (1 - НП)^{i-1}$	$\overline{AB}_i = НП \cdot (1 - НП)^{i-1}$
$AB_{\text{сум.}} = ПБВ \cdot НП \cdot \sum_{\kappa=0}^{i-1} (1 - НП)^\kappa$	$\overline{AB}_{\text{сум.}} = НП \cdot \sum_{\kappa=0}^{i-1} (1 - НП)^\kappa$
$ЗВ_i = ПБВ \cdot (1 - НП)^i$	$\overline{ЗВ}_i = (1 - НП)^i$
$i = \frac{\lg\left(1 - \frac{AB_{\text{сум.}}}{ПБВ}\right)}{\lg(1 - НП)}$	$i = \frac{\lg(1 - \overline{AB}_{\text{сум.}})}{\lg(1 - НП)}$

Формули для обчислення терміну експлуатації, потрібного для нарахування першої половини амортизаційної вартості, в абсолютних та відносних формалізованих показниках наведені в табл. 1.4.

Таблиця 1.4

**Ідентифікація формул для обчислення терміну експлуатації,
потрібного для нарахування першої половини
амортизаційної вартості, в абсолютних і відносних показниках**

Підсумкові вирази в абсолютних формалізованих показниках амортизації	Підсумкові вирази у відносних формалізованих показниках амортизації
МЕТОДИ ЕКОНОМІЧНОЇ АМОРТИЗАЦІЇ	
1. Прямолінійний	
$i \left(\text{при } АВ_{\text{сум.}} = \frac{1}{2} \cdot (ПБВ - ЛВ) \right) = \frac{T}{2}$	
2. Виробничий	
-	-
3. Кумулятивний	
-	-
4. Метод зменшення залишкової вартості	
$i = \frac{\lg \left(0,5 + \frac{ЛВ}{2 \cdot ПБВ} \right)}{\lg (1 - НА)}$	$i = \frac{\lg \left(0,5 + \frac{\overline{ЛВ}}{2} \right)}{\lg (1 - НА)}$
5. Метод прискореного (подвоєного) зменшення залишкової вартості	
$i = \frac{\lg \left(0,5 + \frac{ЛВ}{2 \cdot ПБВ} \right)}{\lg \left(1 - \frac{2}{T} \right)}$	$i = \frac{\lg \left(0,5 + \frac{\overline{ЛВ}}{2} \right)}{\lg \left(1 - \frac{2}{T} \right)}$
ПОДАТКОВА АМОРТИЗАЦІЯ	
Для 1-ї групи ОФ	
$i = \frac{\lg \left(0,5 + \frac{ЛВ}{2 \cdot ПБВ} \right)}{\lg (1 - Н П)}$	$i = \frac{\lg \left(0,5 + \frac{\overline{ЛВ}}{2} \right)}{\lg (1 - Н П)}$
Для 2, 3, 4 груп ОФ	
$i = \frac{\lg 0,5}{\lg (1 - Н П)}$	

Застосування відносних показників амортизації та запропонована узагальнююча методика дозволяють визначити час (кількість звітних періодів), за який залишкова вартість основного засобу досягне деякого прогнозованого значення для будь-якого методу обчислення амортизації. Для цього достатньо скористатися відповідними формулами (див. табл. 1.4).

Технологія застосування узагальнюючої методики складається з 4 загальних етапів:

1. Організація автоматизованої обробки процесу нарахування амортизації інструментами узагальнюючої методики.
2. Визначення можливих варіантів дії.
3. Збирання даних про альтернативи.
4. Оцінка варіантів рішення на підставі аналізу та вибір оптимального рішення.

Застосування узагальнюючої методики на підприємстві дозволить керівникові:

- спростити процес розрахунків амортизації завдяки переходу від абсолютних числових значень до відносних у межах шкали від 0 до 1;
- уніфікувати процес порівняння завдяки застосуванню відносних величин;
- швидко, легко та вільно вибрати оптимальний метод нарахування амортизації будь-якого основного засобу на будь-якому інтервалі його експлуатації завдяки універсальності методики;
- забезпечити достовірність отриманих показників та зберегти комерційну таємницю;
- оперативно приймати господарські та управлінські рішення.

Запропоновані методика і технологія сприяють автоматизації процедур проведення розрахунків показників амортизації на підприємстві. Узагальнююча методика обчислення амортизації та технологія її застосування покладені в основу організаційних засад побудови обліково-аналітичної системи нарахування та використання амортизації.

Обліково-аналітична система нарахування та використання амортизації може бути побудована за такою схемою:

1. Нарухування амортизації виконується за допомогою алгоритму узагальнюючої методики обчислення амортизації та його структурної схеми усіма існуючими методами.

2. Отримані відеограми та комп'ютерні звіти обробляються виконавцем-аналітиком. За допомогою графіків динаміки знецінення основних засобів, залежно від методу амортизації, порівняння розмірів економічної і податкової амортизації, залежно від терміну нарахування першої половини амортизаційної вартості за періодами (виконані автоматизованим шляхом) фахівець аналізує вплив нарахуваної амортизації на прибуток та грошовий потік підприємства у конкретний момент часу з метою прийняття оптимального рішення стосовно доцільності застосування того чи іншого методу амортизації.

3. Прийняття рішення проводиться окремо фахівцем або за допомогою комплексної інформаційної системи управління підприємством.

Система автоматизованим шляхом здійснює низку порівнянь чи виконує операції зіставлення отриманих даних розрахованої амортизації різними методами з поточним прибутком і грошовим потоком підприємства. На підставі отриманих показників визначається оптимальний метод нарахування амортизації.

4. Амортизація нараховується обраним методом. Отримання результативної інформації та заповнення відомості нарахування та використання амортизації.

5. Після закінчення звітного періоду (місяця) керівник приймає рішення щодо розподілу сум накопиченої амортизації (рахунок 09 “Амортизаційні відрахування”) і планує використання амортизації за певними напрямками, зокрема на придбання основних засобів і нематеріальних активів тощо. Зміни вносяться у довідник статті витрат амортизації, який складається із шести пунктів. Дані довідника поновлюються щомісяця.

6. Автоматизованим шляхом виконується розрахунок сум використаної амортизації.

7. На підставі первинних документів та облікових регістрів (рахунок 15 “Капітальні інвестиції”) отримують результатну інформацію, тобто заповнюється відомість нарахування та використання амортизації.

Узагальнююча методика реалізується за спеціально розробленим алгоритмом нарахування амортизації економічними та податковим методами відповідно до його блок-схеми, що уможлиблює автоматизацію процесу нарахування амортизації та впровадження її на підприємствах різних форм власності.

Удосконалення системи нарахування амортизації здійснюється через прийняття управлінських рішень за допомогою узагальнюючої методики стосовно вибору з усієї сукупності оптимального методу її нарахування, а системи її використання – за даними відомості нарахування й використання через прийняття управлінських рішень про розподіл за напрямками використання.

1.3. ФІНАНСОВА ЗВІТНІСТЬ ТА ЇЇ РОЛЬ В УПРАВЛІННІ БІЗНЕСОМ

Перехід України від адміністративно-командної економіки до побудови ринкових відносин став причиною виникнення та поступового розвитку фондового ринку, акціонування та приватизації великих державних підприємств та об'єднань. Насичення ринку та загострення конкуренції сприяють концентрації капіталу й об'єднанню зусиль суб'єктів господарської діяльності. Все це стало причиною виникнення

промислово-фінансових груп, холдингових компаній, асоційованих підприємств, консорціумів, концернів, спільних підприємств і спільної діяльності без створення юридичної особи. Держава та власники зацікавлені в отриманні достовірних і об'єктивних даних про функціонування таких утворень. У таких умовах зростає потреба у фінансовій звітності особливого типу – консолідованій фінансовій звітності. Досвід її складання та використання в Україні відсутній, а тому виникає потреба в ознайомленні з досвідом країн Європи та США, де даний вид фінансової звітності застосовується вже протягом тривалого часу.

У працях, присвячених даній тематиці, здебільшого висвітлюється існуюча практика обліку об'єднань підприємств та складання фінансової звітності згідно з МСФЗ, констатується існування того чи іншого облікового правила, але мало уваги приділяється їхньому походженню, доцільності та причинам використання. Зовсім не досліджувалися питання застосування різних облікових концепцій щодо консолідації фінансових звітів, які розроблені закордонними теоретиками бухгалтерського обліку, та на підставі яких складаються всі облікові принципи, включаючи МСФЗ.

У теорії бухгалтерського обліку виділяють три концепції подання консолідованої фінансової звітності, а саме: концепцію економічної одиниці, концепцію материнської компанії та концепцію пропорційної консолідації. Ці три конкуруючі між собою підходи мають у своїй основі дві теорії – теорію звітування материнської компанії та теорію звітування господарської одиниці.

Теорія звітування материнської компанії ґрунтується на припущенні, що консолідована звітність є розширеним варіантом фінансової звітності материнської компанії та повинна бути підготовлена з точки зору власників материнської компанії. Таким чином, консолідована інформація вважається доповненням до інформації, наведеної у фінансовій звітності материнської компанії. В основі даної теорії лежить припущення: інтерес материнської компанії щодо своїх дочірніх підприємств є суто фінансовий.

З теорії материнської компанії виділилося дві концепції консолідації: концепція материнської компанії та концепція пропорційної консолідації, яка часто розглядається як “екстремальна версія”, або “чиста версія” концепції материнської компанії.

Відповідно до концепції материнської компанії (*parent company concept*) консолідована фінансова звітність відображає інтереси власників материнської компанії так само, як і їхню неподільну частку в чистих

активах дочірніх компаній. Консолідований балансовий звіт та консолідований звіт про прибутки та збитки є по суті модифікацією фінансової звітності материнської компанії. У консолідованій звітності в одному рядку відображаються інвестиції материнської компанії, отримані як різниця між активами та пасивами дочірньої компанії. Також в одному рядку відображається різниця між доходами та витратами, прибутками та збитками дочірніх компаній. Дані зміни призначені “зробити фінансову звітність материнської компанії більш інформативною відносно загальної власності материнської компанії та не змінюють господарської одиниці, то звітується, якою й надалі залишається материнська компанія”. Як наслідок, власний капітал материнської компанії дорівнює власному капіталу консолідованої господарської одиниці.

Дочірні підприємства на початковій стадії консолідується за своєю балансовою вартістю з додаванням покупного гудвіла (*purchased goodwill*). Таким чином, чисті активи дочірніх компаній консолідується за ціною, сплаченою материнською компанією за свою частку, в той час як частка меншості консолідується за її балансовою вартістю. Консолідований чистий прибуток, який може бути віднесений до капіталу, вкладеного інвестором у материнську компанію, дорівнює чистому прибутку консолідованої одиниці, за винятком чистого прибутку дочірніх компаній. Практично дана сума є такою ж, як і чистий прибуток материнської компанії, якщо використовується метод участі в капіталі.

Згідно з концепцією пропорційної консолідації (*proportionate consolidation concept*) в консолідовану фінансову звітність включається тільки частка материнської компанії в чистих активах дочірніх підприємств, на відміну від концепції материнської компанії. Частка меншості за концепцією пропорційної консолідації не враховується, тому що “власники материнської компанії не мають ніяких вигід від тих активів, від яких мають вигоди власники частки меншості”. Таким чином, при використанні концепції пропорційної консолідації питання оцінки, класифікації та представлення частки меншості не виникають.

Згідно з теорією єдиної економічної одиниці, консолідована група підприємств вважається єдиною економічною одиницею для цілей фінансової звітності. Надається особливе значення контролю єдиним менеджментом у групі різних окремих юридичних осіб. Припускається, що інтерес материнської компанії щодо своїх дочірніх підприємств не є лише фінансовим, а тому материнська компанія може отримувати в цілому вигоди від усіх активів консолідованої групи. На відміну від теорії материнської компанії, де консолідована звітність є другою за важливістю після звітності материнської компанії, за теорією єдиної

економічної одиниці вона найбільш повно відображає фінансовий стан материнської компанії.

Сьома Директива ЄС про консолідовані звіти досить загально підходить до питання вибору концепції консолідації. Вона, по суті, дозволяє використання і теорії звітування материнської компанії, і теорії звітування господарської одиниці. Загальнообов'язкові облікові принципи США (US GAAP) та Великої Британії (UK GAAP) надають перевагу у використанні теорії господарської одиниці. При цьому US GAAP дозволяють використовувати всі три концепції. На противагу цьому британські стандарти ґрунтуються лише на пом'якшеній версії концепції господарської одиниці. Міжнародні стандарти фінансової звітності на даний момент ґрунтуються на концепції єдиної економічної одиниці. Пропорційна консолідація МСФЗ пропонується тільки як базовий підхід для складання фінансової звітності учасників спільної діяльності.

Згідно з ч. 1 ст. 12 Закону України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” підприємства, які мають дочірні підприємства, крім фінансових звітів про власні господарські операції, зобов'язані складати та подавати консолідовану фінансову звітність. Складання консолідованої фінансової звітності врегульовують П(С)БО 19 “Об'єднання підприємств” та П(С)БО 20 “Консолідована фінансова звітність”. Враховуючи план дій “Україна – ЄС”, було проведено аналіз відповідності П(С)БО Сьомій директиві ЄС та МСФЗ за основними об'єктами, спосіб відображення яких в обліку й визначається прийнятою за основу концепцією консолідації (табл. 1.5).

Таким чином, особливості відображення частки меншості, згідно з П(С)БО 20, дають змогу стверджувати, що в Україні застосовується змішаний підхід, в якому наявні елементи як концепції материнської компанії, так і концепції єдиної економічної одиниці. Елементи концепції материнської компанії спостерігаються, зокрема, у способі відображення частки меншості в консолідованій звітності. За основу гармонізації П(С)БО необхідно обрати саме МСФЗ, оскільки з 1 січня 2005 р., відповідно до Регламенту ЄС 1606/2002 від 19 липня 2002 р. про застосування міжнародних стандартів фінансової звітності, консолідовані звіти товариств, акції яких знаходяться на лістингу на регульованому ринку держави – учасника ЄС, повинні складатися за МСФЗ. Отже, спостерігається тенденція наближення європейських локальних облікових стандартів до МСФЗ.

Таблиця 1.5

Аналіз відповідності П(С)БО Сьомій Директиві ЄС і МСФЗ

Об'єкт	П(С)БО	Сьома директива ЄС	МСФЗ
Визначення контролю	Вирішальний вплив на фінансову, господарську та комерційну політику підприємства з метою одержання вигід від його діяльності. Критерії свідчення контролю відсутні	Більшість прав голосу та інші угоди	Повноваження керувати фінансовою та операційною політикою підприємства з метою отримання вигід від його діяльності. Наявні чіткі критерії свідчення контролю
Одиниця, яка звітує	Материнське підприємство	Не визначена	Материнська компанія
Частка меншості в консолідованому балансі	Відображається окремо в описуваному рядку "Частка меншості" окремо від зобов'язань та власного капіталу материнської компанії	Вимога відобразити в окремому рядку з відповідною назвою	Вимога відобразити у складі власного капіталу, але окремо від акціонерного капіталу материнської компанії
Частка меншості в консолідованому звіті про прибутки та збитки	Відображається у вписуваному рядку "Частка меншості" від'ємною величиною в дужках	Вимога будь-який прибуток чи збиток, який стосується частки меншості, наводити в окремому рядку	Вимога відобразити окремо як частину прибутку (збитку)
Гудвіл	Капіталізується та амортизується протягом строку корисного використання, але не більше 20 років	Держава-учасник може дозволити негайне списання гудвіла за рахунок резервів	Капіталізація без амортизації. Тестування не предмет зменшення корисності згідно з МСБО 36 "Зменшення корисності активів"

МСФЗ, US GAAP, UK GAAP тяжіють до застосування концепції єдиної економічної одиниці, тоді як П(С)БО щодо відображення окремих об'єктів відповідає концепції материнської компанії. Отже, напрямки удосконалення П(С)БО знаходяться в межах концепції єдиної економічної одиниці. Враховуючи це та тенденцію до наближення облікових стандартів країн – учасниць ЄС – до МСФЗ, можна визначити такі основні завдання щодо гармонізації П(С)БО: необхідно розробити критерії ознак контролю; привести у відповідність до концепції єдиної економічної одиниці відображення частки меншості в консолідованій фінансовій звітності; облік гудвіла привести у відповідність до МСФЗ.

Бухгалтерський облік (а в його складі – фінансова звітність) має на меті задовольнити потреби в інформації насамперед сторонніх користувачів. А тому бухгалтерський баланс не є закритим документом, а відкриті акціонерні товариства навіть повинні публікувати його в засобах

масової інформації. У той же час здійснення бухгалтерського обліку вимагає суворого дотримання стандартів, затверджених владою у відповідних законодавчо-правових актах.

Згідно з цими стандартами, бухгалтерська звітність передусім має відображувати зміни в активах та капіталі СПД за звітний період шляхом фіксування залишків на рахунках бухгалтерського обліку. Внаслідок цього даним бухгалтерської звітності, з точки зору їх використання для ефективного управління, притаманні певні недоліки:

1. Обороти по рахунках залишаються поза межами спостереження (є можливість спостерігати лише статистику у вигляді оцінки “за станом на певну дату”, а не тенденції діяльності протягом звітного періоду), взаємозв’язки конкретних видів активів з конкретними видами капіталу не аналізуються, причини зміни валюти балансу не пов’язують ні з доходом СПД, ні з напрямками його використання.

2. За даними балансу неможливо здійснити розподіл активів у грошовій та натурально-уречевленій формах на власну та позичену складові. Також неможливо виявити, в якій формі чи в яких активах (запасах, грошових чи основних засобах) втілений у даний момент прибуток.

Отже, бухгалтерський баланс тільки стисло відповідає на питання: “Що було?” та “Що стало?” і таким чином не дозволяє отримати відповіді на низку питань, які потрібні для висновків за результатами діяльності та розробки ефективних управлінських рішень на майбутнє. Розрахунки ж за даними балансу відносних показників у вигляді фінансових коефіцієнтів дозволяють тільки виявити, але ніяк не пояснити причини зміни фінансово-економічного стану СПД.

Вважається, що певним чином ці недоліки усуває фінансова звітність, складання якої скероване на відображення фінансового результату від основної діяльності, позареалізаційних та інших результатів. Дійсно, деякі з форм цієї звітності містять додаткові дані.

Так, *Звіт про рух грошових коштів* повною мірою відображає всі грошові надходження та перерахування. У ньому можуть міститися також дані як за видами статутної діяльності (наприклад, виробництво, будівництво, торгівля, послуги), так і обліковуватися інші аспекти діяльності – інвестиційна, фінансова та ін. Але йому притаманний загальний недолік бухгалтерського обліку – відсутність поділу коштів на власні та позичені як по залишках, так і по оборотах, неповне уточнення джерел надходження та напрямків використання грошових коштів.

Інша форма фінансової звітності – *Звіт про рух власного капіталу* – надає чітке уявлення про джерела надходження та напрямки використання власних коштів, зокрема – прибутку. Але власний капітал

і прибуток є тільки частиною такого важливого для аналізу та складання національних рахунків показника, як додана вартість, звітність, щодо якої не складається. Крім того, цілком зрозуміло, що рух власного капіталу обліковується у *Звіті* в грошовому виразі, хоча для оцінки фінансово-економічного стану СПД необхідно знати, яка частина власного капіталу зафіксована в грошових активах, а яка – не в грошових.

Хоча слід зауважити, що дані бухгалтерської та фінансової звітності певною мірою формують інформацію, потрібну для управління СПД:

- *баланс*: про зміну та рух статей, платоспроможність, очікувані надходження і зменшення економічних вигід;
- *звіт про фінансові результати*: про рівень прибутковості, структуру доходів та витрат;
- *звіт про рух грошових коштів*: про рух грошових потоків від операційної, інвестиційної та фінансової діяльності;
- *звіт про рух власного капіталу*: про формування і вилучення власного капіталу;
- *примітки до річної фінансової звітності*: про ризики, які впливають на господарську діяльність, ресурси, зобов'язання, доходи, витрати та фінансові результати.

Однак варто врахувати, що сьогодні розвитку аналітичної роботи на рівні СПД не сприяють положення нормативних документів, в яких не передбачається необхідність виконання аналізу фахівцями з бухгалтерського обліку. Бухгалтерський облік розглядається як процес виявлення, вимірювання, реєстрації, накопичення, узагальнення, зберігання та передавання інформації про діяльність СПД зовнішнім та внутрішнім користувачам для прийняття *ними* управлінських рішень. У цьому відношенні саме *внутрішньогосподарський (управлінський)* облік визначається як система обробки та підготовки інформації для управлінських структур та підрозділів СПД.

Вважається, що основною метою аналізу (за даними управлінського балансу) має бути розрахунок фінансових коефіцієнтів, за якими здійснюється оцінювання фінансового стану СПД. Для цього в балансі, згідно з міжнародними стандартами обліку, *активи* мають бути розташовані за ступенем ліквідності – від найбільш до найменш ліквідних.

У свою чергу, групування активів та пасивів за рахунками повинне бути досить детальним, щоб не відбувалося змішування різних за економічною суттю та за контрагентами відносин. Крім того, для забезпечення можливості використання даних для подальшого аналізу кожна облікована операція повинна супроводжуватись коротким коментарем,

а рахункам мають бути надані номери, які повинні збігатися з кодами стандартного плану рахунків бухгалтерського обліку. Однак дотримання останньої вимоги не обов'язкове, а в деяких випадках воно навіть неможливе в зв'язку з тим, що в управлінському обліку, на відміну від бухгалтерського, виділяють 3 групи рахунків:

1. *Балансові*, залишки на яких відображаються в управлінському балансі. Слід зауважити, що в окремих випадках необхідно вести паралельні рахунки як в активах, так і в пасивах. Наприклад, за виникнення дебетової заборгованості залишок відображають на активному рахунку (“Переплати з ПДВ”), а при наявності кредитової заборгованості залишок фіксується на пасивному рахунку (“Заборгованість з ПДВ”).

2. *Оборотні*, які закриваються на балансові рахунки шляхом списання на них залишку (сальдо). Це, наприклад, рахунок “Реалізація продукції та послуг”, за дебетом якого відображено собівартість продукції, а за кредитом – суму, яку СПД очікує отримати від споживачів цієї продукції. Різниця між ними має бути списана на рахунок “Прибутки та збитки”.

3. *Позабалансові*, які є інформативними. На них, наприклад, може бути відображена вартість орендованого (без набуття права власності) обладнання, списання збитків за дебіторською заборгованістю, якщо її погашення мало ймовірно, та ін.

Віднедавна в практику обліку та управління впроваджене бюджетування – система планування та аналізу основних показників фінансово-господарської діяльності СПД в цілому та її окремих підрозділів. Постановка бюджетування вимагає визначення фінансової структури СПД, для чого необхідно:

- 1) виконати аналіз господарської діяльності СПД;
- 2) скласти перелік видів господарської діяльності (видів бізнесу) або таких господарських функцій, як постачання, виробництво, продаж, зберігання, облік та контроль, адміністрування, планування, капітальне будівництво, ремонт, транспортування та ін.;
- 3) визначити розподіл видів бізнесу (господарських функцій) за структурними підрозділами;
- 4) виділити центри обліку:
  - місця виникнення витрат (МВВ);
  - центри фінансової відповідальності (ЦФВ);
  - центри фінансового обліку (ЦФО);
- 5) визначити розподіл доходів та витрат за структурними підрозділами та центрами обліку;

- б) обрати види бюджетів, що найбільш придатні для відображення результатів діяльності кожного зі структурних підрозділів і центрів обліку;
- 7) визначити види зведених бюджетів;
- 8) розробити Положення про бюджетування, переглянувши, відповідно до його вимог, Положення про фінансовий відділ, Положення про бухгалтерію.

МВВ та ЦФО – це джерела первинних даних про доходи та витрати. *МВВ* обслуговують основні бізнес-процеси і несуть відповідальність за витрати, що виникають при реалізації (здійсненні) цих процесів. До того ж – не за всі витрати, а тільки регульовані, тобто такі витрачання та економії, які керівництвом МВВ може контролювати. Як МВВ можуть бути допоміжні підрозділи СПД – господарський відділ, адміністративний відділ та ін.

Основні виробничі цехи та збутові підрозділи в складі фінансової структури СПД є *ЦФО*. Вони несуть відповідальність за певну частину фінансових показників і складають окремі – часткові або допоміжні бюджети (витрат праці, продажу, руху грошових коштів та ін.). Наявність бюджетів руху грошових коштів для кожного ЦФО дозволяє визначати, який з них має на певний момент часу вільні кошти, а в якого – їх дефіцит. Звідси випливає, що використання вільних коштів одного ЦФО другим може бути організоване за законами фінансового ринку – зі сплатою відсотків за їх користування як за кредит. Це сприятиме в подальшому намаганням кожного ЦФО працювати ефективно, а також об'єктивній оцінці ефективності управління (тобто ефективності праці управлінців) окремих підрозділів СПД.

Для здійснення розподілу на МВВ та ЦФО використовують Положення про структурні підрозділи СПД, в якому визначаються: 1) функціональна відповідальність підрозділу; 2) організація управління підрозділом; 3) функціональні права підрозділу; 4) господарсько-правова відповідальність підрозділу. Традиційно в такому Положенні, згідно з п. 4, допоміжні підрозділи розглядаються лише як центр витрат, тобто їх відносять до МВВ. Відповідно до такого – ресурсного – підходу, витрати на його утримання обліковуються в загальних витратах СПД, що унеможлиблює визначення корисності їх праці щодо кінцевого результату діяльності СПД. Про помилковість такого підходу свідчить розгляд діяльності, наприклад, юридичного відділу не з витратних позицій, а з позиції ефективного управління СПД, основний принцип якого, як на це вказувалось вище, полягає в плануванні та забезпеченні досягнення відповідного рівня прибутковості кожної складової СПД.

Впровадження бюджетування (і.к., кошторисного методу управління) забезпечує відображення витрат за напрямками їх здійснення в процесі діяльності структурних підрозділів СПД, зокрема й юридичного. Хоча слід зауважити, що забезпечити достатньою мірою повну і точну діагностику реального фінансового результату підрозділу з огляду **на доцільність** використаних коштів, бюджетування не в змозі, тому що формування кошторису провадиться з урахуванням обсягу витрат попередніх періодів, які, зрозуміло, не можуть слугувати підставою для визначення показників ефективності діяльності підрозділів у плановому періоді.

Незважаючи на ці недоліки, саме наявність кошторису дозволяє віднести юридичний відділ до ЦФО. При цьому обчислення доходів юридичного підрозділу відділу виконується за такою схемою:

- 1) здійснюється детальний облік юридичних послуг, наданих іншим підрозділам (як правило, це – юридичні консультації);
- 2) визначається дохід цих підрозділів від операцій, щодо яких були попередньо отримані юридичні консультації;
- 3) визначається та частина цього доходу, що могла бути обумовлена використанням консультацій юридичного підрозділу і має становити своєрідну плату за успішність здійснених операцій. Зрозуміло, що такий розрахунок потребує використання методу перевірки гіпотез та аналізу взаємозв'язків.

Зрозуміло, що подана схема визначає внутрішню процедуру зарахування доходів певного підрозділу на користь іншого, тому що ніякого реального руху коштів у ній не передбачено. Але в такий спосіб є змога визначити роль юридичного відділу в досягненні однієї з головних цілей ефективного управління – забезпечення зростання прибутку СПД у зв'язку з тим, що зниження ризику втрат від здійснюваних операцій – один із найвагоміших чинників забезпечення її досягнення. Отже, вказаний підхід, що дозволяє оцінити ефективність діяльності навіть тих підрозділів, діяльність яких безпосередньо не пов'язана з отриманням доходу, має бути впроваджений у практику як складовий елемент ефективного управління СПД. Хоча затратний підхід до оцінювання діяльності підрозділів є в даний час для керівництва СПД більш доступним, тому що облік витрат підрозділів здійснювати простіше, ніж формувати схему врахування участі підрозділів у створенні загального доходу СПД.

Для збирання та відповідної обробки даних про рух коштів на СПД мають бути створені центри фінансової відповідальності, якими і є об'єкти фінансової структури, що несуть відповідальність за результати фінансової діяльності, тобто мають на меті максимізацію прибутку.

ЦФВ можуть бути як об'єкти корпоративного управління, відокремлені види діяльності багатопрофільних СПД, так і СПД у цілому. На початку своєї діяльності ЦФВ надають інформацію у вигляді кошторисів та довідок, а в подальшому на них може бути покладена функція складання окремих функціональних бюджетів, що надалі інтегруватимуться до основних бюджетів.

За змістом бюджети повинні бути максимально наближеними до вимог міжнародних стандартів фінансового обліку (йдеться про виділення в них змінних та постійних витрат, валового прибутку та ін.). За структурою ж вони мають бути наближені до затверджених форм бухгалтерського обліку та містити статті, які заповнюються за даними бухгалтерської звітності, що забезпечує високу ефективність збирання та оброблення даних.

Основні бюджети призначені для управління фінансами СПД та оцінювання його фінансового стану в разі виконання всіх тих управлінських завдань, про які йшла мова вище. Зокрема, в ході складання бюджету доходів і витрат (БДВ) є можливість оцінити основні моменти діяльності, які обумовлюють бажаний кінцевий результат бізнесу – конкурентноздатність продукції або виду діяльності, якість структури витрат, відхилення від точки беззбитковості. За своїм змістом БДВ – це прогноз структури собівартості продукції СПД з виділенням змінних та умовно-постійних витрат, в якому визначені валовий, операційний, балансовий та чистий прибутки. Шляхом порівняння виручки від реалізації продукції з величиною змінних витрат, пов'язаних з виробництвом цієї продукції, є можливість обчислити також маржинальний прибуток.

Форма “Звіту про прибутки та збитки”, яка використовується бухгалтерським обліком зараз, дозволяє визначити розмір оподаткованого та чистого прибутку, загальну виручку СПД та витрати за операціями. У той же час вона не містить даних про структуру собівартості продукції в розподілі на постійні та змінні витрати, що унеможлиблює розрахувати такий важливий критерій, як точка беззбитковості – мінімальний обсяг продукції, за реалізації якого діяльність СПД стає рентабельною. Наявність такого розподілу в БДВ надає можливість здійснювати багатоваріантне планування, при якому можуть бути враховані різні можливості щодо реалізації продукції в плановому періоді. Використання таких, так званих “гнучких” бюджетів значно підвищує ефективність планування завдяки можливості, в разі виявлення значних відхилень фактичних показників від планових, обрати для організації подальшої діяльності СПД інший, заздалегідь розроблений план, який більше відповідає новій ринковій ситуації. Для зручності планування

більшість статей витрат збігаються зі статтями бюджету руху грошових коштів. І якщо статті комерційних витрат мають бути деталізовані залежно від складу цих витрат, то структура операційних та позареалізаційних доходів залишається без змін, тому що вона наявна в діючій звітності і дає чітке уявлення про результати від здійснення певних операцій.

Узагальнюючи наведене вище, можна дійти обґрунтованих висновків про те, що БДВ повинен містити:

1) бюджет доходів від продажів, у тому числі:

- доходів від реалізації (від поточної діяльності);
- позареалізаційних доходів (від інвестиційної діяльності, від фінансової діяльності);

2) бюджет витрат, у тому числі:

- прямих витрат;
- торговельних витрат, пов'язаних з продажем;
- адміністративно-управлінських витрат.

Кожний з них, у свою чергу, складається з операційного плану та графіка руху грошових коштів, який необхідний для складання консолідованого БДВ.

Бюджет руху грошових коштів (БРГК) – це план руху розрахункового рахунку та наявних грошових коштів у касі СПД, в якому відображені всі прогностні надходження та списання грошових коштів. Таким чином, він може бути використаний для планування та управління грошовими потоками з метою підтримки балансу грошових коштів на рівні, що задовольняє потреби бізнесу, тобто запобігати як накопиченню непрацюючих грошей, так і дефіциту грошових коштів.

У сучасних умовах організації обліку та звітності на СПД “Звіт про рух грошових коштів” є основним джерелом даних для аналізу руху грошових потоків з трьох видів діяльності:

- 1) оперативної, яка забезпечує надходження та обумовлює використання грошових коштів для виконання основних виробничо-господарських функцій;
- 2) інвестиційної, надходження та використання коштів якою пов'язане з придбанням або продажем довгострокових активів доходами від інвестування;
- 3) фінансової, надходження грошових коштів від якої є результатом отримання кредитів або емісії цінних паперів, а використання грошових коштів пов'язане з погашенням заборгованості по кредитах та сплатою дивідендів.

Ці дані разом з даними інших форм фінансової звітності дозволяють:

- оцінити зміни в чистих активах СПД;
- її фінансовій структурі (включаючи ліквідність та платоспроможність);
- здатності впливати на розмір та час формування грошових потоків для пристосування їх до умов та можливостей ведення бізнесу, які змінюються;
- визначати причини розбіжностей між фінансовими результатами діяльності та зміною грошових коштів;
- і, як наслідок, приймати оперативні рішення з метою покращання результатів.

Така інформація є необхідною складовою оцінки здатності СПД по створенню грошових коштів та їх еквівалентів, що дозволяє розробляти моделі для проведення дисконтування майбутніх грошових потоків. Значну допомогу в цьому надає також інформація рядів динаміки про рух грошових коштів, яку використовують як для перевірки адекватності прогнозів грошових потоків, так і при аналізі впливу на рух чистих грошових коштів зміни прибутковості та цін.

Водночас загальна структура “Звіту про рух грошових коштів” не відповідає завданням бюджетування, тому його дані не завжди здатні виконувати необхідні для управління аналітичні функції. Пов’язано це з тим, що статті, які відображують надходження та витрати грошових коштів, дають тільки загальну характеристику про напрямки руху грошових потоків без виділення статей сплати рахунків та форм негрошових розрахунків СПД (за векселями, шляхом взаємозарахунків заборгованості тощо).

Розрахунковий баланс (або прогнозний балансовий звіт) складається на основі даних БДВ та БРГК і дозволяє проаналізувати та спрогнозувати результати діяльності СПД та відповідні зміни в структурі активів та пасивів.

Операційні бюджети використовують для розрахунків витрат на продукцію та послуги, а також здійснення аналізу виробничих та операційних видів діяльності.

Допоміжні бюджети характеризують діяльність СПД, пов’язану з реалізацією довготривалих проектів. Кредитний (інвестиційний) план (або інвестиційний бюджет) оцінює інвестиційні витрати, характеризує розміщення вільних грошових коштів, залучення та використання позик. Для цього він класифікує проекти з метою:

- впровадження нових виробничих потужностей;
- зменшення витрат;

- заміни обладнання;
- розширення або покращання асортименту продукції;
- забезпечення вимог безпеки (внутрішньої та зовнішньої).

План капітальних (первинних) витрат (або бюджет капіталовкладень) оцінює довгострокові (від 3 до 10 років) дії СПД з приводу придбання основних засобів. При цьому зберігається та сама класифікація проектів, що й в інвестиційному бюджеті.

Як операційні, так і допоміжні бюджети мають на меті допомагати складанню основних бюджетів, тому для забезпечення постановки та вирішення завдань бюджетування та фінансового менеджменту запропонований склад основних бюджетів повинен бути обов'язково дотриманий. У той же час склад операційних та допоміжних бюджетів визначається керівництвом СПД з урахуванням цілей і завдань, які планується вирішити, методичного, організаційного та технічного рівнів планово-економічних та фінансових підрозділів СПД, рівня кваліфікації їх працівників.

Отже, узагальнення інформації має відбуватися шляхом складання трьох бюджетів:

- доходів і витрат;
- руху грошових коштів;
- прогнозного балансу

кожним ЦФВ – для рівня СПД, а ЦФО – для окремих об'єктів корпоративного управління.

Виходячи з того, що, відповідно до принципів організації бюджетування, на МВВ покладається контроль за витратами, а на ЦФО – відповідальність за управління коштами, слід відзначити таку рису бюджетування, що позитивно впливає на ефективність управління, як розподіл обов'язків щодо здійснення планування не між управлінськими ланками СПД, а між менеджерами структурних підрозділів. Це, з одного боку, підвищує якість планування, а з іншого – зобов'язує менеджерів постійно відслідковувати фінансово-господарський стан у підлеглому підрозділі та, в разі необхідності, оперативно вносити корективи в діяльність підрозділу.

Фінансова звітність складається з метою надання інформації про фінансовий стан, фінансові результати та про зміни у фінансовому стані підприємства. При її підготовці повинне забезпечуватись достовірне подання фінансового стану та фінансових результатів діяльності. Досягнення достовірного розкриття інформації відбувається шляхом подання корисних даних, які дають повне уявлення про діяльність господарюючого суб'єкта.

Для забезпечення інтересів зовнішніх груп користувачів інформації другою метою підготовки фінансової звітності вважається створення прозорості шляхом подання достовірної та корисної інформації, тобто повне розкриття даних з метою прийняття рішень [86, с. 10]. Забезпечення потреб зовнішніх користувачів до фінансової звітності відбувається через встановлення вимог якості інформації. Якщо при підготовці звітів підприємства враховуються ці вимоги, фінансова звітність набуває відповідних якісних характеристик, що відповідають потребам економічних суб'єктів, які приймають рішення.

Більшістю авторів, що досліджують проблеми якості інформації, якісні характеристики інформації розглядаються як атрибути її корисності, це ознаки, які визначають придатність фінансової звітності для прийняття рішень користувачами [86, с. 4; 84, с. 208; 85, с. 89-90]. Достовірність фінансової інформації трактується як достовірність обчислення фінансових результатів діяльності та характеристики фінансового стану, відображення економічної сутності господарських операцій, поряд з їх юридичною формою, нейтральність подання даних, об'єктивний вибір способів оцінки, повнота в усіх суттєвих аспектах [87, с. 37].

Практично у кожній праці західних дослідників і в деяких вітчизняних джерелах можна побачити перелік якісних характеристик інформації, її властивостей, якісних ознак фінансової звітності, вимог користувачів до звітності тощо. Разом з тим питання якості інформації, що надається користувачам, розкривається авторами по-різному, перелік якісних характеристик у кожного автора свій, наводяться різні за змістом і значенням ознаки і властивості. Визначити серед них пріоритет досить складно, адже кожен дослідник вказує, що наведені саме ним характеристики є найбільш значущими і важливими для користувачів.

Найважливішими якісними характеристиками інформації, як пишуть С.Дж. Грей, Б.Е. Нідлз, Х. ван Грюнінг, є зрозумілість, доцільність, надійність і зіставність [26, с. 152; 28, с. 10]. Е.С. Хендріксен та М.Ф. Ван-Бреда посилаються на ієрархічну структуру властивостей інформації, подану Радою з розробки стандартів фінансового обліку (FASB), якій виділяються властивості і певні ознаки з погляду потреб користувача [119, с. 89-90]. Орієнтованими на користувача властивостями вважаються сприйнятність і придатність для прийняття рішення. Властивостями, орієнтованими на рішення, є релевантність та надійність.

На орієнтацію якісних характеристик інформації на користувачів і на прийняття рішень вказують вітчизняні науковці [14, с. 208]. При цьому звертається увага на те, що складові якісних характеристик

інформації є практично ідентичними властивостям облікової інформації та характеристикам достовірності фінансової звітності.

Якісні характеристики фінансової звітності формуються переважно в системі бухгалтерського обліку і залежать від ефективності виконання облікових процедур. Разом з цим значний вплив на формування інформації для зовнішніх категорій користувачів може здійснювати керівництво господарюючих суб'єктів. Від чесності і відповідальності керівників залежить ступінь розкриття даних у фінансовій звітності, її відповідність реальному стану діяльності суб'єкта господарювання. З огляду на це, серед якісних характеристик фінансової звітності варто виділяти дві групи: ознаки, що формуються в обліковому середовищі, та ознаки, що формуються під впливом управлінського середовища.

Вимоги користувачів мають первинне значення стосовно якісних характеристик інформації, адже саме для забезпечення потреб зовнішніх користувачів формується звітність, яка повинна мати відповідні ознаки якості. Забезпечує процес формування і подання фінансової звітності, несе відповідальність за її достовірність та відповідність реальним показникам діяльності власник господарюючого суб'єкта або уповноважений ним управлінський персонал. Власник та керівництво підприємства формують управлінську та облікову політику, яка визначає середовище, в якому складаються фінансові звіти. Від рівня ефективності політики управління та обліку залежить набуття звітністю ознак якості в процесі її формування.

Вимоги до інформації висуваються її користувачами та становлять спеціальні ознаки, наявність яких забезпечує можливість використання такої інформації при прийнятті економічних рішень.

Якісні характеристики інформації є атрибутами фінансової звітності, управлінських звітів та іншої інформації, що надається зовнішнім користувачам, які забезпечують реалізацію вимог щодо якості такої інформації.

Нижче наведене групування вимог до інформації та якісних характеристик фінансової звітності з урахуванням логіко-змістовної відповідності ознак якості тим вимогам, виконання яких вони забезпечують (табл. 1.6). Вимоги до інформації розміщені за ступенем їх значущості для користувачів.

Наведені у таблиці вимоги користувачів та якісні характеристики інформації авторами розглядаються по-різному. Деякі вимоги та ознаки якості дублюються за назвою та за змістом, тому потребує уточнення не тільки перелік наведених характеристик, але й визначення їх суті. Більше уваги вимогам і якісним ознакам приділяють зарубіжні автори, тому огляд підходів враховує більше посилянь на американських науковців.

Таблиця 1.6

Співвідношення вимог до інформації та якісних характеристик фінансової звітності

№ пор.	Вимоги користувачів до інформації	№ пор.	Якісні характеристики фінансової звітності	Середовище формування ознак якості	
				управлінське	облікове
1	Своєчасність	1	Відкритість	+	-
2	Доречність (доцільність)	2	Обґрунтованість (можливість бути перевіреною)	-	+
3	Суттєвість (істотність)	3	Підзвітність	+	-
		4	Надійність	-	+
4	Достовірність	5	Нейтральність (неупередженість)	+	-
		6	Адекватність	-	+
		7	Точність	-	+
		8	Регламентация	+	+
5	Сприйняття (зрозумілість)	9	Прозорість	+	-
6	Цілісність	10	Повнота	+	+
7	Послідовність	11	Передбачуваність	-	+
8	Зіставність (порівнянність)	12	Взаємоузгодженість	-	+
		13	Однорідність	-	+
		14	Класифікація	-	+
9	Релевантність	15	Репрезентативність	-	+
		16	Придатність (корисність)	-	+

Своєчасність Е.С. Хендріксен та М.Ф. Ван-Бреда визначають як придатність інформації для прийняття рішень до того моменту, коли вона втратить властивість впливати на рішення користувачів [119, с. 93]. Своєчасність автори пов'язують з релевантністю, однак вказують, що своєчасність не гарантує релевантності, проте релевантність неможлива без своєчасності. Інакше кажучи, поняття своєчасності, на думку Х. ван Грюнінга, означає, що надмірна затримка у наданні інформації може призвести до втрати її доцільності, але здатна підвищити її надійність [28, с. 4].

Вимога *доречності* (або *доцільності* чи *придатності* для прийняття рішень) пояснюється як характер інформації, яка може вплинути на результат ухваленого рішення [26, с. 153]. Отже, якщо доцільна

інформація буде відсутня, тоді буде ухвалене інше рішення. Таке пояснення дуже схоже на поняття суттєвості. Х. ван Грюнінг розкриває поняття доречності інакше, вказуючи, що доцільна інформація здійснює вплив на прийняття економічних рішень користувачами, допомагаючи їм оцінювати минулі, дійсні та майбутні події, а також підтверджувати або коригувати свої попередні оцінки [28, с. 4]. Доцільність інформації, як зазначає автор, визначається її характером та суттєвістю.

Про забезпечення зворотного зв'язку з минулими операціями і подіями і надання допомоги у прогнозуванні майбутніх умов вказується й в інших працях [26, с. 153]. Однак придатність інформації до використання її при розробці прогнозів та планів є характеристикою послідовності або передбачуваності.

Вимога *суттєвості* (іноді називається *істотністю*, залежно від перекладу) розглядається у переважній більшості праць і як вимога користувачів, і як властивість інформації. Так, С.Дж. Грей та Б.Е. Нідлз звертають увагу на те, що на доцільність інформації значно впливає її характер та істотність. Під істотністю автори мають на увазі відносну важливість статті або події [26, с. 153], тобто стаття вважається істотною, якщо користувач, не знаючи про неї, прийняв би інше рішення. Основний зміст суттєвості, на думку Е.С. Хендріксена та М.Ф. Ван-Бреда, полягає у тому, що вона передбачає можливу зміну судження, заснованого на даних фінансового звіту, під впливом включення або коригування даних, поданих у будь-якій статті [119, с. 99].

Автори пов'язують суттєвість з іншими ознаками якості фінансової звітності та іншої інформації. Зокрема, це доречність, значущість змін оцінок, виправлення помилок у звітах минулих періодів або різні способи відображення кількісних даних та релевантних описів [26, с. 153; 119, с. 100]. Виправлення та описи розглядаються як суттєві, якщо вони достатньо великі або достатньо важливі, щоб впливати на рішення користувачів фінансової звітності. Суттєвість також розглядається з позиції проблем, обумовлених обмеженою здатністю певних користувачів детально розібратися в значному обсязі інформації [119, с. 99-100]. Суттєвість вводить обмеження на обсяг інформації, що відображається в бухгалтерській звітності (її не повинно бути занадто багато, щоб не перешкоджати прийняттю рішень, та не занадто мало для обґрунтованого прогнозування).

Категорія суттєвості інформації є вимогою користувачів, проте парадокс оцінки суттєвості полягає в тому, що її визначення відбувається в обліковому середовищі господарюючого суб'єкта. Головний бухгалтер і керівник при розробці облікової політики визначають вартісну межу визнання активів тривалого використання основними засобами

чи іншими необоротними матеріальними активами, віднесення малоцінних матеріальних активів до оборотних чи необоротних. Здійснена підприємством класифікація активів за терміном використання та вартісною межею може відрізнитись від підходу до цієї класифікації, який би використовували користувачі. Таким чином, користувачі фінансової звітності залежать від об'єктивності і точності суджень бухгалтерського та управлінського персоналу.

З огляду на це поняття суттєвості та її оцінка є досить суб'єктивними та відносними. Як правило, рівень суттєвості визначається відношенням її вартості до певного елемента фінансової звітності, наприклад, до валюти балансу, чистого прибутку, обороту чи витрат діяльності, власного капіталу.

Важливою вимогою і характеристикою інформації вважається її *достовірність*. Достовірне надання інформації досягається шляхом подання корисної інформації (повне розкриття) у фінансовій звітності при дотриманні принципу прозорості [28, с. 5]. У наведеному визначенні поняття достовірного подання інформації є еквівалентним поняттю прозорості надання інформації, причому забезпечення прозорості інформації шляхом її повного розкриття і достовірного подання корисної інформації для прийняття рішень формулюється як одна з цілей підготовки фінансової звітності.

Зрозумілість (називають також *сприйнятністю*) стосується можливості передачі суті явищ, що відбулись протягом звітного періоду, в поданій користувачам інформації. Як зазначає Х. ван Грюнінг, за формою подання інформація повинна бути зрозумілою для користувачів, що володіють базовими знаннями у сфері бізнесу, економіки та бухгалтерського обліку і прагнуть вивчати її з достатньою ретельністю [28, с. 4].

Вимога зрозумілості реалізується завдяки ознаці сприйнятності інформації. С.Дж. Грей та Б.Е. Нідлз вказують на те, що від бухгалтера залежить якість підготовки інформації. Бухгалтер готує фінансову звітність відповідно до прийнятої практики, генеруючи важливу інформацію, яка вважається зрозумілою для користувачів [26, с. 152]. Особи, що ухвалюють рішення, повинні інтерпретувати інформацію і використовувати її на власний розсуд. Причому особа, що приймає рішення, повинна сама визначати, яку інформацію використовувати, яким чином її використовувати, що вона означає.

Цілісність як вимога до інформації рідко згадується авторами, проте за умови цілісності інформація може бути надійною основою для оцінки стану господарюючого суб'єкта, прогнозування цього стану у майбутньому та прийняття виважених рішень. Цілісність корелює

з такою ознакою, як повнота. Тільки за умови повного подання й розкриття інформація може бути цілісною.

Послідовність згадується в працях як умова зіставності і пов'язується з поданням користувачам даних одночасно за різні періоди часу або послідовним застосуванням однакових методів оцінки та обліку стосовно однорідних груп активів чи зобов'язань з року в рік. Послідовність слід розглядати як подання користувачам інформації за декілька звітних періодів для забезпечення можливості її використання при порівнянні та прогнозуванні.

Послідовність (постійність, узгодженість) передбачає використання однією фірмою певної облікової методики (процедури) у різні періоди часу [119, с. 98]. В окремих випадках послідовність визначають як використання одних і тих же методів оцінки статей балансу за один і той же період або як використання однієї методики різними фірмами (що означає одноманітність). Як зазначають Е.С. Хендріксен та М.Ф. Ван-Бреда, послідовність застосування облікових методик (процедур) на певному відрізку часу є необхідною, в іншому випадку прогнозування на основі періодичних даних, що не квантифіковані і не класифіковані одним способом, буде ускладненою [119, с. 98]. При використанні різних методів або методик (процедур) оцінки фірмі буде складно при переході від одного звітного періоду до іншого визначати напрями або розміри економічних наслідків, викликаних зовнішніми факторами, розрізняти коливання, обумовлені внутрішніми факторами впливу.

Для будь-яких груп користувачів інформації важливою вимогою є *зіставність (порівнянність)* інформації. Загальне поняття порівнянності дають Е.С. Хендріксен та М.Ф. Ван-Бреда. Автори розкривають порівнянність як властивість інформації, що дозволяє користувачам встановлювати подібність і відмінності між двома рядами економічних явищ [119, с. 97]. Корисність інформації значно підвищується, коли вона подана у формі, що дозволяє порівнювати одне економічне явище з іншим або з таким же явищем, яке спостерігалось в інший час.

Як зазначають С.Дж. Грей та Б.Е. Нідлз, зіставність є характеристикою облікової інформації, яка забезпечує можливість порівнювати фінансову звітність компанії за різні періоди часу, оцінювати її тенденції у фінансовому стані та результатах діяльності [26, с. 154]. Порівнянність інформації залежить від її однорідності та послідовності (постійності, узгодженості). Зіставність забезпечується, якщо інформація надається послідовно за різні періоди часу стосовно різних компаній з метою забезпечення можливості її порівняння [28, с. 4].

Для користувачів бажаною є можливість порівнювати фінансову звітність різних компаній як в межах однієї країни, так і різних країн. З огляду на це виникає зв'язок ознаки зіставності з ознакою послідовності. У примітках до фінансової звітності повинні вказуватись методи обліку, які використовувалися в обліку діяльності, причому ці методи повинні застосовуватись послідовно. Західні автори зазначають, що підприємства повинні інформувати користувачів про будь-які зміни методів обліку і вплив таких змін [26, с. 154].

Релевантність є характеристикою відповідності. Інформація вважається релевантною, якщо вона відноситься до конкретної справи. Як зазначають Е.С. Хендріксен та М.Ф. Ван-Бреда, релевантність передбачає, що інформація повинна мати відношення або корисне застосування до дій, для яких вона призначалась, щоб забезпечити отримання бажаного результату [119, с. 91]. Суть релевантності автори розглядають через об'єкти відношень – цілі (інформація сприяє досягненню цілей користувача), розуміння (користувач інформації має на увазі значення наданої інформації) чи рішення (інформація сприяє прийняттю рішення її користувачем). Складовими релевантності називають передбачуваність, властивість оберненого зв'язку (інформація є основою у підтвердженні або коригуванні попередніх передбачень) та своєчасність.

Важливе значення мають якісні характеристики фінансової звітності. *Відкритість* як якісна характеристика фінансової звітності пов'язується з принципом *розкриття*. Розкриття інформації передбачає процес забезпечення інформацією і представлення рішень про політику компанії на основі принципу відкритості і шляхом її своєчасного поширення [28, с. 7]. Як зазначають автори, відкритість інформації забезпечується використанням, розробленням методології її підготовки та подання.

У ряді джерел наводиться така якісна характеристика, як *можливість бути перевіреною*. Її можна пов'язати з *обґрунтованістю* підготовленої інформації, тобто наявністю документальних підстав для складання публічної фінансової звітності.

Обґрунтованість або можливість бути перевіреною може бути підтверджена узгодженою думкою експертів про те, що інформація відображає саме те, що передбачалось представити, і що обраний метод оцінки використовується без помилок та упередження [119, с. 95]. Встановити наявність ознаки обґрунтованості можна тільки за результатами перевірки звітності, наприклад, зовнішніми аудиторами, адже можливість бути перевіреною – це властивість інформації, яка дозволяє кваліфікованим особам, що працюють незалежно одна від одної,

робити, по суті, ідентичні оцінки і висновки на основі дослідження ідентичних свідчень.

Підзвітність пов'язана з відповідальністю управлінського персоналу. Як зазначає Х. ван Грюнінг, підзвітність передбачає, що учасникам ринку, включаючи органи влади, необхідно обґрунтовувати свої дії та обрану політику, а також нести відповідальність за рішення та їх результати [28, с. 7]. Підзвітність забезпечується завдяки прозорості інформації та її відкритості. Відповідальність керівництва компаній розглядається з позиції надання інформації головним групам учасників ринку: дебіторам і кредиторам, емітентам цінних паперів та інвесторам, національним органам влади і міжнародним фінансовим інститутам.

Надійність – це властивість інформації, що гарантує відсутність у ній суттєвих помилок та упередженості, а також те, що вона точно відображає реальний стан діяльності господарюючого суб'єкта [119, с. 94]. Х. ван Грюнінг наводить фактори, які визначають надійність: достовірне надання інформації; пріоритет змісту над формою; нейтральність; обачність; повнота [28, с. 4]. Е.С. Хендріксен та М.Ф. Ван-Бреда надійність розглядають як функцію трьох показників – репрезентативної достовірності, можливості бути перевіреною та нейтральності [119, с. 90].

Нейтральність інформації розглядається авторами як відсутність упередження при її підготовці, тобто здатність методики оцінки (виміру) забезпечувати безпомилковий опис досліджуваних властивостей [119, с. 97]. При цьому звертається увага на те, що термін “нейтральність” тісно пов'язаний, але не є ідентичним терміну “безпристрасний” (вільний від упередження). Нейтральність означає, що ніщо не зумовлює впливу на проходження процесу з метою досягнення визначеного результату.

Подібні впливи на методику оцінки активів та зобов'язань, на класифікацію активів і пасивів, розкриття інформації у фінансовій звітності можуть здійснюватись керівництвом господарюючих суб'єктів. Враховуючи це, слід вказати, що ознака нейтральності формується в управлінському середовищі. Саме особиста зацікавленість власника чи керівництва може стати причиною впливів і тиску на бухгалтерський персонал змінити принципи підготовки звітності і розкриття інформації.

Адекватність і точність є характеристиками, що визначають загальні вимоги щодо формування інформаційних показників. Адекватність пов'язана з відповідним відображенням суті явища у назві показника, який його представляє. Точність характеризує спосіб вимірювання

явища і представлення його у кількісному вираженні. Разом характеристики точності вимірювання та адекватності відображення формують ознаку достовірності інформації.

Регламентация, або дотримання принципів, є ознакою якості інформації з позиції методів її формування. Обробка даних про факти господарського життя відбувається на основі відповідних правил та принципів, які можуть розкриватись у національних або міжнародних стандартах обліку та звітності. Якщо бухгалтерський персонал при виконанні облікових процедур дотримується принципів і правил обробки даних та їх подання у формі звітності, принцип регламентації буде дотримуватись і забезпечувати достовірність, повноту і законність оприлюднених даних.

Прозорість як якісна характеристика інформації передбачає створення такого середовища, в якому інформація про існуючі умови, рішення та дії стає доступною, видимою та зрозумілою усім учасникам ринку [28, с. 7]. Х. ван Грюнінг звертає увагу на те, що прозорість сприяє реальній оцінці суспільством ситуацій, а керівників примушує бути більш відповідальними, особливо, якщо вони повідомлені, що внаслідок цього їм доведеться обґрунтовувати свої погляди, рішення та дії.

Прозорість пов'язується авторами з повнотою і розкриттям, достовірністю, корисністю, зрозумілістю. Зокрема, досягається прозорість фінансової звітності шляхом повного розкриття інформації, достовірного надання широкому колу користувачів корисної інформації, необхідної для прийняття економічних рішень. При цьому інформація повинна бути зрозумілою зовнішнім групам користувачів, що її інтерпретують. До того ж окремі автори стверджують, що надлишок інформації краще, ніж її нестача, хоча це і збільшує вартість її підготовки [28, с. 9].

Повнота інформації наводиться багатьма авторами як важлива ознака наданих звітів. Х. ван Грюнінг повноту згадує як один із факторів, який визначає надійність фінансової звітності [28, с. 4, 10]. Повноту можна розглядати як певний обсяг інформації, не занадто надмірний, але достатній для прийняття виважених та обґрунтованих економічних рішень.

Передбачуваність інформації як її якісна характеристика згадується авторами, проте її чіткого визначення не дається. Вона, як правило, пов'язана з підготовкою релевантної фінансової звітності. Е.С. Хендріксен та М.Ф. Ван-Бреда передбачуваність пояснюють як властивість інформації, що допомагає її користувачам підвищити імовірність реальності прогнозів [119, с. 92]. Автори зазначають, що поняття передбачуваності

запозичене з моделей оцінки інвестицій та пов'язане з проблемами недостатності перевірки на практиці нормативних та позитивних моделей інвестиційних рішень з достатньо повним описанням вихідних даних, складністю зовнішніх умов бізнесу, недостатнім розумінням взаємозв'язків оцінок об'єктів та подій минулого та майбутнього.

Чіткого переліку облікових чи звітних даних, які б забезпечували достатню передбачуваність інформації для різних категорій користувачів, визначити неможливо. Кожен користувач самостійно визначає, які саме дані дозволять йому прийняти адекватні рішення стосовно прогнозів розвитку явищ чи подій. При цьому можна стверджувати, що є певний мінімум даних, які створюють надійну основу для прогнозування стану економічних суб'єктів. Зокрема, у фінансових звітах повинні бути відображені показники для оцінки фінансового і майнового стану за декілька звітних періодів. У випадку надання даних без динаміки – прогнозування і передбачення неможливі.

Взаємоузгодженість розглядається як один з критеріїв, яким повинна відповідати достовірна звітність [14, с. 406]. Ф.Ф. Бутинець, Н.М. Малюга та Н.І. Петренко вказують, що взаємоузгодженість повинна перевірятись шляхом формальної перевірки та арифметичних процедур. Суть взаємоузгодженості фінансової звітності виявляється в тому, що підготовка різних звітних форм повинна здійснюватись на основі одного інформаційного середовища. Це забезпечить застосування одних і тих же методів визнання та оцінки для активів і зобов'язань, що відображаються у кожній формі звіту, принципів облікової класифікації, систематизації і групування даних про факти господарського життя, їх узагальнення.

Єдність інформаційного середовища при підготовці звітів є гарантією порівнянності звітних форм між собою та між різними звітними періодами в межах одного економічного суб'єкта.

Однорідність, або *одноманітність*, означає застосування однакових методів для відображення в обліку однакових подій [119, с. 97]. Ця ознака розглядається як умова чи основа порівнянності та послідовності. З одного боку, наведене визначення може зумовлювати ототожнення однорідності ознаками послідовності та порівнянності, а з іншого – уніфікацією обліку. Про це свідчать позиції різних авторів стосовно пояснення суті однорідності.

Так, американські автори Г. Волк, Дж. Френсіс, М. Тіені розрізняють однорідність обмежену та повну. Окремі фахівці висловлюють позицію, що метою однорідності є представлення фінансових звітів фірмами, які використовують однакові облікові методики, способи оцінки (вимірювання) та класифікації, в уніфікованій формі [119, с. 99].

Підхід щодо уніфікації облікових процедур критикується. На противагу йому стверджується, що основною метою однорідності повинна бути порівнянність як умова прогнозування і прийняття фінансових рішень. Вона визначається наявністю подібних характеристик, достатніх для того, щоб виконати усі необхідні порівняння.

Для того, щоб уникнути двоякого тлумачення поняття однорідності та ототожнення його з послідовністю, порівнянністю або уніфікацією, варто розуміти *однорідність* як умову створення груп та підгруп облікових даних у цілях відображення їх на рахунках бухгалтерського обліку.

Класифікація як характеристика фінансової звітності у працях авторів не згадується, проте логічно впливає з умов і правил формування облікових даних та їх подання у звітних формах. Класифікацію можна визначити як правильне групування і систематизацію даних, створення груп інформації за якісно однорідними ознаками. При дотриманні принципу класифікації створюється гарантія того, що до звітних статей заноситимуться дані, які відповідають назві цієї статті. При цьому в основу класифікації покладається принцип однорідності даних.

Репрезентативність, або як її називають репрезентативна достовірність, є відповідністю чи узгодженістю між явищем та його оцінкою чи описом. В окремих джерелах репрезентативність називають справедливістю [119, с. 95].

Ознаки релевантності та репрезентативності характеризують відповідність одного об'єкта іншому. Разом з цим між ними є відмінність. Релевантність характеризує окремі складові фінансової звітності, які використовуються для прийняття економічних рішень. Релевантність свідчить про те, що користувач правильно обрав надані показники для оцінки необхідних явищ чи процесів.

Репрезентативність визначає відповідне відображення реального стану діяльності господарюючого суб'єкта у його фінансовій звітності. Репрезентативність характеризує фінансову звітність у цілому та означає, що ті показники, що надані користувачам, описують дійсний стан, в якому знаходиться підприємство.

Придатність (або *корисність*) є вимогою користувачів, яка означає відношення поданої інформації до питань, стосовно яких приймаються рішення. Придатність інформації забезпечується якісними характеристиками адекватності, релевантності та репрезентативності.

Відповідність фінансової звітності зазначеним характеристикам – необхідна умова прийняття ефективних рішень в управлінні.

Розділ II

ВДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ВЕДЕННЯ ОБЛІКУ

2.1. СУЧАСНІ МЕТОДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБЛІКУ

Підприємства різних галузей економіки в умовах глобалізації світової економіки, пов'язаної з взаємопроникненням технологій та капіталів, проводять диверсифікацію власної господарсько-фінансової діяльності. З метою її ефективного здійснення важливим є своєчасна орієнтація на види товарів, робіт, послуг, які отримують попит, та є або наближаються до рівня конкурентоздатності. Як правило, такі проблеми пов'язані насамперед з розробкою методики отримання, обробки та подання інформації, пов'язаної з освоєнням нових технологій, видів продукції, діяльності, ринків та ін., а також з виявленням закономірностей щодо обліку для отримання такої інформації при диверсифікації.

Отже, перспективи та проблеми, пов'язані зі своєчасністю постановки обліку для отримання інформації щодо стану диверсифікації господарсько-фінансової діяльності підприємств, є актуальними і потребують ґрунтовних досліджень.

Глобалізація економіки викликає активну взаємодію підприємств різних країн. Об'єднання у проведенні дослідницьких проектів та маркетингових програм, створення спільних підприємств підвищують конкурентоздатність компаній, дозволяють їм запроваджувати нові технології, виходити на закордонні ринки збуту, розподіляти ризики та адаптуватися до вимог антимонопольного законодавства. На початку 2000 р. з'явилися нові форми партнерських відносин, які значною мірою відповідають інтересам учасників диверсифікованих за змістом відносин.

Саме такі тенденції спонукають економістів до наукових досліджень з таких проблем:

- фактори та умови формування партнерських відносин, пов'язаних з глобалізацією економіки та технологічним прогресом;
- дослідження суті диверсифікації у межах теорії: товар, підприємство, ринок, конкуренція;
- теоретичні аспекти отримання облікової інформації для розробки та прийняття управлінських рішень з метою досягнення релевантності диверсифікованої господарсько-фінансової діяльності та підвищення ефективності щодо її результатів.

Вказані дослідження потребують використання як інструментарію макроекономіки, так і розвитку її традиційних установок. Особлива увага при цьому акцентується на питаннях обліку, інтерпретації та наступного аналізу інформації, яка використовується для підготовки ефективних управлінських рішень.

Диверсифікація процесу виробництва спрямована на підвищення його ефективності. Рівень економічної та соціальної ефективності виробництва (діяльності) залежить від багатьох чинників. Тому для практичного розв'язання завдань управління ефективністю диверсифікованого виробництва важливого значення набуває класифікація чинників її зростання за певними ознаками. Класифікацію чинників зростання ефективності диверсифікованих виробничо-економічних та інших систем діяльності доцільно здійснювати за трьома ознаками:

- 1) видами витрат і ресурсів (джерелами підвищення);
- 2) напрямками розвитку та вдосконалення виробництва (діяльності);
- 3) місцем реалізації плану диверсифікації в системі управління виробництвом (діяльністю).

Можливі напрямки реалізації внутрішніх і зовнішніх чинників підвищення ефективності діяльності підприємства та організацій неоднакові за ступенем впливу та використання, постановкою обліку та контролю. Тому для практики управління та впровадження проектів диверсифікації підприємницької або інших видів діяльності важливим є детальне знання менеджерами відповідних рівнів масштабів дії, методики обліку, аналізу, форм контролю та використання найістотніших внутрішніх і зовнішніх чинників ефективності на різних етапах діяльності трудових колективів. Той чи інший суб'єкт господарювання через розробку та послідовну реалізацію власної програми диверсифікації з метою підвищення ефективності діяльності повинен мати чітку систему обліку такої діяльності. У зв'язку з цим виникає необхідність конкретизації обліку за напрямками дії щодо використання головних внутрішніх і зовнішніх чинників відповідно до рівня диверсифікації діяльності суб'єктів господарювання.

Як відомо, основними елементами обліку виробничого процесу є облік:

- процесу праці як свідомої діяльності людини;
- предмета праці;
- засобів праці.

У свою чергу, проектування та організація виробничого процесу вимагають дотримання таких принципів, які тісно між собою пов'язані, взаємодоповнюються і різною мірою реалізуються на практиці:

1) спеціалізація – обмеження різноманітності елементів виробничого процесу, передусім зменшення номенклатури продукції, яка

виготовляється на кожній ділянці підприємства, а також різновидів виробничих операцій, що виконуються на робочих місцях. Додержання принципу спеціалізації істотно впливає на здійснення інших принципів раціональної організації виробничого процесу;

2) пропорційність потребує узгодження пропускної спроможності всіх частин виробничого процесу, усієї взаємопов'язаної системи підрозділів і машин. Пропорційність досягається тоді, коли сукупна продуктивність технологічно пов'язаних ланок виробництва пропорційна обсягу робіт, що виконуються. Порушення цього принципу призводить до виникнення “вузьких місць” або неповного завантаження окремих підрозділів. На підприємствах зі складною структурою виробництва важко досягти повної пропорційності потужностей окремих підрозділів. Вона періодично порушується внаслідок освоєння нових виробів, неоднакових темпів зниження їхньої трудомісткості в різних підрозділах тощо. Виникнення диспропорції – закономірний результат розвитку виробництва та його функціонування в динамічному середовищі. Проте їх потрібно обліковувати, аналізувати, прогнозувати, розробляти та впроваджувати заходи щодо їх планомірної мінімізації;

3) паралельність передбачає одночасне виконання окремих операцій та процесів. Додержання принципу є особливо важливим у виготовленні складних виробів, що компонуються з багатьох деталей, вузлів, агрегатів, послідовне виробництво яких потребувало б тривалого часу. Паралельність досягається раціональним розчленуванням виробів на складові частини, суміщенням часу виконання різних операцій над ними, одночасним виготовленням різних виробів. Паралельне виконання робіт на робочому місці забезпечується багатоінструментальною обробкою заготовок, суміщенням часу виконання основних і допоміжних операцій. Відхилення щодо паралельності виконання окремих операцій, їх аналіз і контроль, а також запровадження заходів щодо усунення цих відхилень потребують спеціальних методологічних підходів;

4) принцип безперервності вимагає, щоб перерви між суміжними технологічними операціями були мінімальними або були б зовсім ліквідовані. Найбільшою мірою цей принцип реалізується в безперервних виробництвах – хімічному, металургійному, енергетичному тощо. У дискретному виробництві, де технологічний процес має широку диференціацію, повністю ліквідувати перерви неможливо як з технологічних, так і з організаційних причин. За таких умов важливим завданням є мінімізація перерв у структурі виробничого циклу через синхронізацію операцій, застосування прогресивних методів оперативного управління виробництва. Безперервність виробничого процесу потрібно

доповнювати безперервністю роботи устаткування та працівників, а відповідно – і проводити облік такої роботи;

5) ритмічність полягає в тому, що робота всіх підрозділів підприємства і випуск продукції мають здійснюватись за певним ритмом з планомірним повторенням. При додержанні цього принципу за однакові проміжки часу виготовляється однакова або така, що рівномірно зростає, кількість продукції, забезпечується рівномірне завантаження робочих місць. Ритмічна робота дає змогу якнайповніше використовувати виробничу потужність підприємства та його підрозділів, що потребує ведення відповідного обліку щодо фіксації відхилень;

б) автоматичність передбачає економічно обґрунтоване звільнення людини від безпосередньої участі у виконанні операцій виробничого процесу. Особливо актуальною є реалізація цього принципу на виробництвах із важкими та шкідливими умовами праці. Проводиться не лише облік автоматизації виробничих процесів, а й інших сфер діяльності людини;

7) гнучкість означає, що виробничий процес має оперативно адаптуватися до зміни організаційно-технічних умов, пов'язаних із переходом на виготовлення іншої продукції або з її модифікацією. Гнучкість виробничого процесу уможливорює освоєння нової продукції в короткий термін і з меншими витратами. Значення принципу гнучкості особливо зростає за умов прискорених темпів науково-технічного прогресу, коли об'єкти виробництва часто змінюються, та, відповідно, обліковуються такі зміни;

8) гомеостатичність полягає у здатності виробничої системи стабільно виконувати свої функції в межах допустимих відхилень і протистояти дисфункціональним впливам. Це досягається створенням технічних та організаційних механізмів саморегулювання і стабілізації. До стабілізаційних організаційних систем належать системи оперативного планування і регулювання виробництва, планово-запобіжного ремонту устаткування, резервних запасів та низка інших заходів, які вживаються за результатами аналізу та управління за відхиленнями.

Проектуючи виробничий процес, його організацію, враховують ці принципи та обирають оптимальні організаційно-технічні рішення за критерієм економічної ефективності. Відповідно до цього потребує і аналогічних підходів організація обліку цього процесу.

Таким чином, врахування принципів організації диверсифікованого виробничого процесу, як взаємопов'язаної системи, потребує адекватних підходів до організації обліку, інтерпретації та надання інформації з метою її використання для прийняття управлінських рішень щодо підвищення ефективності бізнесу.

За нових сучасних умов господарювання особливої ваги набуває організація обліку оборотних активів і відображення їх у фінансовій звітності, оскільки вони відіграють важливу роль у діяльності підприємства.

В Україні національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку (П(С)БО), інструкції, законодавчо-нормативні акти визначають методологічні засади формування бухгалтерського обліку оборотних активів підприємства. П(С)БО 9 “Запаси” визначає методологічні засади формування бухгалтерського обліку інформації про запаси і розкриття її у фінансовій звітності.

П(С)БО 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності” визначає методологічні основи підготовки фінансової звітності та вимоги до визнання та розкриття її елементів. Згідно з П(С)БО 1, 2, 4 оборотні активи підприємства відображаються у фінансовій звітності в балансі, звіті про рух грошових коштів та примітках до фінансової звітності підприємств.

Форма № 3 “Звіт про рух грошових коштів (оборотні активи)” складається за даними форми № 1 “Баланс” та форми № 2 “Звіт про фінансові результати”.

Згідно з П(С)БО 4 “Звіт про рух грошових коштів” заповнюється за затвердженою формою. Перший розділ форми № 3 складається непрямым методом, а другий і третій – прямим.

Звертаючись до зарубіжного досвіду, зауважимо, що у світовій практиці застосовуються також форми звіту про рух грошових коштів, заповнення яких передбачає використання тільки прямого способу. Проте цей спосіб має декілька значних недоліків, а саме:

- не відображає прибутку звітного періоду;
- фінансовий стан підприємства відображає обмежено;
- охоплює не всі ресурси підприємства, а тільки грошові.

Необхідність складання “Звіту про рух грошових коштів” полягає в тому, що в бухгалтерському обліку фінансові результати визначаються не касовим методом, а методом нарахувань. Це означає, що визнання доходів і витрат у бухгалтерському обліку здійснюється незалежно від розрахунків із покупцями або постачальниками (при визначенні фінансових результатів за касовим методом доходи вважалися б фактично отриманими, а витрати фактично понесеними тільки за фактом оплати, тоді автоматично б відпала необхідність у формуванні такого звіту), що веде до необхідності одержання додаткової інформації про грошові потоки, якими такий фінансовий результат забезпечується.

Вплив показників статей балансу щодо оборотних активів підприємства на формування звіту про рух грошових коштів характеризується тим, що збільшення залишку за активними статтями відображається у звіті про рух грошових коштів у колонці “Видаток”, а зменшення – у колонці “Надходження”. Приріст залишку негрошових статей оборотних активів (запасів, дебіторської заборгованості) вказує на певні грошові виплати. Саме через це такі зміни відображаються у “Звіті про рух грошових коштів” у колонці “Видаток”. Зменшення залишку негрошових статей оборотних активів (запасів, дебіторської заборгованості) вказує на те, що грошових виплат на цю суму не було. Відсутність таких витрат у “Звіті про рух грошових коштів” буде показано як “Надходження”, тобто доходи.

Отже, приріст чи зменшення грошових коштів підприємства залежить і від приросту чи зменшення інших (не грошових) статей оборотних активів балансу, що обумовлює необхідність організації, проведення і регулювання бухгалтерського обліку оборотних активів, враховуючи специфіку господарської діяльності окремого підприємства.

2.2. ОРГАНІЗАЦІЯ ОБЛІКУ НЕМАТЕРІАЛЬНИХ АКТИВІВ

Перехід України на нові облікові принципи та методи ведення бухгалтерського обліку, відповідно до міжнародних стандартів, спричинив зміни в організації та методології обліку, а також у порядку складання фінансової звітності. Нематеріальні активи певною мірою нова категорія активів, яка введена в практику вітчизняного обліку. Методологічні засади формування у бухгалтерському обліку інформації про нематеріальні активи та розкриття інформації про них у фінансовій звітності регулюються в Україні Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 8 “Нематеріальні активи” (далі – П(С)БО 8), розробленим на основі Міжнародного стандарту фінансової звітності 38 “Нематеріальні активи” (далі – МСФЗ 38). Процес реформування національної облікової системи свідчить про наявність питань щодо організаційно-методичних основ бухгалтерського обліку, які потребують додаткового вивчення та вдосконалення.

Національні стандарти пострадянських країн щодо бухгалтерського обліку нематеріальних активів визначають правила формування в обліку інформації про нематеріальні активи та порядок розкриття інформації про них у фінансовій звітності. Незважаючи на те, що ці нормативні документи ґрунтуються на нормах МСФЗ 38, існують відмінності у методиці обліку нематеріальних активів.

Згідно з національними стандартами пострадянських країн визначення нематеріальних активів практично відповідає визначенню, наведеному в МСФЗ 38. Нематеріальний актив розглядається як немонетарний актив, який можна ідентифікувати без фізичної субстанції та утримувати для використання у виробництві чи постачанні товарів або послуг, а також для передачі в оренду іншим сторонам чи для адміністративних цілей. Проте у складі нематеріальних активів існують розбіжності (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

**Склад нематеріальних активів
відповідно до нормативних документів пострадянських країн**

Країна	Склад нематеріальних активів
Киргизька Республіка	- патенти, авторські права; - права користування земельними ділянками; - торгові марки; - особливі привілеї; - ліцензії, формули, технології; - ціна фірми (гудвіл)
Республіка Білорусь	- права на об'єкти інтелектуальної і промислової власності (патенти, права на придбані на правах власності і створені ноу-хау, винаходи, програмні продукти тощо); - організаційні витрати, пов'язані зі створенням юридичної особи; - вартість ділової репутації (гудвіл)
Республіка Казахстан	- ліцензійні угоди; - програмне забезпечення; - патенти; - організаційні витрати; - гудвіл; - інші нематеріальні активи
Республіка Молдова	- організаційні витрати; - гудвіл (ціна фірми); - патенти, ліцензії; - товарні знаки та знаки обслуговування; - ноу-хау; - копірайт (авторські права на публікацію, друк, продаж літературних, музичних, кіно-, відео- та інших творів мистецтва); - франчайзинг (право, яке надається одним підприємством іншій юридичній або фізичній особі, на використання певної формули, продукту чи технології за винагороду); - програмне забезпечення; - промислові рисунки та моделі

Країна	Склад нематеріальних активів
Російська Федерація	<ul style="list-style-type: none"> - виняткове право власника патенту на винахід, промисловий зразок, корисну модель; - виняткове авторське право на програми для ЕОМ, бази даних; - майнові права автора на топології інтегральних мікросхем; - виняткове право власника на товарний знак і знак обслуговування, найменування місця походження товару; - виняткове право власника патенту на селекційні досягнення; - ділова репутація організації; - організаційні витрати, пов'язані зі створенням юридичної особи
Україна	<ul style="list-style-type: none"> - права користування природними ресурсами; - право користування майном; - права на комерційні позначення (торгові марки, знаки для товарів і послуг, комерційні найменування тощо); - права на об'єкти промислової власності (право на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, сорти рослин, компонування інтегральних мікросхем, комерційна таємниця, у тому числі ноу-хау тощо); - авторське право та суміжні з ним права (право на літературні, художні, музичні твори, комп'ютерні програми тощо); - незавершені капітальні інвестиції в нематеріальні активи; - інші нематеріальні активи

За даними табл. 2.1 можна стверджувати, що у більшості пострадянських країн, крім України, до нематеріальних активів належать:

- придбана ділова репутація (гудвіл);
- організаційні витрати, пов'язані зі створенням юридичної особи.

У п. 10 МСФЗ 38 зазначається, що поняття нематеріального активу потребує чіткого визначення для розрізнення з поняттям гудвіла. Існує внутрішня створена ділова репутація і ділова репутація, яка виникає при об'єднанні підприємств. Внутрішня ділова репутація не визнається нематеріальним активом і не відображується в обліку як актив, оскільки не є ідентифікованим ресурсом, не контролюється підприємством і не може бути надійно оцінена. Ділова репутація як актив виникає і відображається в обліку тільки при купівлі іншого підприємства як майнового комплексу. Різниця між сплаченою сумою та вартістю придбаних активів і зобов'язань є діловою репутацією.

В Україні гудвіл, згідно з П(С)БО 19 “Об'єднання підприємств”, був вилучений зі складу нематеріальних активів і обліковується окремо на рахунку 19 “Гудвіл”. Проте при придбанні іншого підприємства гудвіл, що виникає, є сукупністю нематеріальних чинників, тобто під різницею, яка виникає між сплаченою сумою та вартістю активів і зобов'язань,

можна розуміти технології, знання персоналу, бази даних, зв'язки підприємства з постачальниками, покупцями та іншими контрагентами тощо.

У Киргизькій Республіці, відповідно до КСБО 8 “Облік основних засобів та інших довгострокових активів”, гудвіл визначається як різниця, що виникає при купівлі однією компанією іншої, між ціною, яка сплачується за придбану компанію, і вартістю її чистих (за вирахуванням зобов'язань) активів, якщо б вони купувались окремо. У Російській Федерації за ПБО 14/2000 “Облік нематеріальних активів” величина придбанної ділової репутації підприємства також визначається розрахунковим шляхом як різниця між сумою, сплаченою продавцю за підприємство, і сумою всіх активів і зобов'язань, яка зазначена у балансі підприємства на дату його купівлі (придбання).

Організаційні витрати, які входять до складу нематеріальних активів у більшості пострадянських країн, у вітчизняній практиці не належать до нематеріальних активів, оскільки вони безпосередньо не пов'язані з отриманням від них економічних вигід. Як вважають вчені, незважаючи на те, що витрати на створення підприємства несе з метою отримання майбутніх економічних вигід, реальна ймовірність їх отримання на момент створення компанії не існує – компанія може бути, наприклад, збитковою.

Питанню класифікації нематеріальних активів приділяється значна увага українськими вченими. Так, І. Тарасова вважає, що права користування надрами, іншими ресурсами природного середовища не можна включати до складу нематеріальних активів, тому що природні ресурси – це матеріальний об'єкт, а право користування ними – це лише дозвіл органів державної влади, який сам по собі не може бути використаний у виробництві, торгівлі, в адміністративних цілях чи для надання в оренду іншим особам, а тому не може бути активом.

Н.Г. Лук'янюк пропонує слово “право” вилучити, оскільки нематеріальними активами є об'єкти інтелектуальної власності, а не права. Також автор пропонує таку класифікацію нематеріальних активів: рахунок 121 “Винахід”, 122 “Корисна модель”, 123 “Промисловий візирець”, 124 “Сорт рослин”, 125 “Засоби індивідуалізації”, 126 “Об'єкти авторських та суміжних з ними прав”, 127 “Компонування (топографія) інтегральних мікросхем”, 128 “Раціоналізаторські пропозиції”, 129 “Комерційні таємниці” Така пропозиція є обґрунтованою і її необхідно врахувати в подальшій роботі з удосконалення вітчизняної нормативно-правової бази з бухгалтерського обліку нематеріальних активів. Крім того, за даними табл. 2.1, в таких країнах, як Киргизька Республіка, Республіка Казахстан, Республіка Молдова поняття “право” не застосовується до назв груп нематеріальних активів.

У пострадянських країнах, зокрема в Україні, нематеріальні активи відображаються в балансі, якщо існує ймовірність одержання майбутніх економічних вигід, пов'язаних з його використанням, та його вартість може бути достовірно визначена. Якщо актив не відповідає цим умовам, то понесені витрати, пов'язані з придбанням (створенням) цього нематеріального активу, визнаються як витрати звітного періоду.

Найбільш докладно умови визнання нематеріальних активів наведено у ПБО 14/2000 “Облік нематеріальних активів” Російської Федерації, згідно з яким актив визнається нематеріальним, якщо виконуються одночасно такі умови:

- відсутність матеріально-речової (фізичної) структури;
- можливість ідентифікації (виділення, відокремлення) від іншого майна;
- використання у виробництві продукції при виконанні робіт або надання послуг для управлінських потреб підприємства;
- використання протягом тривалого часу, тобто строку корисного використання більше 12 місяців або звичайного операційного циклу, якщо він довший за 12 місяців;
- підприємством не передбачається перепродаж майна;
- здатність приносити економічні вигоди (дохід) у майбутньому;
- наявність оформлених документів, які підтверджують існування самого активу і виключного права у підприємства на результати інтелектуальної діяльності (патенти, свідоцтва, інші охоронні документи, договори поступки (придбання) патенту, товарного знака тощо).

Відповідно до МСФЗ 38 нематеріальні активи після первісного визнання можуть обліковуватися двома методами: за первісною вартістю та за переоціненою вартістю, що є допустимим альтернативним порядком обліку. У нормативних документах пострадянських країн щодо застосування альтернативного методу обліку нематеріальних активів існують певні відмінності.

В Україні, згідно з п. 19 П(С)БО 8, підприємство може здійснювати переоцінку за справедливою вартістю на дату балансу тих нематеріальних активів, щодо яких існує активний ринок. Ця норма, яка заснована на вимогах МСФЗ 38, включена до стандарту без врахування того, що кількість нематеріальних активів, для яких існує активний ринок, є дуже обмеженою.

Активний паралельний ринок існує за умови, якщо:

- нематеріальні активи на ринку відносно однорідні, тобто ідентичні або можуть бути поділені на часткові активи;

- кількість нематеріальних активів, які продаються, достатня для того, щоб зацікавлені покупці і продавці достовірно змогли визначити ціну;
- ціни публікуються.

У НСБО 13 “Облік нематеріальних активів” Республіки Молдова наводяться приклади видів нематеріальних активів, щодо яких можливе або неможливе існування активного ринку. Активний паралельний ринок існує при продажу ліцензій, різних привілеїв, прав з розподілу виробничих пільг. Проте він не існує за наявності певних нематеріальних активів в одному екземплярі (товарні знаки і знаки обслуговування, право на видання конкретної газети, право на певне музичне або кіно-видання, патенти, фірмові назви тощо). На такі нематеріальні активи укладаються контракти купівлі-продажу, хоча ціни на них не можна порівнювати.

Для об’єктів промислової власності правомірне існування ринку-аналогу, на якому вартість її елементів визначається на основі порівняльного аналізу продажів, що зіставляються лише за окремими параметрами. Звичайно, угоди щодо об’єктів промислової власності мають конфіденційний характер і здійснюються на основі договірної системи, а саме: зареєстрованих договорів про надходження прав, ліцензійних договорів, оформлення законної спадщини.

У ПБО 14/2000 “Облік нематеріальних активів” Російської Федерації, “Інструкції про бухгалтерський облік нематеріальних активів” Республіки Білорусь і СБО 28 “Облік нематеріальних активів” Республіки Казахстан не визначається можливість проведення підприємствами переоцінки нематеріальних активів, а в п. 3.2 Методичних рекомендацій до киргизького СБО 8 “Облік основних засобів та інших довгострокових активів” стверджується, що “первісна вартість нематеріальних активів не переоцінюється, навіть якщо існує активний ринок і ринкова вартість активу збільшується”.

Таким чином, на основі методів порівняння та групування комплексно досліджено методичні засади бухгалтерського обліку нематеріальних активів у пострадянських країнах і визначено їхні спільні риси та відмінності. Можна стверджувати, що окремі питання з методики бухгалтерського обліку нематеріальних активів у національних стандартах бухгалтерського обліку пострадянських країн висвітлюються більш докладно, ніж в Україні, тоді як певні питання (класифікація нематеріальних активів) потребують подальшого удосконалення. Тому є доцільним розробити методичні рекомендації з бухгалтерського обліку нематеріальних активів, що сприятиме полегшенню тлумачення

окремих складних і проблемних питань з методології бухгалтерського обліку цих активів та прискоренню процесу приведення вітчизняної облікової системи до вимог ринкової економіки і міжнародних стандартів.

Бухгалтерський облік як упорядкована система узагальнення інформації про діяльність підприємств ґрунтується на суцільному та безперервному документуванні всіх господарських операцій, що відбуваються. Первинна інформація про наявність, стан та рух нематеріальних активів повинна відображатись у спеціалізованих регістрах бухгалтерського обліку, які є юридичним доказом здійснення операцій та використовуються для проведення економічного аналізу і прийняття управлінських рішень. Тільки та інформація, що міститься в первинних документах, знаходить відображення в облікових регістрах та систематизується на рахунках бухгалтерського обліку. Слід зазначити, що типові форми значної частини первинних документів, зокрема щодо нематеріальних активів, як облікової групи активів підприємства, не відповідають вимогам сучасності. Вдосконалення документального оформлення операцій з нематеріальними активами в умовах реформування системи бухгалтерського обліку в Україні та детінізації національної економіки є доволі актуальним.

З метою підвищення інформативності та аналітичності первинних документів з обліку нематеріальних активів було б доцільно використовувати форму “Комплексний документ обліку надходження, наявності та вибуття нематеріальних активів” (табл. 2.2).

Цей документ містить оптимальну кількість показників та є універсальним джерелом інформації про окремі об’єкти нематеріальних активів, бо охоплює операції з першої (оприбуткування) до останньої – вибуття з підприємства. Комплексний документ обліку надходження, наявності та вибуття нематеріальних активів включає типові форми НА-1, НА-2, НА-3, акт приймання-здачі удосконалених об’єктів нематеріальних активів та опис за місцем їхнього використання. З метою контролю необхідно вести журнал реєстрації розроблених та оформлених комплексних документів за визначений період часу. За ним буде здійснюватися звірка підсумкових даних про кількість та вартість об’єктів обліку, що наявні на рахунку № 12 “Нематеріальні активи”. Для кожної групи нематеріальних активів у журналі повинна відводитись необхідна кількість сторінок. Застосування цього документа включає необхідність ведення опису реєстраційних карток обліку нематеріальних активів.

Таблиця 2.2

Комплексний документ обліку надходження, наявності та вибуття нематеріальних активів

ТОВ "Лідер"

Затверджена наказом керівника підприємства
від 04.01.2003 № 10

найменування підприємства

Ідентифікаційний код за ЄДРПОУ 25165039

Затверджую
Керівник підприємства _____ В. І. Рогов
підпис

"20" липня 2004 р.

дата

Комплексний документ обліку надходження, наявності та вибуття нематеріальних активів № 02 від "18" липня 2004 р.

№ пор.	Назва об'єкта НА	Коротка характеристика об'єкта НА	Документ, що підтверджує майнові права на об'єкт	Дата виникнення права	Власник виключних прав на об'єкт НА	Дата введення об'єкта в господарський оборот	Документація, що є підставою для введення об'єкта в оборот
1	2	3	4	5	6	7	8
1	Право на винахід "Сухий безалкогольний напій "Олеся"	Сухий безалкогольний напій підвищеної біологічної цінності має персиковий аромат. Містить цукор, лимонну та аскорбінову кислоти, яблучний сік і натуральний харчовий барвник	Патент на винахід № 1576	Пріоритет винаходу 01.05.2004	ТОВ "Лідер"	01.08.2004	Патент та опис до нього, авторське свідоцтво

Місце використання об'єкта НА	Дебет		Кредит		Обліковий номер об'єкта НА	Рахунок, субрахунок	Код аналітичного обліку	Документ, який підтверджує вартість об'єкта НА	Первісна вартість, грн., рахунок, субрахунок
	рахунок, субрахунок	код аналітичного обліку	рахунок, субрахунок	код аналітичного обліку					
9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
цех 1		12		401	15	4	1 240 107	124	401

2.3. АВТОМАТИЗАЦІЯ ОБЛІКУ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ПРОБЛЕМИ

В умовах ринкових відносин збільшуються потреби системи управління та користувачів в оперативній, якісній і повній економічній обліковій інформації. Важливим чинником, який сприяє своєчасному забезпеченню обліковою інформацією власників, менеджерів, інвесторів, інших користувачів є впровадження автоматизованих інформаційних систем обліку (АІСО) на базі комп'ютеризації, тобто процес автоматизації системи управління в більшості випадків починається з комп'ютеризації бухгалтерського обліку.

Водночас проведені дослідження на майже 50 підприємствах житлово-комунального господарства (ЖКГ) України засвідчили недостатній рівень автоматизації їх облікових систем. У науковій літературі відсутні публікації щодо питань теорії і практики впровадження та вдосконалення АІСО в житлово-комунальному господарстві чи окремих його галузях, зокрема й із застосуванням різних програмних продуктів, які сьогодні пропонуються, включаючи програму "1С: Бухгалтерія".

Дослідження сучасного стану і класифікація видів організації АІС підприємств ЖКГ; аналіз основних методологічних та інших проблем, що стримують процес автоматизації обліку, чинників, які їх обумовлюють; визначення загальних і особливих факторів господарської діяльності підприємств галузі, які обумовлюють різні методики автоматизації обліку та опис їх характеристик, переваг і недоліків; аналіз уроків та результатів впровадження і визначення напрямів вдосконалення автоматизації.

Досягнення цієї мети передбачало вирішення таких завдань:

- критична оцінка стану автоматизації функції бухгалтерського обліку системи управління на підприємствах ЖКГ з урахуванням їх галузевих особливостей і специфіки господарської діяльності;
- визначення методологічних засад автоматизації;
- розробка методик автоматизації і дослідження їх переваг і недоліків та аналіз досвіду і результатів впровадження;
- узагальнення результатів і визначення напрямів вдосконалення автоматизації системи обліку на підприємствах.

За умови комплексного використання комп'ютерної техніки та професійних програмних засобів облікова інформаційна система може оперативно надавати необхідну інформацію для потреб управління підприємством.

Результати згадуваних досліджень на підприємствах ЖКГ свідчать про наявність безкомп'ютерного способу обробки облікової інформації

(паперової або ручної бухгалтерії), недостатній рівень автоматизації облікових систем, відсутність комплексного професійного підходу для вирішення проблеми, мережні системи майже відсутні, кожне друге підприємство лише створило автоматизовані робочі місця бухгалтерів (АРМБ) для ведення окремих ділянок обліку, кожне третє – має окремі програмні комплекси АРМБ (наприклад, для формування та друку рахунків споживачів, обліку та розрахунків за надані житлово-комунальні послуги (ЖКП) в абонентському відділі, забезпечення автоматизації формування необхідної звітності).

Через специфічні галузеві особливості підприємств, інші об'єктивні та суб'єктивні причини більшість підприємств застосовують не стандартні професійні програмні продукти, такі як, наприклад, “БЕСТ-ПРО”, “1С: Бухгалтерія”, “ПАРУС-Бухгалтерія”, “Галактика” тощо, а переважно власні програмні продукти, розроблені на замовлення конкретного суб'єкта господарювання, або автономні програмні комплекси, що вирішують автоматизацію окремих завдань обліку. Останні програмні продукти бухгалтерського обліку, які застосовуються підприємствами ЖКГ, далеко не всі відповідають сучасним вимогам. Наприклад, поруч із використанням загальновідомих конфігурацій програми “1С: Підприємство: Бухгалтерія” чи “ПАРУС-Бухгалтерія” на підприємствах застосовуються власні програмні продукти місцевих програмістів, створені на замовлення для окремих ділянок обліку: основних засобів, запасів і складського обліку товарно-матеріальних цінностей, оплати праці та розрахунків з працівниками, розрахунків зі споживачами ЖКП тощо).

Слід зауважити, що існують чинники, які стримують процес автоматизації бухгалтерського обліку підприємств:

- несприятливий фінансовий стан підприємств ЖКГ, що пов'язаний насамперед зі стійкими неплатежами споживачів за отримані ЖКП та зростанням цін на ресурси, включаючи паливно-енергетичні;
- недосконалість системи державного регулювання (враховуючи регулювання цін і тарифів, вимог щодо ведення відокремленого обліку доходів і витрат) у сфері природних монополій, формування його нормативних та організаційних засад, зокрема й на регіональному рівні;
- значна залежність підприємств ЖКГ від коштів цільового фінансування з державного та місцевого бюджетів: субсидій і пільг населенню, дотацій на покриття збитків минулих років та різниці між встановленими тарифами і фактичними витратами на виробництво та реалізацію ЖКП, коштів на капітальні інвестиції та капітальний ремонт житлового фонду міст, бюджетне фінансування заходів з охорони навколишнього середовища тощо;

- динамічність і неузгодженість нормативно-законодавчої бази і значна залежність організаційно-методологічного забезпечення обліку від цих недоліків;
- суттєві відмінності між бухгалтерським і податковим обліком (наприклад, застосування різних методів обліку операцій з податком на додану вартість – нарахування за першою подією, касовий метод та касовий спосіб) тощо;
- відсутність галузевих методичних рекомендацій щодо особливостей застосування П(С)БО та складання фінансової звітності;
- безоплатне отримання підприємствами в господарське відання майна комунальної власності і вибуття (вилучення) активів за рішеннями органів місцевого самоврядування;
- недосконалість облікової політики підприємств та нестача висококваліфікованого персоналу;
- наявність у комунальних підприємствах значної кількості мікроскладів товарно-матеріальних цінностей, розміщених по місту;
- автоматизація обліку розрахунків за ЖКП (водо-, теплопостачання та водовідведення тощо), організована в міських розрахункових центрах, абонентських відділах.

На вибір методичних підходів до автоматизації обліку впливають особливі умови ЖКГ та господарської діяльності окремих видів підприємств. Враховуючи особливості структури управління та конкретного виробництва, положення наказу про облікову політику, організаційну структуру бухгалтерії і управління підприємством, наявний рівень комп'ютеризації та характеристик виду комп'ютерних систем (мереж), терміну, коли було розпочато впровадження програми “1С: Бухгалтерія” (на початку чи в середині року), підприємством можуть бути використані різні методики впровадження програми “1С: Бухгалтерія”. Для прикладу умовно назвемо методику А, яка передбачає використання зміненої конфігурації, та методику Б, яка спирається на застосування типової конфігурації програми “1С: Бухгалтерія”.

У результаті аналізу факторів господарської діяльності керівництво підприємств часто приходять до висновку про застосування одного із альтернативних методичних підходів до впровадження програми “1С: Бухгалтерія”:

- методичного підходу, що ґрунтується на зміні типової конфігурації відповідно до робочого плану рахунків підприємства (методика А);
- методичного підходу, що ґрунтується на прийнятності типової конфігурації (настройки) програми “1С: Бухгалтерія” (методика Б).

Але є підприємства, які не повністю змінюють типову конфігурацію програми “1С: Бухгалтерія” (наприклад, вводять у типовий план рахунків кілька субрахунків). За нашою класифікацією вони теж будуть належати до підприємств, що використовують методика А.

Зазначені методики мають свої переваги та вади, знання яких допоможе підприємствам обрати автоматизовану систему обліку відповідно до своїх конкретних умов господарювання.

При впровадженні АІСО за методикою А поглиблення аналітичного обліку здійснюється шляхом відкриття нових субрахунків, а при використанні методики Б – шляхом збільшення рівня структури довідників чи кількості видів субконто, за допомогою яких здійснюється аналітичний облік. Враховуючи цю принципову різницю методик автоматизації обліку, вкажемо на деякі їх переваги та недоліки. Наприклад, при впровадженні методики А позитивним є те, що:

- план рахунків бухгалтерського обліку в програмі після доопрацювання цілком відповідає робочому плану рахунків підприємства, що полегшує адаптацію бухгалтерів щодо роботи в програмі, особливо на початку їхньої роботи;
- зберігається наявний підхід до ведення аналітичного обліку шляхом введення нових субрахунків;
- формуються умови для відображення широкого спектра специфіки підприємства.

Проте поряд із зазначеними перевагами впровадження методики А потребує вирішення проблем, які виникають у зв'язку з цим:

- зміна плану рахунків потребує налагодження постійного процесу програмування, а отже, наявності на підприємстві програмістів, обізнаних з програмою “1С: Бухгалтерія”;
- якщо зберігається підхід розвитку аналітичного обліку на основі збільшення субрахунків, то з часом їх значна кількість ускладнить процес сприймання звітів, особливо оборотно-сальдової відомості підприємства за всіма рахунками;
- виникає несумісність зміненої конфігурації програми з появою нових програмних розробок – нових версій програми, файлів з поновленими щоквартальними формами фінансової та податкової звітності тощо.

На етапі динамічних змін законодавства та нормативної бази в Україні, швидкого розвитку програмного забезпечення підприємствам вигідно отримувати безкоштовні послуги із забезпечення новими версіями програми, файлами з поновленими щоквартальними формами фінансової і податкової звітностей.

Завдяки впровадженням АІСО на базі методики Б досягаємо ефективності, оскільки вона ґрунтується на застосуванні типової конфігурації програми “1С: Бухгалтерія”. Ця методика Б також має низку переваг, зокрема:

- методика Б концентрує увагу керівництва та бухгалтерів на більш глибокому вивченні та використанні функціональних можливостей програми “1С: Бухгалтерія” (зокрема, автоматизованих форм документів);
- без додаткових робіт з програмування можна застосувати всі програмні поновлення, які будуть запропоновані фірмою – розробником програми;
- вдосконалювати аналітичний облік шляхом впровадження нових структурних рівнів довідників.

Серед недоліків застосування методики Б можна виділити такі:

- робочий план рахунків підприємства необхідно привести у відповідність до плану рахунків типової конфігурації програми, а бухгалтерам – адаптуватись до нових програмних форм відображення аналітичної інформації;
- методику Б можна впроваджувати тільки на початку року, коли в облікову політику підприємства можна внести відповідні зміни. Наприклад, доповнити або внести зміни до робочого плану рахунків або методів чи оцінок обліку, які є елементами облікової політики підприємства.

Таким чином, чим менше ми змінюємо типову конфігурацію (настройку) програми, тим у подальшому менше витрачаємо коштів на інформаційно-технічне супроводження програми та зможемо впродовж всієї роботи в програмі використати всі функціональні можливості типової конфігурації (наприклад, автоматично настроєні програмні форми бухгалтерських документів) та програмні продукти поновлень, що пропонуються фірмою-розробником. Разом із тим слід зауважити, що підприємствам не вдавалося відобразити окремі операції і виконати процедури обліку за допомогою автоматизованих форм документів програми “1С: Бухгалтерія”. Це, на наш погляд, обумовлено насамперед особливостями господарської діяльності. Прикладами таких операцій і процедур є:

- безоплатне отримання необоротних активів комунальної власності за рішеннями органів місцевого самоврядування або їх створення за рахунок цільових бюджетних капітальних трансфертів;
- облік внесків активами комунальної власності до статутного капіталу унітарного комунального підприємства;
- переведення необоротних активів на консервацію тощо.

Для їх автоматизації підприємства за допомогою програмістів і залучених професійних консультантів розробляли необхідні схеми бухгалтерських кореспонденцій і відображали їх за допомогою документів виду “операція” або формували документи виду “типова операція”, які в подальшому використовували.

На сьогодні спостерігається тенденція використання підприємствами методики Б. До питань доцільності зміни типової конфігурації підходять дедалі виваженіше, оскільки програма “1С: Бухгалтерія” постійно вдосконалюється, стає більш універсальною щодо її використання на підприємствах різних галузей економічної діяльності.

Перед впровадженням програми “1С: Бухгалтерія” на підприємствах, які вже частково автоматизували окремі ділянки обліку, важливо звернути увагу на необхідність проведення аналізу та оцінки взаємодії існуючих програмних продуктів, можливостей обміну базами даних, трудомісткості обліку в кожній програмі, визначення сильних і слабких сторін різних програмних продуктів. Результатом цього має бути розробка проекту створення АІС обліку підприємства з визначенням етапів автоматизації, поетапним описом робіт на кожній стадії цього процесу з визначенням термінів виконання, закріплення відповідальних осіб тощо.

Однією з важливих передумов впровадження програми “1С: Бухгалтерія” є глибокий аналіз наявного рівня комп’ютеризації на підприємстві і можливостей комп’ютерних мереж, тому проведення об’єктивної оцінки комп’ютеризації на підприємстві є першочерговим заходом при впровадженні програми “1С: Бухгалтерія”.

Узгодженість баз даних наявних програмних продуктів і програми “1С: Бухгалтерія” необхідно визначити до початку впровадження. До прийняття рішення про затвердження проекту АІСО необхідно оцінити витрати часу та коштів (скласти і проаналізувати кошторис очікуваних витрат). Наприклад, не слід забувати, що спеціалізовані програми, за допомогою яких ведеться облік реалізації послуг абонентськими відділами комунальних підприємств, як правило, краще відповідають потребам останніх, ніж програма “1С: Бухгалтерія”, саме тому облік на цій ділянці слід здійснювати не в програмі “1С: Бухгалтерія”. При цьому визначаються можливості та засоби обміну даними між програмами.

Швидкість процесу автоматизації залежить від методологічних засад та облікової політики, наявності на підприємстві добре організованої системи обліку. Методологічні основи облікової політики (принципи, методи, оцінки, процедури) визначаються з метою достовірного відображення фінансово-майнового стану і результатів діяльності

підприємства та покликані забезпечити порівнянність показників фінансових звітів. Узгодженість ведення бухгалтерського обліку з вимогами чинного законодавства, знання положень (стандартів) обліку і практичне їх впровадження є основними умовами успішної автоматизації обліку. Отже, передумовою впровадження програми “1С: Бухгалтерія” є розробка всіх основних положень та елементів облікової політики підприємства.

Відсутність основних елементів системи обліку, таких як облікова політика, класифікатори необоротних матеріальних і нематеріальних активів, запасів, класифікацій доходів, витрат значно ускладнює процес автоматизації. Це викликано тим, що програма будується на принципах послідовного введення даних та взаємопов’язаності всіх облікових операцій. При відсутності основних класифікаторів або закріплених обліковою політикою підприємства класифікацій і норм, на яких базується введення даних у програму “1С: Бухгалтерія”, бухгалтери не можуть здійснювати облік і формувати фінансову та податкову звітність.

Для аналітичного обліку програма “1С: Бухгалтерія” дозволяє створювати гнучкі класифікації системи активів і пасивів, доходів і витрат, які можуть задовольнити господарські потреби підприємства. З метою відображення класифікацій оборотних і необоротних активів, запасів, дебіторської і кредиторської заборгованості, власного капіталу і зобов’язань, доходів і витрат у програмі передбачена система довідників: “Необоротні активи”, “Номенклатура”, “Місця зберігання”, “Види витрат”, “Контрагенти” тощо. Практика показала, що процес структурування баз даних у довідниках повинен вдосконалюватися не тільки на момент впровадження програми “1С: Бухгалтерія”, а й протягом подальшої роботи в ній, оскільки господарські потреби в аналітичному обліку змінюються (особливо на етапі впровадження управлінського обліку тощо).

Для повної реалізації аналітичних можливостей програми “1С: Бухгалтерія” керівництву підприємства слід налагодити роботу між підрозділами підприємства: бухгалтерією, виробничими підрозділами і службами, економічним, виробничо-технічним відділом, а також створити чи вдосконалити роботу економічних, технічних рад, експертних комісій (наприклад, технічну раду підприємства), які б забезпечували дотримання встановлених наказом положень облікової політики підприємства (в тому числі створення і ведення класифікаторів оборотних і необоротних активів, витрат та ін.).

Водночас для забезпечення ефективності автоматизації обліку необхідне вдосконалення організаційної структури підприємств та їхніх

фінансово-бухгалтерських служб. Закріплення нових функцій, вимог, прав і обов'язків при роботі в програмі "1С: Бухгалтерія" повинно відображатися в посадових інструкціях спеціалістів бухгалтерії. Необхідною умовою також є призначення бухгалтера – координатора роботи в програмі "1С: Бухгалтерія".

Вдосконалення організаційної структури підприємства та його бухгалтерії, систем і процедур сприяло прискоренню впровадження програми "1С: Бухгалтерія". Рациональний розподіл і оптимізація обсягу робіт і посадових обов'язків бухгалтерів, формування нових функцій у програмі "1С: Бухгалтерія", ефективно розміщення робочих місць, вміння керівництва оперативно реагувати на господарські потреби – важливі аспекти, які виникають у процесі автоматизації. Це позитивно впливає на швидкість процесу автоматизації, оскільки запобігаємо перевантаженню одних і недовикористанню часу інших бухгалтерів. При наявності ефективного розподілу обов'язків порівняно менша кількість бухгалтерів дає кращі результати роботи в програмі "1С: Бухгалтерія", а ніж без такої оптимізації. Окрім цього, в процесі комп'ютеризації змінюються і виникають нові обов'язки бухгалтерів, оскільки з'являється необхідність у делегуванні функцій координації дій одному бухгалтеру, краще всього – це заступникові головного бухгалтера. Функції бухгалтера-координатора полягають насамперед у:

- 1) організації погоджених дій усіх бухгалтерів;
- 2) своєчасному виявленні і виправленні помилок на окремих ділянках обліку;
- 3) постійному контролю термінів виконання робіт;
- 4) формуванні оборотно-сальдової відомості, перевірці показників усіх журналів-ордерів з головною книгою тощо.

Важливою основою ефективності процесу при впровадженні АІСО є також визначення пріоритетів у послідовності автоматизації конкретних ділянок обліку і їх дотримання в роботі з комп'ютеризації. Отже, існує залежність від організації роботи та своєчасності введення даних за пріоритетними ділянками обліку. Було виявлено низку проблем, які виникають у результаті порушення встановлених пріоритетів введення даних за окремими ділянками обліку. Головною з них є дуже повільне введення даних на першому етапі, що призводить до затримки роботи бухгалтерів інших ділянок на наступних етапах введення даних (або вони з метою прискорення робіт повинні були виконувати невласливі для них процедури з обліку касових та банківських операцій).

Для забезпечення своєчасності обліку запропоновано послідовність поетапного введення даних по ділянках від обліку руху грошових коштів до завершального етапу, в даному випадку обліку доходів і витрат та формування фінансового результату. Головні бухгалтери повинні організувати роботу таким чином, щоб не виникали затримки в роботі при введенні даних, які використовуються при проведенні операцій на інших етапах. При цьому зважаємо на те, що при автоматизації полегшуються і спрощуються однотипні процеси, насамперед процес опрацювання первинних документів та формування журналів-реєстрів.

Бухгалтери успішно засвоюють навички введення первинних даних в окремі документи, довідники, операції. Але набагато повільніше і складніше засвоюють навички відстеження взаємозв'язків терміновості і суттєвості введених даних. Набуття цих навичок розвивається на основі виявлених бухгалтерами на практиці закономірностей роботи в програмі "1С: Бухгалтерія". Відсутність навичок проявляється в тому, що коли всі облікові дані введено в програму на кожній ділянці обліку, а головний бухгалтер або заступник не можуть сформулювати оборотно-сальдову відомість через порушення взаємозв'язків між даними, які закріплені в програмі.

Темпи впровадження залежать від часу, необхідного бухгалтерам для освоєння навичок з перевірки зв'язків між даними обліку та виправлення помилок у програмі. У результаті спостережень встановлено, що формування навичок відбувається в середньому протягом 6 місяців. Бухгалтера, який виявить здібності до більш швидкого оволодіння такими навичками, доцільно призначати координатором роботи в програмі.

Таким чином, для прискорення процесів комп'ютеризації інформаційних систем обліку на підприємствах доцільно:

- здійснювати аналіз, оцінку та розробляти концепцію і проект створення АІСО з поетапним описом послідовності робіт, визначенням виду автоматизації, її інформаційно-технічного, методологічного програмного забезпечення тощо;
- виконати порівняльний аналіз переваг і недоліків стандартних та інших наявних програмних продуктів та їх зв'язок з галузевими особливостями організації і методології обліку, звітності і оподаткування;
- визначити методологічні засади комп'ютеризації обліку та облікову політику і вибрати методику впровадження програми;

- вдосконалювати в процесі впровадження організаційно-структурні аспекти системи управління, навчати персонал і підвищувати його кваліфікацію.

Важливе значення має розвиток автоматизованих інформаційних систем обліку. Одним із його напрямків є підвищення рівня автоматизації інтелектуальної діяльності бухгалтера, зокрема формування кореспонденції рахунків відповідно до змісту господарських операцій.

Кореспонденція рахунків визначається бухгалтером, її адекватність господарській операції залежить від повноти знань виконавця. На відміну від інших реквізитів документа, кореспонденція рахунків у подальшому фактично не підлягає контролю. Як наслідок, кількість помилок, пов'язаних з порушенням плану рахунків та використанням неправильних проведення, становить відповідно 11,8 та 15,1 % загальної кількості виявлених у процесі аудиту. Такі помилки можуть привести до отримання господарюючим суб'єктом штрафних санкцій. Тому забезпечення правильності складання бухгалтерських кореспонденцій є дуже важливим.

Формалізація процесу формування тексту господарської операції передбачає наявність всієї необхідної для її класифікації інформації, значна частина якої відсутня в машинній базі даних і генерується спеціалістом. При проведенні перевірок виникають розбіжності у визначенні значень важливих характеристик операції різними спеціалістами. Уточнення змісту операції потребує додаткових витрат часу.

У процесі використання автоматизованого формування кореспонденції рахунків машинна кореспонденція може бути використана як контрольна. У тому разі, коли створені бухгалтером і програмою кореспонденції не збігаються, бухгалтер повторно оцінює проведену класифікацію і приймає обґрунтоване рішення.

Бухгалтер вирішує завдання формування бухгалтерського запису кожної господарської операції. Цей процес включає генерацію альтернативних кореспонденцій, їх оцінку і прийняття рішення (вибір єдино правильної кореспонденції рахунків). У переважній більшості систем автоматизованого обліку формування кореспонденції рахунків здійснюється шляхом використання одного або декількох із таких способів:

- визначення основного рахунку здійснюється на основі його прямої залежності від форми вибраного документа;
- кореспондуючий рахунок вибирається з:
  - плану рахунків;
  - множини рахунків, з якими кореспонденція основного рахунку є допустимою;
  - довідника типових операцій;

- задається програмне як найбільш імовірний, і якщо він не відповідає змісту господарської операції, вибирається інший рахунок одним із попередніх способів.

Такі способи формування бухгалтерських записів господарських операцій певною мірою допомагають у процесі прийняття рішення, але основна, інтелектуальна складова процесу визначення кореспонденції виконується спеціалістом.

Попередні спроби автоматизованого формування кореспонденцій полягали в формалізації запису проведення як кінцевого результату роботи бухгалтерської системи. Але бухгалтерські проведення породжуються господарською операцією, і це записується у вигляді фраз з використанням штучної мови. Виходячи з цього побудова моделі бухгалтерського запису повинна проводитись шляхом формалізації процесу його породження з застосуванням формальної граматики. Розглядаючи систему лінгвістичної формалізації бухгалтерського обліку, виділяються два її рівні. До першого відносять мови опису господарських операцій, до складу яких входять форми первинних документів, способи і правила запису операцій на рахунках бухгалтерського обліку. Мови більш високого рівня включають до свого складу мови опису форм первинної і звітної документації та процедурні мови опису правил породження проведенень.

Розглядаючи проблеми формування бухгалтерських записів (проведень), виділяють дві групи: незалежні проведення та залежні (розрахункові). Незалежні проведення – це бухгалтерські записи здійснених господарських операцій як первинних фактів, тобто незалежних від інших фактів. Залежні проведення – це проведення, що породжуються певними господарськими операціями і суми яких визначаються шляхом розрахунків на основі суми незалежного проведення та алгоритмів, визначених відповідною нормою законодавства (проведення з нарахування податків). Розглядаючи можливість автоматизації проведенень, І. Кольвах у роботі [45] робить висновки:

- “незалежні проведення повинні вноситись бухгалтером з клавіатури вручну і нікуди від цього не подітись”;
- формування таких проведенень знаходиться за межами можливого в комп’ютеризації бухгалтерського обліку.

Погодження з такими висновками означало б встановлення обмежень на подальший розвиток автоматизації обліку.

На наш погляд, для класифікації проведенень слід використовувати терміни “основні” і “похідні” замість “незалежні” та “залежні”.

Основні – це проведення, що відповідають певним господарським операціям, які можуть здійснюватись у процесі діяльності господарюючих суб'єктів. Вони можуть бути як незалежними, так і залежними від фактів господарської діяльності, що здійснилися раніше. Похідні проведення – це такі, що породжуються основною (первинною) операцією і складаються одночасно з нею. У процесі автоматизованого обліку факт залежності поточних операцій від попередніх може бути використаний для контролю допустимості здійснення поточних операцій з урахуванням наявності попередніх. Наприклад, щоб сформулювати проведення Д-т 15 – К-т 371 (прийнято необоротні активи в частині перерахованого авансу), необхідно перевірити факт перерахування авансу постачальнику відповідних необоротних активів, тобто перевірити наявність проведення Д-т 371 – К-т 311.

Перелік характеристик і ознак складових господарської операції визначається вимогами діючого законодавства, нормативами бухгалтерського обліку, обліковою політикою підприємства. Формування кореспонденції рахунків за таких умов може здійснюватися з використанням правил, тобто знань для прийняття рішень виду “ЯКЩО/ТО”. Для визначення поняття “знання” будемо використовувати визначення, наведене в /6/: “знання – це формалізована інформація, на яку посилаються або використовують у процесі логічного висновку”.

Отже, завдання полягає в створенні експертної системи, тобто інтелектуальної програми, здатної робити висновки стосовно бухгалтерського запису на основі знань про сутність господарської операції без участі спеціаліста-бухгалтера.

Автоматизоване формування похідних проведенень сучасними системами автоматизованого обліку забезпечується, тому це питання будемо розглядати стосовно основних проведенень на прикладі обліку необоротних активів.

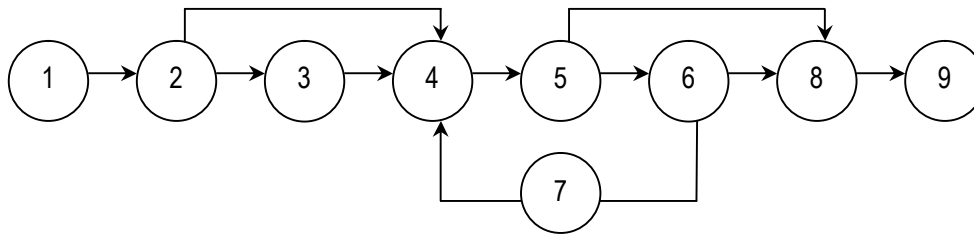
На рис. 2.1 відображено життєвий цикл необоротних активів, де вузлами є облікові події, здійснення яких викликає необхідність формування бухгалтерських записів, а дуги вказують на можливу послідовність облікових подій.

Господарську операцію, що є об'єктом обліку, можна записати у вигляді:

$$O = \langle R, V, P, U, M, \dots, X, Y, Z \rangle, \quad (2.1)$$

де O – господарська операція;
 $R = \{R_1, R_2, \dots, R_i\}$ – кінцева множина видів ресурсів;
 $V = \{V_1, V_2, \dots, V_i\}$ – кінцева множина груп постачальників;
 $P = \{P_1, P_2, \dots, P_i\}$ – кінцева множина груп одержувачів ресурсу;
 $U = \{U_1, U_2, \dots, U_i\}$ – кінцева множина умов проведення розрахунків між постачальником і одержувачем ресурсу.

Рис. 2.1. Життєвий цикл необоротних активів:

- 1 – укладено договір на поставку;
- 2 – надійшли необоротні активи;
- 3 – монтаж необоротних активів;
- 4 – введено в експлуатацію;
- 5 – експлуатація;
- 6 – тимчасове виведення із експлуатації;
- 7 – ремонт (модернізація);
- 8 – вибуття;
- 9 – надходження запасів, отриманих у результаті ліквідації.

При проведенні операцій з позаоборотними активами, елементами цієї множини є такі: кредит, передплата, обмін на подібні та неподібні активи, безоплатна передача, в рахунок погашення заборгованості, виробничі витрати тощо.

$M = \{M_1, M_2, \dots, M_i\}$ – множина значень мети переміщення (використання) ресурсу.

Можливі й інші характеристики господарських операцій (множини X, Y, Z у формулі (2.1)), що впливають на визначення кореспонденції рахунків.

Якщо необоротні активи прийняти за R_1 , то $R_1 = \{r_1, r_2, r_3, \dots, r_9\}$, де r_1-r_9 – групи необоротних активів відповідно до класифікації в бухгалтерському обліку.

Кожній групі цього ресурсу відповідає субрахунок обліку. Отже, якщо в довіднику “Основні засоби” для кожного об’єкта вказати такі ознаки: “група ОЗ”, “необхідність монтажу”, то їх буде достатньо для визначення рахунку обліку. У даному випадку це буде рахунок 10 або 15. Якщо постачальником є зовнішнє підприємство стосовно нашого (одержувача), то здійснюється операція надходження ресурсу. Якщо навпаки, то операція ідентифікується як вибуття ОЗ. Об’єкти ресурсів також мають ознаки, значення яких впливають на господарські операції та їх бухгалтерський запис.

Постачальниками та одержувачами можуть бути:

- фізичні особи (працівники підприємства – підзвітні особи, засновники, інші фізичні особи);
- вітчизняні та іноземні юридичні особи (засновники, виробники, посередники, підрядні організації, орендодавці, дочірні підприємства, виробничі одиниці на окремому балансі);
- власне підприємство та його структурні підрозділи;

Довідник постачальників формується у вигляді матриці:

$$V_m = \langle v_{m4}, v_{m1}, v_{m2}, v_{m3}, \dots, v_{mi} \rangle,$$

де v_m – ідентифікатор постачальника;

v_{mi} – реквізити – ознаки постачальників;

$$v_{mi} = \begin{cases} 1, & \text{якщо для постачальника ознака властива,} \\ 0, & \text{якщо для постачальника ознака не властива.} \end{cases}$$

Значення реквізитів – ознак тимчасового характеру – можуть формуватись автоматизовано на основі їх залежності від попередніх операцій. Наприклад, ознакам “підзвітність”, “дебітор”, “орендар” значення “1” для відповідного постачальника встановлюється програмне при здійсненні операцій видачі коштів під звіт, передачі необоротних активів в аренду, при наявності дебіторської заборгованості.

На основі значень множини характеристик об’єктів операції формуються логічні рівняння (правила) визначення кореспонденції рахунків, наприклад:

$$\text{Якщо } v_m \in V_1, \text{ і } v_{m1} = 1 \text{ і } P = P_0 \text{ і } r_n \in R_1 \text{ і } r_{n1} = 6, \text{ і } r_{n2} = 0, \\ \text{то Дт } 106 \text{ Кт } 372,$$

де V_1 – “персонал підприємства”;

v_{m1} – ознака підзвітності (підзвітна особа);

P_0 – одержувач “наше підприємство”;

R_1 – ресурс “необоротні активи”;

r_n – об’єкт необоротних активів;

r_{n1} – ознака групи необоротних активів;

r_{n2} – ознака необхідності монтажу об’єкта необоротних активів.

Організація тотального контролю допустимості господарської операції, залежно від факту здійснення попередньої, може бути реалізована з використанням матриць переходів між обліковими операціями в процесі життєвого циклу об’єктів обліку.

Відсутність правил побудови формалізованого тексту господарської операції впливає на технологію ведення автоматизованого обліку.

У системах автоматизованого обліку перш ніж створити документ на дозвіл здійснення господарської операції, бухгалтер визначає зміст операції і вибирає форму її документування. Форма документа є похідною від змісту майбутньої операції і для її вибору спеціаліст вирішує проблеми ідентифікації, оцінки та класифікації господарської операції. Таким чином, інтелектуальна діяльність бухгалтера в умовах використання автоматизованої системи обліку не зазнає змін порівняно з веденням обліку ручним способом.

В автоматизованих системах обліку бухгалтер, окрім визначення кореспонденції рахунків, значну частину часу витрачає на виконання автоматизованого формування первинних документів, введення даних з паперових носіїв на магнітні та інші роботи, виконання яких не потребує кваліфікації спеціаліста з обліку і аудиту та які здатний виконувати оператор. Відсутність автоматизованого формування проведення обмежує можливості розподілу роботи за рівнем кваліфікації виконавців. Інтелектуалізація системи відкриває можливості використання праці менш кваліфікованого персоналу при введенні інформації та підвищенні ефективності праці спеціалістів.

Розділ III

МЕТОДИ ЕФЕКТИВНОГО ВИКОРИСТАННЯ ДАНИХ ОБЛІКУ В УПРАВЛІННІ БІЗНЕСОМ

3.1. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ УПРАВЛІНСЬКОГО ОБЛІКУ

Для комерційних компаній та інших організацій вимір досягнень діяльності був і залишається важливою проблемою, оскільки він є базою для прийняття управлінських рішень щодо подальшої діяльності підприємства.

Процес управління передбачає своєчасне отримання менеджером достовірної інформації для прийняття оптимальних рішень. Формування та надання такої інформації є головним завданням управлінського обліку.

Найбільш важливими для управлінського обліку є операції управління витратами, доходами та результатами через вплив як на витрати, так і на доходи. Причому управління результатами здійснюється через використання фінансових індикаторів (інформація, яка отримана в системі бухгалтерського обліку). Однак орієнтація на оцінку лише результативності діяльності підприємства (співвідношення доходів і витрат) є недостатньою, оскільки не дає можливості оцінити вплив на вартість бізнесу нематеріальних активів: знань та досвіду ключових співробітників, відносин із клієнтами і партнерами, використання передових технологій тощо, які в сучасних умовах є основним джерелом конкурентоспроможності підприємств.

Управлінський облік і контроль здійснюються на основі даних бухгалтерського обліку (бухгалтерський баланс, звіт про прибутки та збитки, звіт про рух грошових коштів організації). Недоліками базування управлінського обліку на даних бухгалтерського обліку та винятково на фінансових показниках є такі:

1) бухгалтерський облік ведеться згідно із законодавчо встановленими вимогами, внаслідок чого не завжди відображає реальний стан справ підприємства (зокрема: вимоги щодо методів партійного обліку; методів нарахування амортизації; методів розподілу накладних витрат тощо);

2) дані про прибуток, отримані зі звіту про прибутки та збитки, не є адекватними вимірниками прибутку, оскільки прибуток у системі бухгалтерського обліку залежить від того, коли були визнані доходи чи витрати. Більшість компаній (як українських, так і іноземних)

використовують цю особливість для маніпулювання обсягом прибутку у звітному періоді;

3) бухгалтерський баланс не пристосований для відображення нематеріальних (інтелектуальних) активів, які є основним джерелом конкурентоспроможності бізнесу;

4) фінансові показники характеризують підприємство з точки зору фінансового циклу, коли його діяльність розглядається у розрізі руху грошових коштів, а не створення вартості. При такому підході такі важливі напрямки, як взаємовідносини з клієнтами, маркетинг, удосконалення технологій, навчання та розвиток персоналу, розробка нових продуктів і послуг, представлені як суто витратні, що суперечить їхній ролі в сучасних умовах. Більш точно та адекватно процеси і нематеріальні активи, які ними створюються, характеризуються за допомогою нефінансової інформації.

Внаслідок накопичення невідповідностей, управлінський облік, який ґрунтується на бухгалтерському обліку, може у кінцевому підсумку показати фінансовий результат, є далекий від реальності, у той час як власники та потенційні інвестори прагнуть отримувати інформацію про реальний стан справ на підприємстві з метою порівняння альтернативних варіантів капіталовкладень. Лише фінансові показники не дають повної та адекватної картини розвитку бізнесу.

До суттєвих вад використання фінансових показників в управлінському обліку для оцінки діяльності підприємств можна віднести їхню ретроспективність. Отже, фінансові показники висвітлюють стан підприємства, що склався на момент оцінки, коли реагувати вже пізно.

Традиційна система управлінського обліку та контролю постачає нерелевантну інформацію для розподілу витрат і контролю інвестицій, оскільки зосереджує увагу менеджерів на обсязі та центрах виникнення витрат, не пояснюючи причин їх виникнення.

До того ж традиційні системи та методи економічної діагностики та економічної оцінки ґрунтуються на визначенні економічних показників, які відображають ендогенні господарські процеси на підприємствах, не враховуючи вплив на них ринкових та інших зовнішніх чинників. Система фінансових показників, що зазвичай використовується підприємствами, не відображає можливу поведінку споживачів і конкурентів у майбутньому, а отже, не може попередити про можливі зміни в галузі та діловому середовищі, що в умовах підвищення ролі чинників невизначеності, транзитивності економіки та посилення глобальних впливів не відповідає сучасним умовам і можливостям діяльності українських підприємств.

Внаслідок цього неможливо своєчасно створити чітку комплексну картину економічного стану підприємства, його динаміки порівняно з конкурентами, іншими суб'єктами ринку, спроможності до ефективного господарювання, що зумовлює прийняття помилкових, неповноцінних рішень і призводить до суттєвих економічних втрат суб'єктів господарювання.

Для підприємств – суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності – недоліком традиційної системи оцінки діяльності підприємства є те, що вона не дає об'єктивної інформації про результати діяльності таких підприємств їхнім іноземним контрагентам, що часто призводить до небажання встановлювати контакти або обережного ставлення до українських суб'єктів господарювання з боку іноземних партнерів (особливо інвесторів).

Збалансована система показників визнає потребу ідентифікації та спостереження за численними фінансовими та нефінансовими показниками для забезпечення більш широкого погляду на бізнес. З цією метою організація не обмежується даними бухгалтерського обліку. Компанія може обрати показники ефективності, безпеки, задоволення покупців тощо, що дає можливість фіксувати інформацію про поточну діяльність та приділяти найбільшу увагу основним показникам майбутнього успіху. Основна мета – вироблення системи показників, яка відповідає організації, для того, щоб її діяльність можна було контролювати та оцінити.

Збалансована система показників зазвичай складається з чотирьох основних аспектів діяльності:

1. Фінансова діяльність.
2. Відносини з клієнтами.
3. Організація внутрішніх бізнес-процесів.
4. Навчання та розвиток.

Фінансові показники у збалансованій системі показників оцінюють економічні наслідки всіх здійснених заходів та є індикаторами досягнення підприємством поставлених цілей.

Для оцінки аспекту “Фінансова діяльність” поряд із традиційними показниками, такими як обсяг продажів, прибуток, грошові потоки, коефіцієнти рентабельності, ліквідності, все більшого значення набувають показники, які:

- орієнтовані на підвищення вартості (наприклад, EVA – економічна додана вартість, тобто здатність підприємства досягати доходності вищої, ніж вартість капіталу. Розраховується таким чином:

$$EVA = ЧП' - BK, \quad (3.1)$$

де $ЧП'$ – чистий операційний прибуток після сплати податків;
 BK – вартість капіталу;

- визначають прибутковість діяльності підприємства (прибутковість активів (ROA), прибутковість капіталу (ROC)).

Аспект “Відносини з клієнтами” розглядається менеджерами як споживча база та сегмент ринку, в яких конкурує підприємство, а також як показники результатів його діяльності у цільовому сегменті ринку. Містить інформацію щодо ставлення клієнтів до підприємства, а також дані щодо динаміки ринку. Типовими показниками даного аспекту можна вважати обсяг та частку ринку, кількість нових клієнтів, кількість постійних клієнтів, індекс задоволеності клієнтів, дохідність клієнтів, обсяг повторних продажів, співвідношення виручки та витрат на маркетинг, забезпеченість замовленнями (у днях), конкурентоспроможність фірми (в балах). Аспект “Відносини з клієнтами” повинен також містити специфічні показники цінності пропозиції, які отримують споживачі цільового сегмента від даного підприємства. Йдеться про такі чинники, які є найважливішими для споживача у питанні збереження лояльності до підприємства, тобто про те, які чинники спонукають клієнта обрати саме це підприємство серед багатьох інших. Даний аспект звертає увагу менеджерів на зовнішні (ринкові) чинники, важливі для успішної роботи підприємства, та дозволяє менеджерам сформулювати стратегію, орієнтовану на споживача і цільовий сегмент ринку таким чином, щоб у майбутньому вона забезпечила винятковий дохід.

Призначення аспекту “Організація внутрішніх бізнес-процесів” полягає у визначенні тих найголовніших бізнес-процесів, які необхідно довести до досконалості. Це дозволить компанії:

- розробити такі бізнес-пропозиції клієнтам, які допоможуть створити та зберегти клієнтську базу в цільовому сегменті ринку;
- задовольнити очікування власників (акціонерів) щодо високої фінансової дохідності.

Показники даного аспекту зосереджені на оцінці внутрішніх процесів, від яких значною мірою залежить задоволення потреб клієнтів і досягнення фінансових завдань компанії в цілому. Серед типових індикаторів, які характеризують внутрішньофірмові процеси, можна відзначити середній термін обробки та виконання замовлення, частку браку, кількість рекламаций, відхилення факту від плану по затратах, частку своєчасних поставок, середній час і вартість виконання окремих процесів, продуктивність праці, показники оборненості (складських запасів, дебіторської заборгованості, кредиторської заборгованості).

Використання збалансованої системи показників стимулює компанію використовувати довгий ланцюг створення вартості, розглядаючи інноваційні процеси як невід’ємну складову внутрішніх бізнес-процесів. Використання ЗСП допомагає виявляти нових клієнтів та способи задоволення їхніх потреб, тобто стимулювати підприємство до інноваційної діяльності (розробки та впровадження нової продукції (послуг), а також нових бізнес-процесів).

Завдяки балансу, збереженому між короткостроковими та довгостроковими цілями, фінансовими та нефінансовими показниками, індикаторами минулої діяльності та майбутнього розвитку, внутрішніми та зовнішніми чинниками діяльності використання збалансованої системи показників у системі управлінського обліку дозволить:

- змінити характер управлінського обліку з тактичного на стратегічний;
- перевести пріоритети управлінського обліку з оцінки наслідків подій, які відбулись у минулому, на моніторинг сучасних подій і прогнозування їхніх наслідків у майбутньому;
- розширити інформаційну базу за допомогою нефінансової інформації та показників;
- розглядати діяльність підприємства в чотирьох основних аспектах (навчання та розвиток, бізнес-процеси, клієнти та фінанси), не обмежуючи її лише фінансами;
- оперативно впливати на результати діяльності та виявити причини отриманих результатів;
- враховувати зміни зовнішнього середовища та стратегії при визначенні критеріїв оцінки діяльності;
- враховувати в процесі визначення критеріїв оцінки діяльності інтереси не тільки власників, а й клієнтів та персоналу;
- стимулювати підприємства до інноваційної діяльності.

Таким чином, використання збалансованої системи показників у системі управлінського обліку стане передумовою для прийняття обґрунтованих управлінських рішень, оскільки дасть можливість відібрати найважливіші фінансові та нефінансові показники, які мають ключове значення для реалізації стратегії підприємства, впорядкувати їх і завдяки цьому виявляти та впливати на ключові процеси, що забезпечують досягнення стратегічних цілей підприємства.

Підприємства різних галузей економіки країн в умовах глобалізації світової економіки, пов’язаної з взаємопроникненням технологій та капіталів, проводять диверсифікацію власної господарсько-фінансової діяльності. Ефективність її здійснення залежить від своєчасного та достовірного обліку й отримання інформації про стан диверсифікації

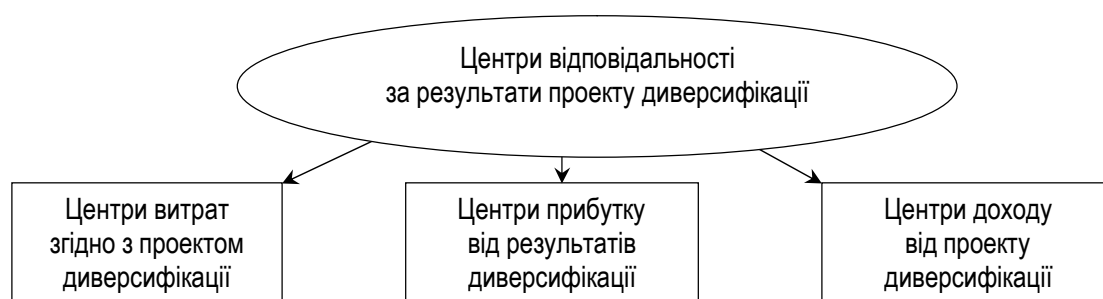

товарів, робіт, послуг, які мають попит та є/або наближаються до рівня конкурентоспроможності. Питання стратегії розвитку пов'язані насамперед із розробкою методики отримання, обробки та подання інформації, яка передбачає освоєння нових технологій, видів продукції, діяльності, ринків та інших видів і напрямків діяльності.

У жодному диверсифікованому підприємстві, яке є значним за обсягами та номенклатурою продукції, окремі посадові особи та засновники не мають часу або здібностей приймати абсолютно всі рішення, контролювати всіх працівників і мати всю оперативну інформацію про його діяльність. Повноваження і відповідальність у сфері стратегічного, тактичного та оперативного управління розмежовані для розширення можливостей і підвищення ефективності роботи менеджменту, а особливо під час проведення диверсифікації (освоєння нових ринків, товарів, робіт, послуг), коли досвід такої роботи практично відсутній і йде опанування прийомами та технологією виробництва та управління ними. При цьому керівники всіх ланок повинні працювати узгоджено, прагнучи в результаті досягти не лише локальних, а й загальних цілей диверсифікації підприємства.

Вирішення питання розподілу повноважень і взаємовідносин між керівниками всіх ланок пов'язане з організаційною структурою кожного підприємства, яка формується під впливом різних чинників. Однак одним із головних принципів організації має бути чіткий розподіл повноважень і відповідальності. Саме тому організація управління підприємством вимагає визначення “центрів відповідальності” за окремі складові у реалізації проекту диверсифікації господарської діяльності підприємства.

Центр відповідальності – це будь-який підрозділ підприємства, де контролюються поява витрат, одержання доходів чи використання інвестицій, яким управляє один керівник. Під терміном “контроль” мають на увазі не лише перевірки, а й реальне управління, що в загальному плані можна зобразити у вигляді схеми (рис. 3.1).

Рис. 3.1. Управління за центрами відповідальності

Центр витрат за проектом диверсифікації – це центр відповідальності, який контролює відповідність витрат, передбачених у проекті диверсифікації. Вони формуються на базі первинних виробничих підрозділів – цехів, дільниць, а також окремих адміністративних підрозділів. Центри витрат обмежені розміром відповідно до способу розподілу накладних витрат і максимальним розміром, який затверджений у проекті диверсифікації, виходячи з його ділової активності.

Центр прибутку від результатів диверсифікації – це керівництво (засновники) підприємства чи його підрозділ, який контролює головні елементи, що визначають результат від проекту диверсифікації, зокрема доходи (обсяг та ціна продажу) і витрати (змінні та постійні). Центр прибутку затверджує для підрозділів підприємства кошториси витрат і доходів та розпоряджається прибутком. Від центру прибутку значною мірою залежить обсяг приросту активів, які будуть використані для цього, та майбутніх проектів диверсифікації діяльності підприємства і до конкретних господарських операцій.

Центр доходів від проекту диверсифікації – це організація в цілому (її вище керівництво), яка контролює доходи від реалізації товарів, робіт, послуг, визначені проектом диверсифікації.

Чіткий розподіл відповідальності за окремі складові у процесі досягнення впровадження проекту диверсифікації вимагає налагодженої та ефективно функціонуючої системи інформаційного забезпечення управлінців та засновників підприємства. У зв'язку з цим висуваються певні вимоги до виробничо-комерційних облікових даних, які стають інформацією, придатною до споживання лише тоді, коли їх форма дає змогу конкретному керуючому використовувати їх з метою прийняття конкретних управлінських рішень на шляху виконання визначених йому функцій. Необроблені дані з обсягу продажу, витрат і прибутку збираються і класифікуються відповідно до структури розподілу відповідальності за процеси диверсифікації на підприємстві.

Облік за центрами відповідальності щодо впровадження проекту диверсифікації – це облік, за якого доходи і витрати, отримані в результаті реалізації проекту, акумулюються і відображаються у звітах на певних рівнях управління. Отже, завданням обліку за центрами відповідальності при диверсифікації господарської діяльності підприємства є узагальнення даних про витрати та доходи за визначеним, згідно з проектом, конкретним центром відповідальності для того, щоб відхилення можна було віднести до прав та відповідальності чітко конкретної особи.

Кожне підприємство має власну концепцію центрів відповідальності шляхом визначення організаційної структури з наявністю та

взаємодією його підрозділів. Підрозділи підприємства виконують різні функції і можуть мати різну назву: цехи, відділи, служби, департаменти, секції тощо. Ці підрозділи очолюють призначені вищим керівництвом відповідальні особи (менеджери, завідувачі), які наділяються відповідними повноваженнями та несуть відповідальність за результати діяльності.

У невеличких підприємствах, які запроваджують проекти диверсифікації, одна й та ж особа (власник або головний менеджер) здійснює управління господарською діяльністю і приймає важливі рішення. Але здатність управляти має певні обмеження. Тому в разі зростання масштабів бізнесу й ускладнення його структури виникає необхідність розподілити повноваження з прийняття рішень між різними рівнями управління.

Перевагами децентралізації є можливість вищого керівництва зосередитися на глобальних стратегічних проблемах і рішеннях щодо стратегії у розробці та впровадженні диверсифікації господарської діяльності. Право оперативного прийняття рішень на відповідних рівнях управління передається для прийняття тими менеджерами, які найглибше розуміють суть проблеми. При цьому менеджери-спеціалісти набувають більшого досвіду управління, що дає їм змогу з часом обіймати посади у складі вищого керівництва.

Недоліками децентралізації є ускладнення процесу координації діяльності щодо складових проекту диверсифікації; можливість появи нездорової внутрішньої конкуренції; збільшення витрат на утримання обслуговуючого персоналу для таких менеджерів-спеціалістів. Як свідчить зарубіжний досвід, у великих фірмах, щоб уникнути небезпеки втратити контроль, вище керівництво намагається якомога глибше контролювати рішення менеджерів нижчого рівня, не підмінюючи водночас їхньої функції приймати рішення.

Отримання менеджером права самостійно приймати рішення при реалізації проекту диверсифікації означає водночас і відповідальність за його наслідки. Тому підрозділ, очолюваний керівником, який несе відповідальність за результати його діяльності у цьому проекті, має назву центру відповідальності.

Центр відповідальності – сфера (сегмент) діяльності, в межах якої встановлено персональну відповідальність менеджера за показники діяльності, які він контролює.

У системі управління вищий керівник має контролювати й оцінювати роботу менеджерів нижчого рівня, а вони, у свою чергу, повинні здійснювати самоконтроль та інформувати вище керівництво про результати діяльності. Для здійснення такого контролю та забезпечення

підзвітності менеджерів необхідна відповідна система обліку, яка б забезпечувала збирання, обробку і передачу інформації про результати діяльності кожного центру відповідальності. Такою системою обліку є облік за центрами відповідальності щодо діяльності із впровадження диверсифікації господарської діяльності.

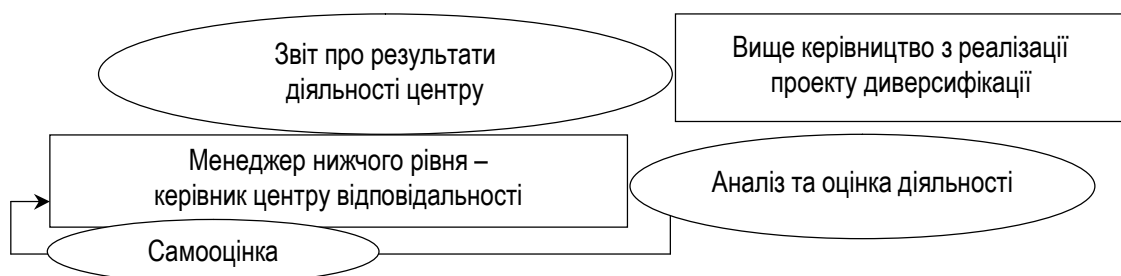
Облік відповідальності – система обліку, що забезпечує контроль і оцінку діяльності кожного центру відповідальності. Ефективна система обліку за центрами відповідальності ґрунтується на таких принципах:

- менеджери відповідають тільки за ту діяльність, що перебуває під їхнім контролем;
- менеджери беруть участь у визначенні цілей, за якими оцінюватиметься їхня діяльність;
- менеджери намагаються досягти поставленої перед ними та їхніми підрозділами мети;
- чітка визначеність значення обліку в системі заохочення працівників;
- звіти про виконання бюджетів складаються регулярно і використовуються практично для оцінки діяльності центрів відповідальності.

Завданням обліку за центрами відповідальності є не стільки контроль, скільки допомога в організації самоконтролю. Отже, головною метою обліку відповідальності є допомога менеджерам у складанні звітів про виконання бюджетів та оцінюванні результатів діяльності (рис. 3.2).

Створення й функціонування системи обліку за центрами відповідальності в результаті впровадження проекту диверсифікації господарської діяльності передбачає:

- визначення центрів відповідальності;
- складання бюджету для кожного центру відповідальності;
- регулярне складання звітів про виконання завдань і понесені витрати (отримані доходи);
- аналіз причин відхилень та оцінка діяльності центру.

Рис. 3.2. Загальна схема обліку та оцінки результатів діяльності з реалізації проекту диверсифікації

Основою обліку за центрами відповідальності є закріплення прав та обов'язків у понесенні витрат та забезпечення доходів за керівниками різних рівнів і систематичний контроль за виконанням ними затверджених бюджетів у досягненні результатів проекту диверсифікації.

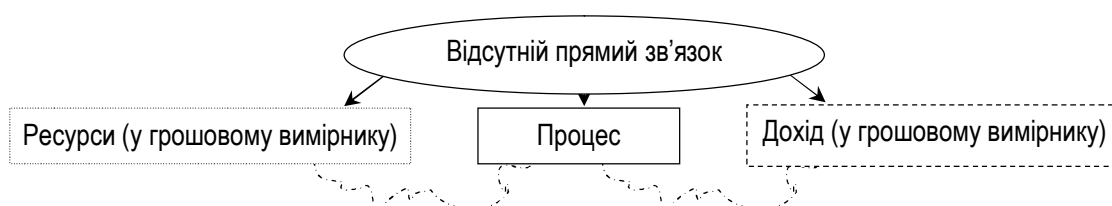
У зв'язку з цим першим кроком організації такого обліку є виділення відповідних центрів з метою закріплення відповідальності. Для виділення центрів відповідальності насамперед беруть до уваги організаційну й технологічну структури підприємства, посадові інструкції, які встановлюють права і обов'язки конкретних працівників. Відмінності в характері відповідальності менеджерів за результати проекту диверсифікації дають змогу виокремити такі типи центрів відповідальності:

- центри витрат;
- центри доходу;
- центри прибутку.

Центр витрат – центр відповідальності, керівник якого контролює витрати, але не контролює доходи і збільшення активів із забезпечення цього та наступних проектів диверсифікації діяльності підприємства.

Центр доходу – центр відповідальності, керівник якого контролює доходи від результатів диверсифікації, але не контролює витрати на виробництво продукції або придбання товарів, необхідних для впровадження проекту диверсифікації.

Керівник центру доходу може контролювати витрати на утримання підрозділу. Отже, йдеться не про відсутність контролю витрат взагалі, а про відсутність прямого зв'язку між витратами центру та його доходом (рис. 3.3).

Рис. 3.3. Сутність центру доходу

Центр прибутку – центр відповідальності, керівник якого контролює витрати й доходи з метою збільшення активів для цього та наступних проектів диверсифікації. Саме наявність прямого зв'язку між витратами та доходами дає керівнику підрозділу змогу контролювати прибуток, отриманий від результатів проекту диверсифікації. Отже, основним завданням керівника центру прибутку є максимізація прибутку.

Різний характер і масштаби, які визначені вищим керівництвом при впровадженні проектів диверсифікації для центрів відповідальності, визначають різний підхід до оцінки їхньої діяльності.

Загальний підхід до вибору показників оцінювання діяльності центрів відповідальності за впровадження проекту диверсифікації передбачає дотримання таких критеріїв:

- взаємозв'язок з цілями диверсифікації;
- баланс короткотермінових і довготермінових цілей;
- відображення ключової діяльності керівництва;
- відображення результатів діяльності працівників;
- зрозумілість для працівників;
- можливість використання для оцінювання й заохочення працівників у досягненні результатів диверсифікації;
- об'єктивність і відносна простота розрахунку;
- послідовність і регулярність використання.

При цьому для оцінки діяльності центрів відповідальності недостатньо показників, які містяться в бюджетах. Бюджет відображає лише внутрішні фінансові показники, виконання яких є об'єктом фінансового обліку. Натомість менеджера цікавлять ще й нефінансові показники його діяльності, які належать до іншого виду обліку – управлінського.

Нефінансові показники – показники діяльності, виражені не в грошовому вимірнику. Прикладом таких показників є використання робочого часу, плинність кадрів, кількість реклаमाцій, отриманих від замовників, кількість нових клієнтів тощо. Проведені дослідження свідчать, що серед нефінансових показників важливою є якість продукції.

Використання нефінансових показників дає змогу здійснювати комплексне оцінювання діяльності, яке ґрунтується на врахуванні кількісних та якісних чинників, що свідчать про стан реалізації проекту. Підґрунтям організації обліку за центрами відповідальності є закріплення витрат і доходів за керівниками різних рівнів і систематичний контроль за виконанням бюджету.

Останнім часом у практику управління суб'єктом підприємницької діяльності (СПД) для узагальнення результатів аналізу, передбаченого завданнями управлінського обліку та бюджетування, впроваджуються методи **контролінгу**, основною метою якого є зорієнтувати процес управління СПД на досягнення сформульованих цілей. Зазвичай ці цілі подають у вигляді “дерева цілей”, на якому вони розподілені за певними рівнями. На відміну від менеджменту, як науки про управління, контролінг орієнтований на систему вартісних показників

та планово-контрольних розрахунків і ґрунтується на таких базових положеннях:

по-перше, на уявленні про СПД як про “складну відкриту соціально-технічну систему”, що має чітко визначені цілі та основною метою управління якою є забезпечення тривалого існування і доходів власників, що збігається з визначеною вище метою ефективного управління СПД. Так само, як у термінах стратегічного управління, цю мету можна визначити як максимізацію ціни капіталу;

по-друге, у межах контролінгу управління розглядається як взаємозалежна система планування і контролю господарської діяльності СПД, у процесі функціонування якої здійснюється постановка проблеми, пошук альтернатив, оцінювання стану, ухвалення рішень, їх реалізація та контроль виконання;

по-третє, беручи до уваги зміст двох перших положень, контролінг тоді можна визначити як “механізм саморегулювання СПД, який забезпечує зворотний зв’язок у системі управління”, звідки *третє* базове положення полягає в тому, що він є інтегруючою та координуючою системою;

по-четверте, контролінг виконує функцію підтримки процесу управління тому, що основними напрямками діяльності особи, що здійснює контролінг, є, крім побудови та удосконалення системи планування і контролю, визначення потрібної для управління інформації, її джерел та шляхів надходження, а також розроблення методів планово-контрольних розрахунків.

На підставі викладеного контролінг можна охарактеризувати як *самоорганізуючу систему планування та контролю, яка забезпечує інтеграцію, послідовну організацію і координацію фаз процесу управління СПД, його підрозділів і проектів*, що дозволяє дійти висновку про те, що основні принципи та методи контролінгу мають становити складові елементи СЗЕУ. Це обумовлено тим, що *концепція контролінгу* розробляється на кожному СПД, виходячи із загальновідомих цілей, методів, принципів, засобів та інструментів контролінгу, але з врахуванням особливостей структури та напрямків діяльності СПД. Таким чином, за його допомогою є можливість використати інформацію про діяльність і результати діяльності складових СПД та системи його управління, якими є:

- категорії бізнес-процесів та елементи їх витрат;
- центри відповідальності СПД;
- створені на базі центрів відповідальності системи планування та бюджетування;
- система управлінського обліку;

- система стратегічного управління;
- інформаційні потоки (документообіг), які дозволяють оперативно оцінювати поточний стан виконання бюджетів за центрами відповідальності;
- моніторинг та аналіз результатів фінансово-господарської діяльності СПД;
- процеси формування управлінських дій щодо виявлених причин відхилень за центрами відповідальності.

У той же час, на відміну від завдань ефективного управління, які вимагають взаємопов'язаного аналізу всіх видів діяльності СПД та їх результатів, основою контролінгу є *фінансовий контролінг*, який передбачає:

- спостереження за ходом реалізації фінансових завдань, встановлених системою планових фінансових показників і нормативів;
- визначення ступеня відхилення фактичних результатів фінансової діяльності від передбачуваних;
- діагностування за розмірами відхилень серйозних погіршень у фінансовому СПД та істотного зниження темпів його фінансового розвитку;
- розроблення оперативних управлінських рішень з нормалізації фінансової діяльності СПД, передбачених цілями та показниками;
- корегування за необхідності окремих цілей та показників фінансового розвитку у зв'язку зі зміною зовнішнього фінансового середовища, кон'юнктури фінансового ринку і внутрішніх умов здійснення господарської діяльності.

Виконання лише вказаних функцій залишає поза межами контролінгу можливість визначення тих чинників, що обумовлюють відхилення фінансових показників, дія яких обумовлена порушеннями в господарській діяльності та в господарських зв'язках. Крім того, їх виконання можливе лише за залучення відповідних статистичних методів, які дозволяють не тільки оцінювати стан і тенденції фінансової діяльності та фінансових операцій СПД, але й забезпечити функціонування фінансового контролінгу у вигляді ефективної координуючої і керуючої *системи* взаємозв'язків. Такі зв'язки виникають у процесі формування інформаційної бази, необхідної для організації та проведення фінансового аналізу, фінансового планування та внутрішнього фінансового контролю.

Здійснення цих видів діяльності передбачає:

1. *Визначення об'єкта фінансового контролінгу ФК.* Об'єктом ФК є процес реалізації управлінських рішень щодо основних аспектів фінансової діяльності СПД.

2. *Визначення видів та сфери ФК.* Відповідно до концепції управління СПД, він поділяється на стратегічний та оперативний, для кожного з яких має бути визначена сфера та періодичність здійснення відповідних функцій.

3. *Формування системи показників, щодо яких має здійснюватися контроль* шляхом ранжування показників за значущістю з точки зору результатів контролю для виправлення виявлених недоліків, що забезпечує пріоритетний хід здійснення аналізу причин і визначення першочергових та найбільш впливових з них. При формуванні системи пріоритетів варто врахувати, що вони можуть бути різними щодо окремих ЦВ, напрямків фінансової діяльності, аспектів створення, розподілу та використання фінансових ресурсів. При цьому повинно бути забезпечене як ієрархічне зведення всіх показників по СПД в цілому, так і їхнє зведення за окремими напрямками фінансової діяльності.

4. *Розроблення системи кількісних стандартів контролю*, які можуть встановлюватися у вигляді абсолютних та відносних показників, мати стабільний або рухомий характер (рухливі стандарти використовуватимуться при контролюванні показників гнучких бюджетів, корегуванні самих стандартів у зв'язку зі зміною дисконтної ставки, темпів інфляції тощо). За стандарти мають обиратися цільові стратегічні нормативи, показники поточних планів і бюджетів, елементи системи державних, галузевих або внутрішніх норм тощо.

Виходячи з мети ефективного управління, стратегічний контролінг має забезпечити життєстійкість СПД – досягнення намічених цілей розвитку та довгострокової стійкості перед конкурентами. У зв'язку з цим основними напрямками аналізу при здійсненні стратегічного контролінгу є:

- аналіз зовнішнього та внутрішнього середовищ;
- аналіз конкуренції та ключових чинників успіху;
- формування портфеля стратегій;
- аналіз стратегічних планів і підконтрольних показників діяльності;
- аналіз ланцюжка цінностей;
- аналіз стратегічного позиціонування;
- аналіз чинників, які обумовлюють витрати.

Як елемент управління СПД, стратегічний контролінг орієнтований на довгострокову перспективу, тому насамперед він здійснює аналіз показників, які характеризують цілі, стратегії, потенціали та чинники зростання, переваги та недоліки в діяльності СПД, його шанси, ризики та наслідки.

Для виконання своїх завдань він використовує певні *інструменти* та *принципи*, найважливішими серед яких є:

- матричні аналітичні інструменти;
- алгоритми роботи зі “слабкими” та “сильними” сигналами;
- принципи управління попитом і пропозицією;
- принципи фінансової оцінки стратегічних планів;
- функціонально-вартісний аналіз;
- стратегічне управління витратами.

У той же час головною *метою оперативного контролінгу* є створення такої системи управління, яка б ефективно допомагала досягати поточних цілей діяльності СПД, насамперед – отримання запланованого обсягу прибутку шляхом оптимізації співвідношення “витрати – доходи”. Він орієнтований на досягнення короткотермінових цілей, основними ж показниками, які він аналізує, є рентабельність, ліквідність, продуктивність та прибуток.

Методи та інструменти, які використовуються при оперативному контролінгу, суттєво відрізняються від тих, які використовують при стратегічному контролінгу. Це:

- аналіз відхилень (GAP-аналіз);
- аналіз розподілу діяльності СПД (Portfolio-аналіз);
- аналіз співвідношення “витрати – обсяг – прибуток” (CVP-аналіз);
- аналіз ролі виробничих підрозділів у формуванні доходу (ABC-аналіз);
- планування потреби в матеріалах;
- фінансовий аналіз показників діяльності;
- статичні та динамічні методи інвестиційних розрахунків.

Хоча підвищення якості прийнятих рішень є метою як стратегічного, так і оперативного контролінгу, в кожному разі для її досягнення можуть бути залучені різні моделі управління. Але при цьому слід зауважити, що, на відміну від визначень оперативного та стратегічного управління, фактор часу в контролінгу не відіграє важливої ролі. А тому і поділ його на оперативний та стратегічний можна вважати дещо умовним, пов’язаним з відмінностями об’єктів контролінгу, якими і є відповідні форми управління. Також, залежно від цілей управління, виникають відмінності в застосуванні інструментів контролінгу.

Таким чином, контролінг, беручи участь в управлінні, виконує ті ж функції, але з певними відмінностями (табл. 3.1).

Зміст функцій щодо управління та контролінгу

Функції управління	Управління	Контролінг
Облік	Облік значень ознак (характеристик) фінансово-господарських процесів та явищ	Визначення понять, які використовуються в процесі обліку на СПД
Контроль	Контроль відповідності досягнутих рівнів показників плановим і нормативним	Визначення методів контролю, аналізу та регулювання показників
Аналіз	Оцінювання величини відхилень та їх аналіз	Побудова та використання моделей для оцінювання якості управління
Регулювання	Корегування (за результатами аналізу) поточних планів з метою забезпечення досягнення запланованих рівнів узагальнюючих показників	Використання моделей для оцінювання якості рішень щодо корегування поточних планів
Планування	Врахування в планах розвитку результатів аналізу з метою запобігання негативному впливу виявлених чинників у майбутньому	Внесення змін до системи управління СПД з метою підвищення ефективності її діяльності

Порівняння змісту реалізації функцій в управлінні та контролінгу дозволяє дійти висновку про те, що інформація контролінгу, отримана внаслідок застосування методів та інструментів з наведеного вище переліку, вимагає узагальнення в зв'язку з відмінностями (в деяких випадках – навіть протиріччями) оцінок, що їх надають різні методи. А тому в результаті впровадження контролінгу на СПД може сформуватися альтернативна система управління, що формуватиме альтернативну систему оцінок, на основі яких управлінські рішення можуть бути як необґрунтованими, так і неефективними.

3.2. АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ФІНАНСОВО-ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Для прийняття рішень щодо ефективного управління суб'єктом підприємницької діяльності (СПД) найчастіше використовують висновки за результатами порівняння фактично досягнутих рівнів економічних показників з визначеними заздалегідь плановими їх рівнями. При цьому буде спостерігатися відмінність (відхилення, варіація) цих рівнів. На цю особливість – відмінність між досягнутими та бажаними параметрами характеристик виробництва – на початку ХХ ст. звернув увагу В. Шугарт. У процесі аналізу вказаного явища він дійшов

висновку про неможливість уникнення варіації при здійсненні подібних порівнянь у зв'язку з тим, що відхилення між рівнями обумовлені двома групами причин, а тому загальна варіація розкладається на дві складові:

$$\text{Загальна варіація, що спостерігається} = \text{Основна варіація} + \\ + \text{Варіація, якої можна позбутися}$$

На думку Шугарта, “основна варіація” є невід’ємною властивістю системи, так званим “шумом”, якої не можна позбутися чи навіть просто зменшити внаслідок наявності стохастичних залежностей, притаманних статистичним сукупностям. Її поява обумовлюється взаємодією великої кількості елементів системи. Змоделювати та проаналізувати ці взаємозв’язки досить складно, а в більшості випадків ще й не ефективно: корегування фінансово-господарських процесів за наслідками такого аналізу часто практично не впливає на досягнення кінцевої мети СПД – отримання планових рівнів рентабельності та планової суми прибутку – вимагаючи в той же час втручання в достатньо стабільні процеси діяльності СПД, порушення яких, навпаки, може мати негативні наслідки.

Нестабільність фінансово-господарських процесів визначає якраз друга складова загальної варіації, наявність якої і вимагає втручання з метою усунення її негативного впливу на результати діяльності СПД. Слід зауважити, що Шугарт помилково називає цю варіацію “невипадковою” і вважає її “проявом постійних, систематичних чинників у перебігу процесу”. Але ж ті чинники, що діють “постійно і систематично” і формують “шум”, на відміну від дії випадкових, обумовлених певним збігом обставин, подій, які “контрольні карти Шугарта” (деякі автори називають їх “карти моніторингу”) дозволяють виявити, усунути і в подальшому – запобігти їх появі.

Таким чином, з урахуванням наведеного зауваження, концепція Шугарта може бути прийнята для відстеження в процесі порівнянь фактичних та планових рівнів показників появи варіації другого виду з метою вжиття заходів щодо її усунення. Її використання вимагає попереднього визначення так званої “межі регулювання” (MP) (див. рис. 2.5). В. Шугарт пропонує для цього використати властивості нормального розподілу, згідно з яким 99,7 % можливих варіантів ознаки розташовується на відрізку $\mu \pm 3\sigma$. Тоді:

$$\text{верхня } MP = \mu + 3\sigma, \text{ а нижня } MP = \mu - 3\sigma.$$

Такий підхід створює досить широкий довірчий інтервал при оцінюванні стабільності процесу, що аналізується, що може призвести до неможливості з'ясування причин, які обумовили недосягнення кінцевих результатів діяльності СПД.

Рис. 3.4. Оцінювання відхилень фактичних і планових рівнів показників за концепцією Шугарта

Тому доречним є попереднє визначення МР у вигляді певного стандарту для оцінювання величини варіації, якою найбільш доречно обрати не абсолютні 3σ , які будуть створювати різні розміри довірчих інтервалів для окремих показників, що досліджуються, а загально-прийняті в статистиці 5 %. Порівняння з цим критерієм здійснюється шляхом розрахунку відношення:

$$\lambda^2 = \frac{\sigma^2}{a}$$

Як відомо, оцінка генеральної дисперсії, яка нам буде потрібна для оцінювання ймовірності настання випадків, за яких варіація показника може перевищувати a і тим самим обумовлювати недосягнення планових показників діяльності СПД, здійснюється саме на основі визначеної за певний обмежений проміжок часу (тобто – вибіркової) σ^2 шляхом розрахунку відхилень її оцінки s^2 :

$$s^2 = \frac{\sum (x - \bar{x})^2}{n - 1}$$

При цьому порівняння з a дещо модифікується у вигляді:

$$\frac{s^2}{a}k,$$

де k – число ступенів свободи для дисперсії, яке в нашому випадку дорівнює $n - 1$.

Для оцінювання ймовірності того, що в майбутньому за тих самих умов, які у звітному періоді обумовили відхилення σ^2 від a , буде спостерігатися таке саме явище, має бути залучений метод перевірки статистичних гіпотез. При цьому, як завжди, перевірятися мають нульова $H_0: \lambda^2 = 1$ та альтернативна $H_a: \lambda^2 > 1$ гіпотези. При перевірці нульової гіпотези можуть бути допущені такі помилки:

- 1) відхилення її в тому разі, коли перевищення обумовленого критерію відхилення не спостерігатиметься;
- 2) прийняття гіпотези в тому разі, якщо перевищення критерію все ж відбулося.

Наслідки першої помилки для СПД більш вагомі, тому що на пошуки причин варіації будуть задіяні сили і кошти, які не дадуть ніяких результатів. Отже, ефективність їх використання буде нульовою. За другої помилки керівництво СПД нічого не буде робити для запобігання ситуації, внаслідок якої сталося перевищення критерію, і може вдруге на неї наразитися. Але, зрозуміло, що при повторенні того ж самого явища будуть здійснені відповідні заходи навіть без розрахунку і перевірки λ^2 .

Незалежно від того, в який спосіб визначено МР, графік, зразок якого наведений на рис. 2.5, дозволяє без додаткових розрахунків дійти певних висновків щодо якості управління СПД. У тому разі, якщо форма графіка регулярно повторюється, може йти мова про існування певних чинників, вплив яких (або комбінація впливу декількох з них) періодично себе проявляє. Поява таких циклів значно полегшує вирішення завдання пошуку причин варіації, тому що обмежує період пошуку певним терміном, про зміни впродовж якого в діяльності СПД його менеджерам добре відомо. А тому виявлення тих, що призвели до появи систематичної складової у варіації, не становить труднощів.

Але основне завдання, яке дозволяє вирішити аналіз відхилень за концепцією Шугарта, це обґрунтоване визначення того, слід чи не слід втрутитися в діяльність СПД для забезпечення досягнення основної мети управління СПД. Прийнято вважати, що необхідність подібного втручання виникає у тому разі, коли графік вказує на появу нестабільності

поведінки показників фінансово-господарської діяльності. Про неї може свідчити:

1) поступове зростання варіації, навіть без перевищення МР.

Висновок про зміну варіації має бути зроблений шляхом порівняння дисперсій за допомогою відповідного критерію з метою визначення суттєвості такої зміни. Це згадуваний вище критерій λ^2 , який задля використання незміщених оцінок s^2 для σ^2 розраховується як співвідношення $\frac{s_1^2}{s_2^2}$ (дисперсійне відношення). Як відомо:

$$\chi^2 = \frac{ks^2}{\sigma^2}, \text{ звідки } \frac{\chi^2}{k} = \frac{s^2}{\sigma^2}.$$

А результат порівняння $\frac{\chi_1^2}{k_1}$ та $\frac{\chi_2^2}{k_2}$ може бути описаний F -розподілом з k_1 та k_2 ступенями свободи. Отже, вибірковий розподіл дисперсійного відношення має вигляд:

$$\frac{s_1^2}{s_2^2} = \lambda^2 F(k_1, k_2),$$

що приводить нас до висновку, що в разі несуттєвості відхилень дисперсій (тобто їх рівності в генеральних сукупностях) дисперсійне відношення буде співпадати з квантилем F -розподілу для відповідних ступенів свободи. Тоді використання цього критерію для перевірки гіпотез про відмінність між дисперсіями полягатиме в такому:

- нульова гіпотеза $H_0: \lambda^2 = 1$ про незмінність дисперсії (тобто про несуттєвість відхилень між ними, якщо вони відбуваються за різні відрізки часу) перевіряється шляхом порівняння $\frac{s_1^2}{s_2^2}$ з відповідним F : якщо дисперсійне відношення більше за F , то гіпотеза про незмінність дисперсії не відхиляється;
  - альтернативна гіпотеза $H_\alpha: \lambda^2 > 1$ про збільшення дисперсії (і наближення до МР) не відхиляється і свідчить про необхідність пошуку причин, що спричинили це зростання, в тому разі, коли за певної потужності критерію кореляційне відношення є меншим за F ;
- 2) поява тренда (незалежно від того, до верхньої чи нижньої МР він скерований);
- 3) у разі зображення на одному рисунку варіації декількох показників – порушення закономірностей зміни одних щодо інших.

Більше того, “одна точка поза МР” може не бути проявом закономірності, яка б вимагала витрат на додаткові дослідження. Тому факти, які свідчили б про настання нестабільності, на кожному СПД мають визначатися емпіричним шляхом, як це робиться аналітиками, що використовують концепцію Шугарта для підвищення якості управління в економічно розвинутих країнах.

Чинниковий аналіз є поглибленим етапом дослідження економічних показників, коли здійснюється можливість кількісно оцінити вплив окремих чинників за результатами відхилень, виявлених у процесі порівняльного аналізу. При аналізуванні причинних зв’язків шляхом порівняння рівнів сум, добутоків або відношень кількох складників йдеться про метод, який має назву *метод ізоляції*. Сутність його полягає в ізолюванні (відокремленні) всіх або кількох чинників і дослідженні їх впливу на показник у певному часі та за певних умов.

У тому разі, коли співзалежності між окремими чинниками невідомі або мають функціональну форму, для оцінювання їх впливу можуть бути використані різні методи чинникового аналізу. Відрізняються вони між собою трудомісткістю, здатністю до практичного використання та математичною коректністю. Найчастіше використовують такі методи оцінювання відхилень:

- ланцюгових підставлень;
- залишків;
- перехресних підставлень;
- пропорційного поділу відхилень;
- функційний;
- логарифмування.

Придатність певного методу аналізу та його результатів до управління СПД залежить від принципів, на яких побудований метод, та його відповідності організаційній структурі СПД та існуючому інформаційному забезпеченню. Досить часто вибір невідповідних, а значить – і неефективних, методів аналізу обумовлений невмінням управлінських кадрів порівнювати досягнуті фінансові результати з вимогами стратегічного управління, наслідком чого стає поява ускладнень у процесі прийняття рішень.

Виникненню цих ускладнень, а в разі виникнення – їх усуненню, має запобігти розроблення та впровадження статистичного забезпечення ефективного управління (СЗЕУ), використання якого дозволяє отримувати вичерпну характеристику стану та розвитку СПД, відповідності досягнутих результатів визначеним критеріям, і, як наслідок, дозволяє створити інформаційну базу для розроблення обґрунтованих та ефективних управлінських рішень (табл. 3.2).

**Розроблення ефективних управлінських рішень СПД
за результатами статистичного дослідження**

Напрямки статистичного дослідження	Статистичні методи, використання яких забезпечує здійснення дослідження	Управлінські рішення, обґрунтування яких вимагає використання результатів статистичного дослідження
1. Тенденції розвитку	Зведення та групування даних, аналіз інтенсивності тенденцій розвитку, аналіз пропорційності доходів і витрат	Зміни структурної політики з метою забезпечення конкурентноздатності
2. Ефективність управлінських рішень	Індекси середніх величин, факторний аналіз, прогнозування	Розробка та вибір сценаріїв підвищення ефективності діяльності
3. Оцінювання впливу внутрішніх та зовнішніх чинників	Вимірювання взаємозв'язків, факторний аналіз, індексний аналіз, моделювання та прогнозування	Розробка поточних планів реалізації стратегічних рішень з урахуванням наявних ресурсів і можливостей їх додаткового залучення
4. Визначення причин відхилень поточних результатів від планів і нормативів	Аналіз інтенсивності та тенденцій розвитку, факторний аналіз, вимірювання взаємозв'язків, аналіз пропорційності	Запобігання наростанню негативних змін у структурі виробництва, коригування моделі розвитку, прогнозування відхилень очікуваних результатів від передбачених стратегією довгострокового розвитку

З іншого боку, для окремих статистичних методів можна визначити напрямки аналізу фінансової звітності, який доцільно здійснювати саме з залученням цих методів:

1. *Статистичне зведення* дозволяє здійснювати систематизацію характеристик явищ і процесів, що відбуваються на СПД, з метою подальшого розрахунку узагальнюючих показників, а також аналізу та прогнозування цих явищ і процесів. Воно складається з *простого* зведення, яке виконується шляхом підсумовування відповідних даних без визначення проміжних результатів по окремих елементах, та зведення *по групах*, внаслідок якого явища та процеси поділяються на якісно однорідні групи, що дозволяє досліджувати структуру явищ і процесів і структурні зміни в них, а також виявляти взаємозв'язки між ознаками.

2. *Горизонтальний (часовий) аналіз* здійснюється з метою характеристики явищ та процесів шляхом побудови та аналізу одномірних та багатомірних рядів динаміки. У свою чергу, багатомірні ряди динаміки можуть бути побудовані у вигляді паралельних рядів і рядів взаємопов'язаних показників. Завдання горизонтального аналізу фінансової

звітності полягає в тому, щоб шляхом побудови рядів динаміки відобразити та охарактеризувати тенденції, притаманні окремим етапам розвитку СПД.

3. *Вертикальний (структурний) аналіз* полягає у визначенні та аналізі структури узагальнюючих показників. Він може бути застосований до тих показників, які мають адитивні моделі розрахунку (активи, власний капітал, зобов'язання, витрати, доходи тощо). Результатом аналізу є виявлення та оцінювання впливу структурних змін, обчислення відносних показників координації, порівняння пропорціональності розподілів тощо.

4. *Статистичне моделювання та прогнозування* передбачає побудову моделей з метою виявлення та кількісного оцінювання впливу чинників на результуючі показники діяльності СПД, що дозволяє здійснювати обґрунтовані прогнози його розвитку. Це – моделі:

- *розрахункові* (за звітними даними для характеристики процесу формування сучасного фінансового стану СПД);
- *прогнозні* (визначають тенденції розвитку та дозволяють скласти прогноз їх очікуваних змін);
- *нормативні*, які і є підґрунтям діагностики стану та визначення шляхів його удосконалення, виявляють і визначають причини відхилень фактичних та планових (нормативних) рівнів показників.

5. *Аналіз показників інтенсивності розвитку*, серед яких у практиці аналізу фінансової звітності найчастіше використовується, як на це вже вказувалось вище, показник рентабельності.

Узагальненням аналітичних розрахунків для забезпечення ефективного управління СПД, з погляду розроблення кінцевих управлінських рішень, є побудова *управлінських статистичних моделей*, які можуть бути віднесені до одного з двох типів:

- 1) допоміжні (аналітичні) як окремі локальні елементи, результати побудови яких надають інформацію для обґрунтування поточних управлінських рішень;
- 2) основні (наприклад, індексні), що дозволяють дати оцінку ефективності структурної політики СПД в цілому.

При цьому вказані моделі не є результатами теоретико-методологічних розрахунків, а мають прикладне застосування тому, що будуються за реальними даними. Це пов'язане з тим, що передумовою ефективного управління є встановлення взаємозв'язків між явищами та процесами на основі виявлення, оцінювання та прогнозування впливу основних чинників на результат, розкладання складного економічного явища на складові елементи, що й обумовлює необхідність побудови саме прикладних моделей.

У таких моделях під чинником мають на увазі певну причину, рушійну силу, яка обумовлює параметри процесу або його окремих складових. Після розрахунку параметрів моделі з'являється можливість не тільки кількісно оцінити, якою мірою чинники впливають на результат, але й визначити рівні чинників, при дотриманні яких у подальшому буде досягнутий бажаний результат. Враховуючи ступінь впливу кожного з чинників, слід звертати увагу насамперед на забезпечення необхідного рівня того з чинників, для якого він є найбільш значимим. Вплив інших чинників у такому разі вважається за системний "шум", а сам підхід у практиці управління має назву пропорційно-інтегрально-похідного контролю (ППІ), який є різновидом *інженерного контролю*. У випадку його застосування до контролю якості управління СПД він зводиться до *дискретно-часового контролю*, коли для дискретних часових періодів $t = 1, 2, 3, \dots$ розглядають взаємозв'язки:

$Y(t)$ – контрольованого вихідного параметра (змінної) у момент часу t ;
 $T(t)$ – цільового (планового) значення Y у момент часу t ;
 $X(t)$ – значення чинника (керованої змінної), яке обирається після спостереження за $Y(t)$.

До чинників, що діють на рівні СПД, можна віднести:

- 1) якість, обсяг і ціну необоротних засобів, які, через суму інвестицій та їх розподіл за напрямками використання, впливають насамперед на конкурентоспроможність, що і обумовлює можливість впровадження інновацій на СПД;
- 2) якість робочої сили та ступінь її зацікавленості в покращанні кінцевих результатів діяльності СПД;
- 3) ефективність застосовуваних технологій виробництва та управління;
- 4) ступінь розвиненості комунікацій та інфраструктури (логістики), що забезпечує своєчасне надходження управлінської інформації, оперативне реагування на зміни кон'юнктури ринку як товарного, так і сировинного.

Дослідження взаємозв'язків на СПД має здійснюватися з дотриманням теоретичних вимог щодо виконання відповідних етапів:

- логічне обґрунтування гіпотези про можливість існування зв'язку між причиною (чинником) та наслідком (результатом);
- перевірка гіпотези;
- вимірювання тісності зв'язку;
- виокремлення найбільш значущих чинників, які визначають рівень та тенденції результату, з метою побудови відповідної моделі;
- оцінювання за моделлю кількісної характеристики взаємозв'язку причин і наслідку;
- урахування результатів дослідження в процесі розроблення управлінських рішень.

У практиці ефективного управління СПД мають бути досліджені всі три типи зв'язків, які можуть спостерігатися між причиною та наслідком:

1. *Функціональний* (детермінований), який досліджується зараз найчастіше і передбачає наступну інтерпретацію результатів: “якщо причина зміниться на певну величину, то наслідок (обов'язково) зміниться пропорційно на відповідну величину”, хоча при цьому як причину розглядають не рушійну силу процесу або явища, а певний розрахунковий показник, обчислений за алгебраїчною формулою, форма якої визначена заздалегідь, часто – без теоретичного обґрунтування.

2. *Стохастичний*, який проявляється в усіх випадках при дослідженні природних або економічних явищ та процесів і передбачає неможливість остаточного кількісного визначення величини впливу причини на наслідок у зв'язку з доведеною теоретично неможливістю виокремити “чистий” вплив однієї причини на результат від усіх інших, пов'язаних з цією причиною.

3. *Кореляційний* – частковий випадок стохастичного, який обумовлює можливість дослідження реальних (а не умовних – функціональних) зв'язків шляхом визначення впливу причини на середнє значення результату.

Таким чином, саме на підставі результатів статистичного аналізу взаємозв'язків визначаються основні напрями вдосконалення управління для підвищення ефективності діяльності СПД з урахуванням існуючих можливостей залучення відповідних резервів.

У той же час за функціями структурування та ідентифікації взаємозв'язків моделі, що їх описують, можуть бути віднесені до одного з трьох типів:

- 1) *дескриптивні* (описові), що будуються за даними звітностей, а також інформацією аналітичних оглядів, зокрема – аналітичних коефіцієнтів. Система аналітичних коефіцієнтів є провідною складовою в аналізі фінансового стану СПД, для чого її використовують акціонери, інвестори, кредитори, менеджери та ін.;
- 2) *предикативні* (прогностичні), до яких відносять динамічні моделі, моделі прогнозування, причинно-часові моделі;
- 3) *нормативні*, які саме і дають можливість здійснити порівняння досягнутих результатів з очікуваними за планами, нормативами та критеріями. Головними серед них є детерміновані факторні моделі.

Разом з тим статистичні методи, що залучаються до дослідження фінансової звітності, потребують попереднього визначення *бази порівняння* з метою обґрунтованості висновків щодо рівня та тенденцій розвитку СПД. Це можуть бути:

- показники діяльності СПД за попередні звітні періоди;
- середні рівні показників, підрахованих для тих груп СПД, до яких може бути віднесений СПД, що досліджується, за різними ознаками – територіальною, галузевою, масштабною тощо;
- показники діяльності інших схожих СПД, стан та розвиток яких заслуговує на більш високу оцінку, ніж того СПД, який досліджується;
- цільові значення показників, які визначені замовниками (найчастіше власниками СПД) дослідження;
- певні нормативні значення показників відповідно до законодавчих нормативних документів і рекомендацій науковців;
- оптимальні та критичні значення показників для СПД, визначені за результатами досліджень у попередні періоди.

Викладене вище дає підстави зробити висновок про те, що саме системний підхід із залученням низки методів і прийомів статистичного аналізу дозволяє об'єктивно оцінювати стан та розвиток СПД у будь-який момент часу з метою корегування поточних планів для досягнення запланованих рівнів узагальнюючих показників і розроблення заходів щодо запобігання негативної дії певних чинників на результати діяльності СПД у майбутньому.

Здійснення статистичних досліджень діяльності СПД за вказаними напрямками забезпечує також:

- визначення структурних взаємозв'язків стратегічного управління;
- діагностику стану в конкурентному середовищі;
- визначення відповідності можливостей стратегічним завданням;
- реалізацію прогностно-стратегічного підходу до планування розвитку в ринкових умовах;
- виявлення та оцінювання кризових ситуацій.

3.3. ОЦІНЮВАННЯ ФІНАНСОВОГО СТАНУ ПІДПРИЄМСТВ

Складовою частиною системи економічної безпеки і механізму недопущення банкрутства на підприємстві є система фінансово-економічної діагностики. Достовірна оцінка фінансового стану підприємства дуже важлива для формування правильних висновків та прийняття адекватних рішень.

Існують два підходи до оцінки фінансово-економічного стану підприємства та діагностики банкрутства – це якісні й кількісні методи.

Головною проблемою є те, що більшість цих методів є розробками західних економістів і створювалися вони для західних компаній. Вітчизняні аналітики, використовуючи західні методики для аналізу діяльності підприємств України, досить часто отримують результати, які не відображають реальний стан, тобто не враховується специфіка економічної системи України.

Якщо в якісних методиках досить лише трохи уточнити перелік критеріїв і відкоригувати оцінні ваги, то у сфері кількісних труднощі набагато серйозніші. Причому головними проблемами, на наш погляд, є неадаптованість західних методик до умов України і недосконалість методології у сфері коефіцієнтного аналізу фінансового стану підприємства як відправної точки, своєрідного базису для формування оцінних значень моделей, інтегральних оцінок тощо.

Основні недоліки сконцентровані не в розрахунку коефіцієнтів (формули показували свою ефективність у різні періоди часу в різних країнах, а головне, є логічно й економічно обґрунтованими), а в нормативно закріплених орієнтирах для них. Отже, існують певні межі, перебування в яких того чи іншого коефіцієнта вважається нормою для підприємства, однак дані нормативи розраховувалися для країн з розвинутою ринковою економікою. В умовах України їхнє використання може бути недостатньо аргументованим. Також не враховуються галузеві особливості, що можуть кардинально змінювати оцінку одного і того ж фінансового коефіцієнта, залежно від галузі народного господарства, в якій функціонує підприємство.

Таким чином, нормативи ключових коефіцієнтів фінансового аналізу, а також нормативи для окремих галузей народного господарства потребують систематичного перегляду з метою їх уточнення. Було розглянуто звіти 70 підприємств, які функціонують у 7 галузях народного господарства України (важка промисловість, легка промисловість, хімічна промисловість, машинобудування, підприємства зв'язку і транспорту, енергетична і нафтова промисловість). Для того, щоб дані й отримані результати були достатньо об'єктивними і статистично значущими, для аналізу використані форми фінансових звітностей (баланс, звіт про фінансові результати) підприємств за 3-4 роки, починаючи з 2000 і закінчуючи 2004 роком. Отже, загалом базою для аналізу послужило більше 500 річних форм звітності підприємств України, що дозволяє сподіватися на достатній ступінь достовірності результатів і їхню відповідність загальній ситуації в Україні.

Залежно від мети, періодичності фінансового аналізу, його об'єкта і результатів були розроблені комплекси аналітико-оцінних показників, зокрема показників оцінки майнового стану підприємств, прибутковості,

ліквідності, платоспроможності, кредитоспроможності, фінансової стійкості і стабільності, ділової активності, акціонерного капіталу тощо.

Слід зазначити, що для спрощення роботи аналітиків, а також зважаючи на те, що деякі показники багато в чому дублюють один одного, варто скоротити кількість аналізованих коефіцієнтів до мінімуму – 7-10 позицій. Для цього в кожній з перерахованих вище груп було відібрано показники, які найбільш повно відповідають аналітичним потребам.

Для оцінки майнового стану підприємства вчені рекомендують використовувати п'ять таких показників:

- сума господарських засобів, яка є в розпорядженні підприємства;
- питома вага активної частини основних засобів;
- коефіцієнт зносу основних засобів;
- коефіцієнт оновлення основних засобів;
- коефіцієнт вибуття основних засобів.

Оскільки вибір коефіцієнтів здійснюється для побудови методики аналізу саме українських підприємств (у такий спосіб обмежуємо спектр її дії, але підвищуємо якість роботи для України), то, на наш погляд, найбільш прийнятним з п'яти перерахованих вище показників є коефіцієнт зносу основних засобів, тому що він є одним з найбільш проблемних показників на підприємствах України, а динаміка його значень багато в чому розкриває зміни в інших запропонованих показниках (коефіцієнт відновлення основних засобів, коефіцієнт вибуття основних засобів).

Обов'язковою і важливою складовою фінансового аналізу має бути оцінка показників рентабельності підприємства, яку пропонується здійснювати за такими показниками:

- рентабельність продажів;
- рентабельність основної діяльності;
- рентабельність основного капіталу;
- рентабельність власного капіталу;
- період окупності власного капіталу;
- рентабельність усього капіталу підприємства;
- рентабельність активів.

На наш погляд, найбільш задовольняє потреби показник рентабельності активів, оскільки він формує загальну картину за ступенем прибутковості діяльності, причому в масштабах усього підприємства, а не окремих складових його діяльності.

Для детальної оцінки ліквідності, платоспроможності і кредитоспроможності підприємства рекомендують використовувати більш широке поле показників, ніж для оцінки майнового стану і прибутковості. Це насамперед:

- величина власних оборотних коштів;
- маневреність власних оборотних коштів;
- коефіцієнт покриття поточний;
- коефіцієнт покриття загальний;
- коефіцієнт швидкої ліквідності;
- коефіцієнт абсолютної ліквідності;
- коефіцієнт платоспроможності;
- частка оборотних коштів в активах;
- частка виробничих запасів у поточних активах;
- частка власних оборотних коштів у покритті запасів;
- коефіцієнт покриття запасів;
- коефіцієнт критичної ліквідності;
- період інкасації дебіторської заборгованості;
- тривалість кредиторської заборгованості;
- коефіцієнт поточної заборгованості;
- співвідношення грошових потоків і заборгованості кредиторам;
- коефіцієнт автономії (незалежності);
- коефіцієнт співвідношення позикових і власних засобів;
- співвідношення нерозподіленого прибутку до всієї суми активів.

Найбільш цікавим з погляду економічної безпеки підприємства й оцінки ступеня захищеності від зовнішніх фінансових ризиків є коефіцієнт платоспроможності, оскільки саме він формує уявлення про ступінь теоретичної спроможності виконувати підприємством свої зобов'язання у разі настання певних негативних подій, тобто дає загальну характеристику захисним фінансовим резервам підприємства.

Узагальнюючими показниками оцінки фінансового стану підприємств є показники ділової активності:

- загальна оборотність капіталу;
- коефіцієнт оборотності активів;
- оборотність мобільних засобів;
- оборотність матеріальних оборотних коштів;
- оборотність готової продукції;
- оборотність дебіторської заборгованості;
- середній термін обороту дебіторської заборгованості;

- оборотність кредиторської заборгованості;
- середній строк обороту кредиторської заборгованості;
- фондівдача основних необоротних активів;
- оборотність власного капіталу.

Оскільки значення більшості приведених вище показників багато в чому визначаються специфікою діяльності того чи іншого підприємства, його відносинами з контрагентами, на наш погляд, для аналізу доцільно взяти коефіцієнт оборотності активів, тому що він дає загальну картину ефективності використання активів. Для того, щоб конкретизувати цей показник, нами було вирішено застосувати також коефіцієнт фондівдачі основних засобів, оскільки ключовою статтею активів балансу підприємства є його основні засоби, а отже, ефективність їхнього використання необхідно оцінити та проаналізувати, визначаючи ефективність діяльності підприємства.

В основу аналізу покладений розрахунок коефіцієнтів за даними фінансової звітності підприємств із подальшою обробкою результатів засобами описової статистики. Вибірка репрезентативних значень здійснювалася нами вручну, шляхом відсіювання нетипових значень (як правило, це 2-3 значення, які відрізняються як у бік збільшення, так і зменшення). Середні значення основних фінансово-економічних коефіцієнтів у розрізі галузей подані в табл. 3.3 і 3.4.

Таблиця 3.3

Середні значення ключових коефіцієнтів ефективності діяльності за галузями промисловості України

Галузь промисловості	Назва коефіцієнта			
	знос основних засобів	фондовіддачі основних засобів	рентабельності активів	оборотності активів
Легка	0,28	2,77	0,01	1,16
Хімічна	0,52	1,56	0,04	0,72
Машинобудування	0,49	0,94	-0,02	0,37
Нафтова	0,46	2,81	0,02	1,01
Важка промисловість	0,58	3,04	0,07	1,18
Енергетика	0,55	1,74	-0,03	0,69
Транспорт	0,49	1,12	0,02	0,76
Нормативні значення	Менше 0,5	більше 0	більше 0,05	більше 0

**Середні значення ключових коефіцієнтів фінансової стійкості
за галузями промисловості України**

Галузь промисловості	Назва коефіцієнта			
	покриття загальний	співвідношення позикових і власних засобів	плато-спроможності	фінансової стійкості
Легка	1,08	1,41	1,02	1,10
Хімічна	1,56	0,39	1,09	3,44
Машинобудування	1,67	1,03	0,94	1,78
Нафтова	1,45	1,32	1,07	2,07
Важка промисловість	1,56	0,97	1,10	2,19
Енергетика	0,84	1,79	0,95	0,70
Транспорт	2,17	0,24	1,06	4,46
Нормативні значення	1,0-1,5	менше 1	більше 1	більше 1

Стандартне відхилення дозволяє формувати діапазон зміни показника. Мінімум і максимум, відповідно, найменше і найбільше значення коефіцієнта у вибірці, а інтервал – різниця між ними. Кількість аргументів – кількість показників у вибірці, які залишилися після фільтрації. Нагадаємо, що метою фільтрації було відсівання “випадкових викидів” значень.

Розкид середніх значень коефіцієнтів по галузях досить значний, що підтверджує припущення про необхідність розрахунку середньогалузевих значень, а не тільки середніх показників по всій промисловості України в цілому.

Частина коефіцієнтів укладається в нормативні значення, але основна їхня маса, як і передбачалося, відрізняється від них, частіше – в гірший бік.

Зокрема, більшість підприємств України (за винятком підприємств легкої промисловості) перевищує чи перебуває в критичній зоні значень щодо нормативу коефіцієнта зносу основних засобів. Основні фонди підприємств хімічної, енергетичної і важкої промисловості зношені більше ніж на половину (по окремих підприємствах цей показник перевищує 70-80 %), що є, без сумніву, негативним явищем. Також незадовільна ситуація склалася на підприємствах нафтової промисловості, машинобудування, зв'язку і транспорту (їхні значення дуже близькі до 50 %). Єдиною із семи аналізованих галузей, в якій ситуація зі зносом основних засобів задовільна, є легка промисловість.

Значення коефіцієнта фондівдачі основних засобів розподілені за галузями вкрай нерівномірно, що пов'язано насамперед зі специфікою виробничої діяльності підприємств різних галузей. Щоправда, певне здивування викликало лідирування за цим показником важкої промисловості (3,04), специфіка виробничої діяльності якої припускає значну частку в балансі основних засобів і, відповідно, низьку фондівдачу. Однак, завдяки максимальному значенню середньої рентабельності в цій галузі, коефіцієнт фондівдачі досить значний. Також значною фондівдачею відрізняються підприємства нафтової і легкої промисловості (2,8 і 2,77 відповідно). Відносно низьку фондівдачу мають підприємства машинобудування, а також зв'язку і транспорту (0,94 і 1,12 відповідно).

Галузевий аналіз основних фінансово-економічних коефіцієнтів показав, що на сьогодні в аналітиків неефективний інструментарій аналізу. Це стосується не логіки розрахунку коефіцієнтів або ж економічного змісту нормативних значень того чи іншого показника, а саме реальних середніх значень коефіцієнтів, тобто реальної ситуації на підприємствах України. За більшістю з розглянутих показників реальні середні значення по галузях відрізняються від рекомендованих нормативних значень, тобто на загальному тлі підприємство може мати відносно стійке фінансове становище і проводити досить (з погляду галузі) ефективну діяльність. У той час як існуючі нормативи будуть характеризувати його фінансовий стан як негативний, що, у свою чергу, може позначитися на відносинах із кредиторами, контрагентами, інвесторами тощо. Отже, при здійсненні фінансово-економічного чи порівняльного аналізу діяльності підприємства необхідно враховувати галузевий чинник або принаймні мати його на увазі.

Підсумкові результати по всій промисловості України в цілому подані в табл. 3.5.

Таблиця 3.5

Загальні результати по підприємствах України

Назва коефіцієнта	Нормативне значення	У середньому по промисловості	Типовий діапазон
Коефіцієнт зносу основних засобів	менше 0,5	0,48	0,4-0,6
Фондівдача основних засобів	більше 0	2,0	1,0-3,0
Рентабельність активів	більше 0,05	0,014	0,07-0,21
Коефіцієнт оборотності активів	більше 0	0,84	0,4-1,2
Коефіцієнт покриття загальний	1,0-1,5	1,5	0,8-2,1
Коефіцієнт співвідношення позикових і власних засобів	менше 1	1,02	0,2-1,9
Коефіцієнт платоспроможності	більше 1	1,04	0,85-1,2

Вони розраховувалися шляхом усереднення середніх галузевих значень. Типовий діапазон, тобто діапазон, в якому коливається переважна більшість значень за даним показником, визначався шляхом корегування середнього значення по промисловості на усереднене стандартне відхилення як у бік збільшення, так і в бік зменшення.

Як бачимо, середні значення основних фінансово-економічних показників по промисловості України в цілому не дуже віддалені від рекомендованих нормативних значень, хоча основна їх маса перебуває в критичних зонах чи перевищує їх. Найбільш “слабкими місцями” є коефіцієнти зносу основних засобів, рентабельності активів та коефіцієнт співвідношення залучених і власних коштів.

Значний розкид значень коефіцієнтів по окремих галузях обумовлює досить широкий типовий діапазон, що робить дещо нечітким уявлення про ліміти коливання показника, в яких та чи інша зміна не буде трактуватися як погіршення фінансового стану чи невідповідність його нормативним значенням. У зв’язку з цим необхідно розробити механізм (методику), на основі якого, об’єднавши в певній пропорції окремі значення, з достатнім ступенем імовірності і точності можна оцінити загальний стан підприємства.

Існує кілька підходів у створенні подібних методик – це методики комплексного аналізу, методики з використанням інтегральних коефіцієнтів, скориговані системи.

Кожне підприємство в процесі своєї діяльності намагається знайти межу між прибутковістю і ризиком, що, по суті, перебувають у безпосередній залежності. Порушення рівноваги між ними призводить до дестабілізації діяльності підприємства. Отже, ключовими є дві сторони діяльності підприємства: ефективність і захищеність (безпека діяльності).

В основу побудови системи пропонується ввести розглянуті вище коефіцієнти. Таким чином, за блок ефективності відповідають коефіцієнти зносу основних засобів, фондівіддачі основних засобів, рентабельності активів, а також їхньої оборотності. У блок захищеності ввійдуть загальний коефіцієнт покриття, співвідношення власних і позикових засобів, коефіцієнт платоспроможності. Використання методики оцінки фінансового стану підприємства з точки зору ступеня його захищеності (фінансової стійкості) та ефективності діяльності значно полегшить роботу фінансових аналітиків і зробить результати їхньої роботи більш об’єктивними та такими, які відповідають реальній ситуації в економіці країни.

В умовах становлення ринкової економіки забезпечення стабільності розвитку насамперед обумовлюється стабільністю функціонування окремих підприємств. Передбачити негативні тенденції – це передбачити і запобігти порушенню стабільності або навіть банкрутству певною мірою можна шляхом аналізу фінансового стану підприємств, шляхом розробки узгодженості та оцінки ефективності використання для цього відповідних статистичних методів.

Умови продовження діяльності полягають у тому, що, дотримуючись їх, підприємство й надалі зможе функціонувати у передбачуваній економічній ситуації. Найчастіше за майбутній період функціонування приймають 12-місячний термін, хоча це і необов'язково. Домовляються при цьому, що не передбачається значного скорочення обсягів діяльності підприємства. Умови продовження діяльності не застосовуються також у випадках обмежень діяльності підприємства як правових, так і економічних.

Реалізація умов продовження діяльності потребує обов'язкового подання такої фінансової інформації, на основі якої можна обґрунтовано оцінити можливість продовження діяльності. Інформація повинна відображати і сучасний, і очікуваний стан фінансової ситуації підприємства.

Важливим методом, за допомогою якого можна встановити загрозу щодо продовження діяльності підприємства, є метод фінансових коефіцієнтів. За своїм економічним змістом такі коефіцієнти можна розділити на п'ять груп:

- фінансової ліквідності;
- рентабельності;
- затримки платежів;
- обороту;
- ринку капіталів.

Перевагою методу фінансових коефіцієнтів є можливість узагальнення результатів на різних господарських об'єктах і подальшого їхнього порівняльного аналізу. Це обумовлено встановленням певного еталонного рівня для вказаних коефіцієнтів. Найчастіше еталонні рівні коефіцієнтів встановлюють з урахуванням певних теоретичних залежностей між різними фінансовими категоріями. Але в нашій країні такий підхід застосовується обмежено через нестабільні умови, в яких змушені працювати підприємства у період переходу до ринкової економіки. Через це неможливим є і використання досвіду країн з високим рівнем і стабільністю економічного розвитку.

В Україні найобґрунтованішим є визначення еталонних рівнів коефіцієнтів шляхом емпіричних розрахунків у галузевому розрізі.

У рамках галузі підприємства можуть бути згруповані і за іншими ознаками: форма організації, форма власності тощо. За наявності середніх значень фінансових коефіцієнтів для певних груп підприємств, галузі та характеристики їх тенденцій з'являється можливість для порівняння з ними коефіцієнтів певного підприємства. За результатами таких порівнянь можна встановити, чи загрожує підприємству погіршення фінансового стану у разі значного відхилення його фінансових коефіцієнтів від галузевих. Це стосується насамперед коефіцієнтів ліквідності та рентабельності. У подальшому оцінюються можливості підприємства стосовно продовження діяльності.

В окремих випадках як еталон можуть використовуватись визначені теоретично граничні рівні фінансових коефіцієнтів:

- максимальні – для коефіцієнтів-стимуляторів;
- мінімальні – для коефіцієнтів-дестимуляторів.

У цьому випадку виникає проблема інтерпретації граничних рівнів, які на практиці ніколи не досягаються (або ж досягнення яких нераціональне в економічному сенсі).

При оцінюванні фінансової ситуації підприємства необхідним є використання багатомірного порівняльного аналізу. Він передбачає:

- 1) вибір діагностичних ознак (у нашому випадку фінансових коефіцієнтів);
- 2) упорядкування економічних об'єктів відповідно до синтетичних показників, побудованих з використанням фінансових коефіцієнтів;
- 3) класифікацію економічних об'єктів за їхньою схожістю та виділення типологічних груп зі схожою фінансовою ситуацією.

Водночас оцінка очікуваної фінансової ситуації є набагато складнішою проблемою, оскільки вона передбачає потребу у прогнозуванні. Бажана оцінка може здійснюватись:

- за результатами аналізу планів розвитку об'єкта;
- шляхом прогнозування основних фінансових категорій і фінансових коефіцієнтів.

Для прогнозування фінансових показників можуть бути запропоновані два підходи: прямий або опосередкований.

Прямий передбачає безпосередню екстраполяцію (продовження у майбутньому) тенденцій показників, що сформувалися у передпрогнозованому періоді. При цьому дуже важливою є інформація за останній перед прогнозним періодом час. Вона повинна враховуватись якомога повніше, ніж віддалена. Це пов'язане з тим, що:

- 1) симптоми погіршення фінансового стану з'являються з певною затримкою;
- 2) досить часто доводиться використовувати короткі часові ряди, що зменшує надійність прогнозу.

Опосередковане прогнозування полягає у попередньому прогнозуванні окремих елементів фінансової звітності, а в подальшому – фінансових показників і фінансових коефіцієнтів. Такий підхід можна реалізувати як:

- передбачення значень узагальнюючих показників (вартість балансу, прибутку, засобів), а потім їхнього дезагрегування, хоча в цьому разі виникає проблема прогнозування структури узагальнюючих показників;
- передбачення окремих елементів фінансової звітності і подальшого їх агрегування до рівня узагальнюючих показників, тоді виникає інша проблема – прогнозування балансу між окремими елементами фінансової звітності.

Більшої обґрунтованості в оцінюванні фінансового стану підприємств надає використання методу побудови узагальнюючих показників з використанням моделей дискримінантного аналізу. Він передбачає:

1) поділ об'єктів галузі на дві групи:

- з добрим фінансовим станом (не банкрути);
- з поганим фінансовим станом (банкрути);

2) відбір фінансових коефіцієнтів для дискримінантної функції, для чого:

- коефіцієнти поділяють на однорідні групи за економічним змістом;
- встановлюють тісність зв'язку між показниками кожної групи з метою визначення найвагоміших (діагностичних), придатних для використання у дискримінантній моделі;

3) передбачення фінансового стану об'єкта, виходячи з дискримінантної моделі шляхом:

- обчислення коефіцієнтів дискримінантної функції;
- визначення критичного рівня узагальнюючого показника;
- розрахунку прогнозного рівня узагальнюючого показника для об'єкта, який досліджується;
- віднесення об'єкта до відповідної групи (банкрути, не банкрути).

Проте використання дискримінантного аналізу для моделювання фінансового стану підприємства пов'язане з певними обмеженнями:

- неможливістю економічної інтерпретації узагальнюючого показника;
- високим рівнем узагальнення, що не завжди сприяє точному діагностуванню фінансового стану через багатоаспектний характер явищ;
- проблемами при побудові дискримінантної моделі окремого підприємства з використанням даних динамічного ряду (що пов'язано з залежністю між кількістю фінансових коефіцієнтів і кількістю елементів ряду);
- обмеженим доступом до звітних даних, особливо у підприємствах з поганим фінансовим станом.

Незважаючи на ці обмеження, в економічно розвинутих країнах дискримінантний аналіз використовується при оцінюванні підприємств як об'єктивний метод дослідження реальної та очікуваної фінансових ситуацій. У доповненні з іншими він забезпечує обґрунтованість діагнозу і прогнозування можливої загрози щодо дієздатності підприємства.

Говорячи про додаткові до дискримінантного аналізу методи оцінки фінансового стану підприємств, слід привернути увагу до використання з цією метою LOBIT- та PROBIT-моделей. Ці моделі без розрахунку узагальнюючої оцінки фінансового стану підприємства надають інформацію про рівень ймовірності банкрутства при певному значенні фінансових коефіцієнтів.

Інформація про можливість продовження у майбутньому діяльності певного підприємства дуже важлива при ухваленні управлінських рішень як на макро-, так і на мікрорівні, бо вона характеризує фінансовий стан підприємства.

Розділ IV

ВИРІШЕННЯ ПИТАНЬ ЯКОСТІ ІНФОРМАЦІЇ ЩОДО ФІНАНСОВО-ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

4.1. СПОСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОТРІБНОЇ ЯКОСТІ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ

Розвиток обліково-аналітичної освіти є провідною складовою концепції розвитку економічної освіти не тільки в Україні, але й в сучасному світовому освітянському просторі. Щодо вітчизняної економічної освіти, то її розвиток обумовлений необхідністю:

- а) подальшого поглиблення і уточнення принципів, за якими побудована система освіти в Україні в цілому та економічна освіта зокрема;
- б) урахування новітніх тенденцій у розвитку освіти в інших країнах та інтеграції системи освіти України в європейський освітянський простір, насамперед – шляхом реалізації вимог Болонської декларації;
- в) розв'язання проблем, що стримують розвиток економічної освіти.

Як визначено в Болонській декларації, “Європа знань” є на сьогодні широко визнаним незмінним фактором соціального та людського розвитку, а також невід’ємною складовою зміцнення й інтелектуального збагачення європейських громадян”, чим визначається “першочергове значення освіти й освітньої співпраці для розвитку та зміцнення стабільних, мирних і демократичних суспільств”. Сприяти цьому має насамперед “просування необхідних європейських стандартів у галузі вищої освіти, зокрема щодо розробки навчальних планів, співробітництва між освітніми закладами, схем мобільності й інтегрованих навчальних, дослідних і виховних програм”, тобто сприяти підвищенню якості та інтегрованості освіти, взаємозбагаченню здобутками в галузі освіти та науки шляхом забезпечення вільного обміну вченими, викладачами, студентами та фахівцями з вищою освітою.

У травні 2005 року Україна офіційно приєдналася до Болонського процесу, але ще раніше було широко задекларовано про підтримку його основних положень владою та керівництвом освітою. Створені відповідні документи за різними назвами, які з точки зору їх авторів мають забезпечити впровадження наведених вище положень Болонської декларації.

Та чи дійсно зміни, які відбуваються у вищій освіті внаслідок реалізації цих документів, рішення яких в Україні до цього часу є обов’язковими до виконання всіма ліцензованими вищими навчальними

зкладами, призвели до позитивних змін в освіті? Виходячи з наведених вище посилянь, є великі сумніви щодо того, що заміна цифрових оцінок на літери, скорочення обсягів аудиторних занять, поділ навчального плану на модулі замість семестрів чи стандартизація розрахунку узагальнюючої оцінки для всіх вузів, предметів і викладачів підвищить якість знань чи збагатить українську вищу школу передовим досвідом зарубіжних університетів.

Як відомо, збереження традицій та позитивного досвіду в будь-якій сфері життя є невід'ємною умовою прогресивного розвитку. Досягнення радянської вищої школи та радянської науки, складовою яких був і український досвід, не потребують доведення. Вони визнані всім світом, підтвердженням чого є потік на Захід наших фахівців, яких охоче там приймають і який не зменшується вже 15 років. Невже від заміни форми дипломів чи переліку навчальних і наукових спеціальностей стануться докорінні зміни в економіці? Навряд чи. А якщо впевненості в цьому немає, то навіть ж все ламати?

Вирішити завдання, записані в Болонській декларації, і одночасно зберегти та примножити позитивні надбання української вищої школи можна в тому випадку, якщо завчасно сформулювати мету, задля досягнення якої є сенс пристосовуватися до західних стандартів. Зрозуміло, що ринкова економіка й університети в економічно розвинутих країнах Європи і світу вже довгий час працюють для забезпечення однієї мети – сталого соціально-економічного розвитку. Україна ще не встигла відреагувати відповідним чином на зміни ринкової парадигми щодо змін у підготовці фахівців. Це значною мірою стосується і обліково-аналітичної освіти, яка має забезпечити підготовку фахівців зі статистичного та бухгалтерського обліку та аналізу відповідно до вимог ринку праці.

Проблема полягає в тому, що фахівці з аналізу та управлінці до цього часу ще неоднозначно розуміють мету та зміст аналітичної роботи, чим значною мірою і обумовлена нестабільність у функціонуванні економіки України на різних рівнях – від мікро- до макро-. Пов'язано це з тим, що спосіб, за допомогою якого сучасні управлінці були ознайомлені у вузах з методами аналізу соціально-економічних явищ та процесів, серед яких провідне місце займають статистичні методи, викликають у них сумніви щодо їх практичної користі. Тому управління здійснюється на інтуїтивному рівні, без використання вказаних методів, наслідком чого стає недосягнення очікуваних результатів розвитку як фірми, так і держави. Доведеність управлінцям взаємозв'язку **цілей** управління та статистики, а як наслідок – свідоме

і доцільне використання останньої, може стати одним з дійових важелів щодо покращання економічного та соціального стану країни.

Зміни, що відбуваються в Україні після 1991 року, обумовили необхідність використання нових підходів до планування і управління економікою всіх рівнів. Їх реалізація вимагає проектування, розробки, створення, впровадження, використання, відповідного статистичного забезпечення управління, як це відбувається в економічно високорозвинутих країнах Західної Європи. Для чого необхідні знання як теорії, так і прикладної статистики. У навчальних планах підготовки та перепідготовки управлінців ознайомлення їх з практичною спрямованістю статистичних знань на їх безпосередню діяльність відсутнє. Тому виклад управлінцям статистики в спосіб, що доводив би користь знань **теорії** статистики для **практики** управління через статистичне забезпечення, як це робиться в усіх західних університетах, беззаперечно мало б позитивні наслідки для країни.

Ефективне управління суб'єктами ринкової економіки обумовлюється насамперед наявністю попередньо створеної бази даних, яка дозволяє мати відповідну за якістю, обсягом та термінами інформацію для прийняття управлінських рішень. Збирання та обробка необхідних для створення такої інформації даних і подання її у потрібному для прийняття управлінських рішень вигляді мають бути побудовані на загальних принципах, але в той же час і індивідуалізовані. Причиною такого підходу є відмінність структур суб'єктів економічної діяльності, і в першу чергу – холдингових компаній, складові яких використовують для створення інформації схожі стандартні набори форм звітності, але:

- діють у різних умовах;
- через це, у свою чергу, потребують для організації своєї діяльності відмінної інформації;
- знаходяться на різних щаблях структурної ієрархії;
- внаслідок чого в різний спосіб впливають на досягнення кінцевої мети;
- підвищення ефективності діяльності.

У той же час “індивідуалізоване” не означає “індивідуальне”, бо підстави організації бази даних для управління мають бути однаковими. Це обумовить можливість у процесі набуття Україною певного досвіду в управлінні ринковою економікою, подальшого вдосконалення принципів і методів організації та ведення бухгалтерського та статистичного обліку. Наслідком цього стане:

- підвищення ефективності функціонування економіки;
- покращання умов життя та праці;
- забезпечення надійності звітних даних.

За часів централізованої планової економіки господарство СРСР уніфіковане, але не завжди ефективно, підхід до інформаційного забезпечення управління підприємствами був закріплений законодавчо. Враховуючи те, що метою діяльності було не стільки отримання прибутку, скільки виконання державних планів виробництва за натуральними показниками, в разі збиткової діяльності підприємство найчастіше отримувало дотації з боку держави і продовжувало функціонувати. Ринкові умови господарювання вимагають виконання інших вимог з боку бази даних управління, але незначний досвід у нових умовах господарювання не дозволяє поки що зробити відповідні узагальнення щодо підходів до її створення.

Більшість господарських одиниць України до цього часу не спромоглися організувати необхідного обліку, не забезпечили створення та рух потрібних інформаційних потоків, а тому не мають підґрунтя для прийняття ефективних управлінських рішень у вигляді відповідної бази даних. Найчастіше кожний підрозділ фірми або підприємства отримує завдання від центрального керівництва і звітує про його виконання, спираючись на існуючі, загальноприйняті та затверджені законодавчо форми бухгалтерської та фінансової звітності, управлінського обліку. Крім недоліків, притаманних організації та змісту цієї звітності, вона ще й не призначена для узагальнення даних про діяльність декількох господарських одиниць. Інакше кажучи, отримані за їх допомогою показники не містять аналітичної складової, що не дозволяє визначити внесок кожної одиниці в кінцевий результат діяльності фірми, а також оцінити ступінь впливу окремих причин, які його обумовили.

Для цього були вирішені такі завдання:

- уточнене визначення “ефективне управління фірмою”;
- визначена інформація, якої потребує центральне керівництво з метою ефективного управління, форми і терміни її подання;
- оцінено можливості сучасної системи звітності в організації необхідних для ефективного управління інформаційних потоків;
- запропоновані вдосконалення до структури та змісту обліку та звітності, впровадження яких дозволить створити потрібну базу даних.

За визначенням СНР-93 *інституційна одиниця* (яка і являє собою економічний суб’єкт на мікрорівні) – це найменший суб’єкт прийняття економічних рішень, що характеризується єдністю діяльності та автономією у здійсненні основних функцій. Це:

- об’єкти, які мають складати повну звітність і користуються самостійністю при прийнятті рішень;

- об'єкти, які мають складати повну звітність та за якими визнано, що вони можуть самостійно приймати рішення (так звані квазі-спілки);
- об'єкти, які не повинні складати повну звітність, але є юридичними особами, за якими визнано, що вони можуть самостійно приймати рішення.

Для неї відносини з приводу ефективної організації та координації дії всіх учасників компанії, виходячи як з внутрішніх зв'язків між ними, так і зв'язків із зовнішнім середовищем і можуть слугувати визначенням “ефективної діяльності”. Відповідне управління є необхідною умовою для встановлення привабливого інвестиційного клімату, невід'ємними рисами якого є конкурентоспроможність компаній та ефективність фінансових ринків.

У системі управління встановлюються цілі діяльності, також визначаються засоби для їх досягнення і забезпечується контроль за функціонуванням. Ефективне управління має створювати потрібні стимули для досягнення запланованих в інтересах компанії та її акціонерів цілей та сприяти здійсненню ефективного контролю, заохочуючи до більш раціонального використання ресурсів.

Ефективність діяльності фірми забезпечується ефективним управлінням:

- власністю в цілому або пакетами акцій (частками в статутному капіталі);
- виробничо-господарчою діяльністю;
- фінансовими потоками.

Управління безпосередньо пов'язане з внутрішнім контролем:

- 1) акціонерним, головною метою якого є контроль за забезпеченням прав власників;
- 2) виробничо-господарчим, який передбачає контроль за виконанням планів підприємницької діяльності;
- 3) фінансовим, який має контролювати розподіл фінансових потоків відповідно до планів та нормативів.

Для виконання цієї функції керівництво фірми потребує:

- розробки формату подання інформації про фінансову та операційну діяльність компанії;
- отримання такої інформації та аналізу виконання учасниками компанії принципів управління та подання необхідних пояснень до нього;
- отримання інформації про ефективність функціонування механізму управління;
- аналізу взаємозв'язку розміру винагородження директорів і менеджерів з результатами діяльності.

Алгоритм прийняття обґрунтованих рішень загальновідомий:

- 1) оцінка ситуації (статична оцінка);
- 2) аналіз причин, які обумовили цей стан ситуації (аналіз динаміки);
- 3) розробка рішень щодо майбутніх змін ситуації (прогнозування).

Отже, це відповідь на питання:

“Що маємо?”

“Які причини та якою мірою до цього призвели?”

“Що зробити, щоб досягнути запланованих змін на краще?”

Обґрунтована відповідь на кожне питання можлива тільки в разі коректного використання відповідного статистичного забезпечення, для створення якого потрібні знання відповідних методів статистики. В економічно розвинутих країнах статистику не тільки знають, а й всюди використовують. Щоб пересвідчитись у цьому, досить переглянути рекламні сайти зарубіжних університетів, в яких готують фахівців-статистиків. На них не просто подається інформація, де випускники-статистики зможуть у майбутньому працювати, а й кількість вакантних робочих місць по кожному з напрямків зайнятості сьогодні і в майбутньому. Безробіття серед статистиків, як правило, не спостерігається.

На жаль, про такий попит на знання статистики в Україні важко говорити. У назвах книжок на прилавках переважають слова “маркетинг”, “менеджмент”, “контролінг”, “комунікації”, практично не зустрінете слова “статистика”. Вже не кажучи про журнали, серед яких зі статистики маємо тільки щоквартальне видання Держкомстату “Статистика України”. А ось що відбувається зі статистикою з інших напрямків, дізнатися досить важко. Як наслідок – неадекватна оцінка стану, відсутність кількісної характеристики тенденцій розвитку, необґрунтовані управлінські рішення, більшість з яких ніколи не виконуються, що означає:

- невизначеність з конкретними особами, чиї дії обумовили сучасний стан економіки, науки та техніки на макро-, мезо- та макрорівнях;
- відсутність кількісної оцінки внеску кожної з цих осіб у динаміку показників, що характеризують досягнення в галузі економіки, науки та техніки кожного рівня;
- неприйняття рішень щодо заохочення чи покарання певних осіб залежно від визначеного вище внеску;
- неможливість розроблення обґрунтованих управлінських рішень щодо усунення визначених недоліків, обумовлених невідповідною працею певних осіб у попередньому періоді;
- неможливість виконання в майбутньому прийнятих необґрунтованих рішень у зв’язку з тим, що ці рішення продовжують приймати особи, чия діяльність у минулому не отримала об’єктивної кількісної оцінки, на яку здатна лише статистика.

Значною мірою це пов'язано з тим, що в навчальних планах підготовки та перепідготовки управлінців передбачено вивчення *тільки* теорії статистики. Ознайомлення управлінців з практичною спрямованістю статистичних знань на їх безпосередню діяльність відсутнє. А саме ознайомлення управлінців зі статистикою в спосіб, що доводив би користь знань теорії статистики для практики управління через створення та впровадження статистичного забезпечення, безперечно, мало б позитивні наслідки для соціально-економічного розвитку країни.

Отже, метою роботи управлінців є забезпечення досягнення мети ринкової економіки – ефективного використання обмежених ресурсів. Для цього необхідно:

- 1) охарактеризувати досягнутий рівень ефективності;
- 2) проаналізувати його тенденції;
- 3) скласти прогноз майбутнього стану.

Виконання вказаних трьох етапів економічного дослідження, як вже вказувалося вище, потребує наявності статистичного забезпечення, що складається з двох частин:

- 1) методичного забезпечення, метою якого є обґрунтування набору методів, що мають бути використані для створення інформації, потрібної для розробки управлінських рішень;
- 2) інформаційного забезпечення, яке власне і містить потрібну інформацію.

Основні фактори, що їх з метою аналізу визначає статистичне забезпечення і які обумовлюють стан і розвиток економічного об'єкта, можуть бути віднесені до однієї з 2 груп:

- 1) внутрішні, які діють на мікрорівні, для їх дослідження найбільш придатна так звана бізнес-статистика;
- 2) зовнішні, що впливають на об'єкт ззовні, тобто діють на макрорівні.

Для їх дослідження потрібне використання інформації та методів, які розробляються офіційною (державною) статистикою.

Слід зазначити, що ефективно скористатися зі створеного статистичного забезпечення керівник, що є замовником (користувачем) економічного статистичного дослідження, може лише в тому разі, якщо він заздалегідь розуміє користь для своєї роботи від використання продукту, створеного для нього виконавцем дослідження, тобто фахівцем-статистиком.

Тільки за цієї умови ринок статистичних послуг, на якому замовник формуватиме попит, а виконавець – пропозицію, буде здатний ефективно працювати. Як будь-який ринок, ринок статистичних послуг буде діяти за законами ринку, ефективно реагуючи на зміни кон'юнктури стосовно як до продавців, так і до покупців послуг. Дослідження кон'юнктури – рівня задоволення попиту, факторів незадоволення

попиту – визначить напрями розвитку ринку, вплив на які підвищить збалансованість між попитом і пропозицією.

Виконати свою стимулюючу роль – підвищити попит на статистичні послуги та задовольнити при цьому потреби замовників-управлінців у корисній інформації можливо за умови навчання:

- статистиків – потребам замовників-управлінців;
- замовників-управлінців – можливостям статистики.

При цьому навчання замовників є першочерговим завданням, тому що:

- з можливостями статистики щодо запобігання втрат і, як наслідок, зниження ефективності зараз знайомі лише лічені потенційні споживачі результатів статистичних досліджень;
- серед останніх меншість знає про те, що статистика може передбачити настання критичних моментів, за якими, якщо не прийняти відповідних заходів, настають втрати (збитки);
- для отримання інформації про наближення критичного моменту потрібне здійснення моніторингу економічного процесу.

І якщо на макrorівні державна (офіційна) статистика виконує такі моніторинги на замовлення керівних органів держави та регіонів, то потенційні споживачі на мікрорівні зазвичай не замовляють бізнес-статистиці моніторингів мікроекономічної діяльності.

З наведеного вище можна зробити такий висновок для проведення економічних статистичних досліджень, результати яких є підставою для прийняття ефективних управлінських рішень:

- статистик (виконавець дослідження) має знати не менше управлінця щодо методів і об'єкта управління, але більш ґрунтовно вміти використовувати статистику;
- управлінець (замовник дослідження і споживач його результатів) повинен знати статистику не гірше за статистика.

Для цього управлінець (менеджер) має опанувати такі взаємопов'язані знання та вміння, які дозволяють стосовно:

1) внутрішньої складової управління:

- оцінювати стан бізнесу (економіки), використовуючи систему статистичних показників;
- з'ясувати причини, які обумовили такий стан, для чого вміти формулювати гіпотези з метою їх подальшої перевірки;
- визначити серед них основні причини, що вимагає наявності вміння інтерпретації результатів оцінки тісності взаємозв'язків;
- встановити граничні рівні планових показників. Для цього потрібно вміти здійснювати вибір найбільш придатної для прогнозування розвитку форми моделі;

- обирати найбільш ефективний напрямок розвитку бізнесу, що потребує вміння користування показниками моделей;

2) зовнішньої складової управління:

- оцінювати стан сегмента ринку, користуючись інформацією про кон'юнктуру ринку;
- передбачати напрямок розвитку ринку. Для цього потрібно вміти формулювати статистикам завдання для прогнозування;
- здійснювати корегування бізнес-планів (враховувати зовнішні чинники) за результатами прогнозування кон'юнктури ринку.

Виходячи з того, що:

- всі економічні явища та процеси мають ймовірносну природу;
- досягнення запланованих для них рівнів не може бути детерміноване;
- тому управління ними можливе лише при залученні статистики;
- яка визначає можливий рівень помилки (ризик) в прийнятті управлінських рішень;
- чим підвищується обґрунтованість планових розрахунків і можливість оперативного реагування на зміни, що відбуваються в процесі реалізації планів.

Мета навчання статистиці управлінців може бути визначена таким способом: ознайомлення з принципами невизначеності в управлінні економікою та набуття вмінь щодо її оцінки та врахування для забезпечення досягнення мети ринкової економіки.

Слід відзначити, що в нашій країні навчання статистиці за останні 12 років значно ускладнилось. Тому сприяли як об'єктивні, так і суб'єктивні причини. По-перше, у зв'язку з намаганням України тісніше співпрацювати зі світовим співтовариством, розпочалися зміни в обліку і статистиці для їх доведення до міжнародних стандартів. Відслідковувати ці зміни далеко не завжди встигали ті, хто безпосередньо не був пов'язаний з їх впровадженням, а саме: науковці, користувачі статистичної інформації, управлінці і ... викладачі статистики вузів. Це – останнє – мало свій негативний вплив і на розвиток офіційної статистики: практиків навчали міжнародних стандартів зарубіжні фахівці, але ці практики не мали необхідної дидактичної підготовки для роботи “мультиплікаторами”. У той же час викладачам вузів у більшості випадків не вдавалося систематично знайомитися з методичними матеріалами, що надходили до Держкомстату з-за кордону, а тому їм працювати “мультиплікаторами” і не пропонували. Результатом цього було збереження застарілих підходів до навчання статистиці як майбутніх аналітиків, так і управлінців, а наслідком – недостатнє розуміння практиками в міністерствах, відомствах та регіональних органах

управління нової статистики, яку почав пропонувати їм та вимагати від них Держкомстат України .

Створення системи (моделі) навчання управлінців України статистиці потребує розробки для цього відповідних методологічних засад – принципів і методологічних положень. Після чого, користуючись надбанням досвіду західних країн і враховуючи наші (в першу чергу – регіональні) особливості, на базі моделі розробляються підсистеми (блоки) для впровадження статистичної освіти:

- навчання;
- адаптації випускників навчальних закладів до практики;
- підвищення кваліфікації працюючих відповідно до змін, що відбуваються в статистиці.

Для цього потрібне врахування в освітньо-кваліфікаційних характеристиках фахівців з управління наведених вище вимог до їх статистичних знань та вмінь. А першим етапом практичної реалізації наведених пропозицій для виховання в управлінців статистичної освіти має стати включення до нормативної частини навчальних планів дисципліни за умовною назвою “Статистика управління”, або ширше – “Статистика обґрунтування управлінських рішень та їх підтримки – супроводження та контролю виконання”.

4.2. ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ЗДІЙСНЕННЯ АУДИТУ ЩОДО РІЗНИХ ФОРМ ЗВІТНОСТІ ТА ОПЕРАЦІЙ

У сучасних умовах розвитку української економіки актуальною проблемою для всіх суб’єктів господарювання є організація ефективної і надійної системи фінансового контролю. Так, приватні підприємства зацікавлені в отриманні стабільних високих прибутків і в роботі на основі чіткого дотримання законодавства. Підприємства з державною формою власності залучають менеджерів на умовах забезпечення їх персональної зацікавленості результатами діяльності. Тому необхідний такий механізм, який би допомагав уникнути в діяльності підприємства різних зловживань, порушень, перекручень та інших видів викривлення інформації, особливо тієї, що стосується фінансових потоків підприємства. Практика показує, що саме контроль за фінансовими потоками дозволяє управляти підприємством як єдиним господарським організмом. Тому вдосконалення контролю потребує теоретичних і практичних досліджень у галузі організації фінансового контролю і методики його здійснення, використання новітніх інструментів і сучасних підходів до здійснення внутрішнього фінансового контролю.

На українських підприємствах склалася ситуація або повної відсутності чітко налагодженої та ефективно діючої системи фінансового

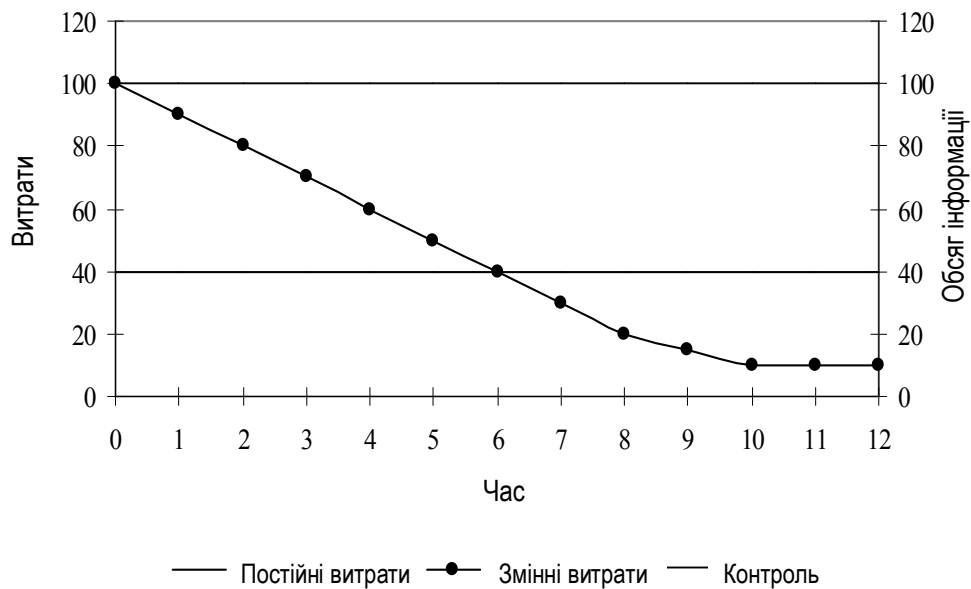
контролю, або існування такої системи є тільки номінальним елементом господарської діяльності підприємства. Одним із варіантів перебудови фінансової системи підприємства є реорганізація облікової політики, впровадження комплексної системи автоматизації, створення паралельної системи оперативно-аналітичного обліку поряд із автоматизованою бухгалтерією. Ці заходи є ефективними, але вони вимагають значних витрат часу і фінансових ресурсів, що не кожному підприємству під силу. Тому повинні існувати такі заходи, які змінять підходи до організації системи контролю на підприємстві. Ефективною стратегією в такому випадку є реструктуризація системи управління з налагодженням системи внутрішніх і зовнішніх зворотних зв'язків, особливо зв'язків тієї частини системи управління, що стосується внутрішнього контролю на підприємстві. Одним із напрямків структурної реструктуризації є посилення контролю за використанням ресурсів.

Контролювати діяльність на підприємстві можна різними способами. По-перше, це здійснення контрольних перевірок всієї інформації, яка існує. При цьому на підприємстві організація інформаційного середовища залишається на тому ж рівні і не зазнає змін. По-друге, контроль проводиться вибірково, але в цьому випадку повинні бути чітко формалізованими контрольні процедури, нормативна база і система контролю організовані на високому рівні. Перший спосіб є доцільним у тому випадку, коли керівництво підприємства не зацікавлене у високих показниках діяльності і дивиться “крізь пальці” на різні зловживання та порушення. Або ж зацікавлене, наприклад, у виробництві “лівої” продукції. Для того, щоб контроль дав ефективний результат у такій ситуації, необхідно перевірити всі документи та провести ревізію всіх наявних активів і пасивів. Оскільки інформація поширюється дуже швидко, то суцільний контроль не дасть позитивного результату, а тільки гальмуватиме діяльність підприємства. Менш трудомістким є другий спосіб, але для того, щоб контроль був ефективним, підприємству потрібна чітка організація системи внутрішнього контролю.

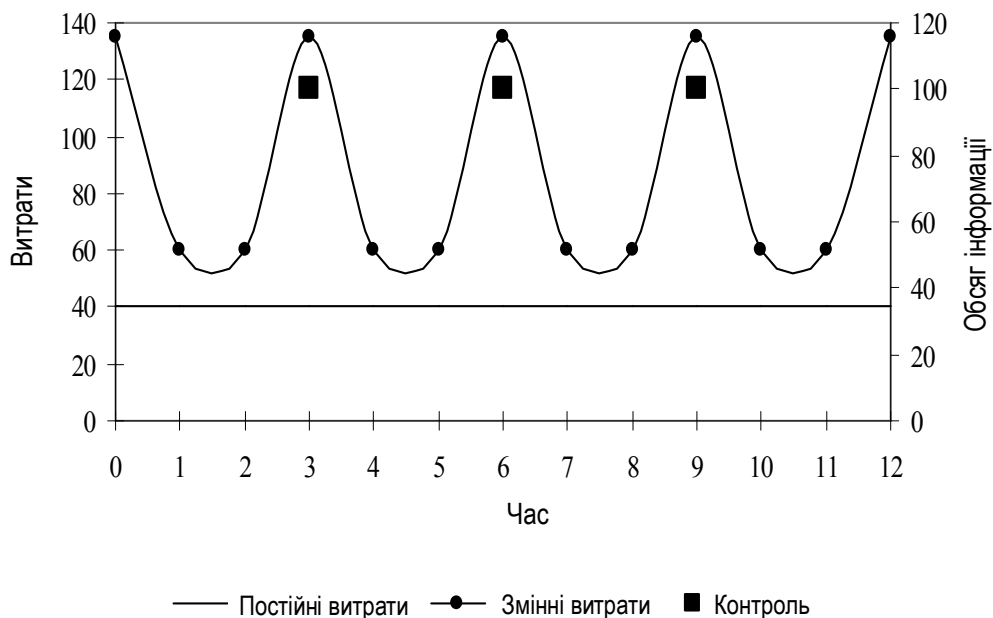
Систему контролю потрібно організувати таким чином, щоб він здійснювався не за певний період, а щодня, щохвилини, і тоді він зможе охопити все інформаційне середовище підприємства. У цьому випадку грошові та часові витрати на контроль зменшуватимуться, а ступінь довіри до інформації збільшуватиметься, що в подальшому призведе до зменшення обсягів інформації, яка перевіряється. Порівняння постійного і періодичного контролю, а також вплив контролю на його постійні та змінні витрати відображено на графіках (рис. 4.1 і 4.2).

На графіках подані гіпотетичні дані, які характеризують постійні та змінні витрати на здійснення контролю і сам процес контролю. При

організації постійного контролю змінні витрати на його здійснення зменшуватимуться, а в подальшому відбудеться і зменшення постійних витрат. Якщо контроль проводиться періодично, то постійні витрати підприємство нестиме завжди, а змінні будуть коливатися і можуть навіть перевищувати ефект від контролю. Тому перший варіант контролю більш прийнятний для будь-якого підприємства. Отже, потрібно спланувати необхідні заходи щодо його організації.

Рис. 4.1. Постійний контроль

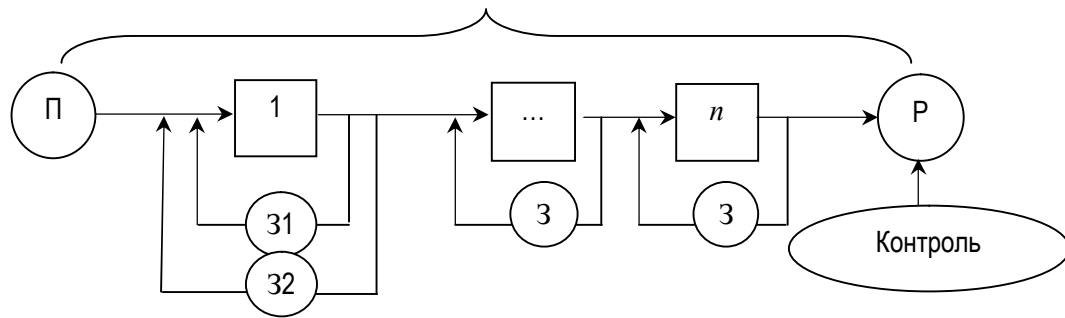
Рис. 4.2. Періодичний контроль

Якщо розглядати систему управління будь-якого суб'єкта господарської діяльності, то вона складається з таких елементів, як суб'єкт і об'єкт управління, прямий і зворотний зв'язки. Прямий зв'язок – це вид з'єднання елементів, за якого вихідний вплив одного елемента передається на вхід іншого елемента (інформація передається від суб'єкта управління до об'єкта). Зворотний зв'язок – вид з'єднання елементів, за якого вихідний вплив одного елемента передається на вхід того самого елемента (від об'єкта управління до суб'єкта).

Тому на підприємствах повинна бути налагоджена система зв'язків між суб'єктами і об'єктами управління. Якщо спостерігається відсутність певного зв'язку, то може виникнути ситуація викривлення інформації. Наприклад, нарахування і видача заробітної плати є одним із фінансових потоків підприємства. Після того як заробітна плата нараховується відділом бухгалтерії, ця інформація повинна надаватися робітникам підприємства у вигляді розрахункових листків. Працівник може проконтролювати правильність нарахування своєї заробітної плати. У випадку правильного нарахування він отримує кошти, в протилежному випадку звертається до бухгалтерії. Якщо працівник не отримує розрахункових листків і не відслідковує свою зарплату (в даному випадку відбувається повна довіра працівника відділу бухгалтерії), то може виникнути випадок неправильного нарахування зарплати відділом бухгалтерії. Отже, відсутність зворотних зв'язків, особливо щодо фінансових потоків, може вплинути на порушення в інформаційному середовищі.

Якщо система внутрішнього контролю добре налагоджена на підприємстві, то повинен бути налагодженим і механізм прямих та зворотних зв'язків, адже контроль легше здійснювати за наслідками операції, а не за її рухом, оскільки іноді контролеру дуже складно прослідкувати рух всіх операцій. Це підтверджується третім законом інформаційної динаміки, який полягає в тому, що навмисні перекручення інформації виявляються тільки за їх наслідками. Налагоджений механізм прямих і зворотних зв'язків знизить ризик при прийнятті рішення за результатами кінцевого контролю. З урахуванням сказаного вище процес контролю матиме такий вигляд (рис. 4.3).

Результати перевіряються або шляхом порівняння фактичних даних із плановими, або шляхом порівняння результатів із еталонами. Порівняння планових даних із фактичними здійснюється звичайним шляхом, в результаті чого отримані відхилення аналізуються для виявлення факторів, що вплинули на результат. Цей спосіб контролю має перевагу, яка полягає в простоті здійснення перевірки. Але недоліком є те, що не всі перекручення, помилки або зловживання можна виявити в результаті його застосування.

Рис. 4.3. Склад процесу і контроль за його результатом:

П – початок процесу; Р – результат процесу; З – зворотний зв'язок; 1 ... n – господарські операції; 1 – розрахунок почасової заробітної плати; 31 – контроль розрахунку працівником; 32 – контроль розрахунку бухгалтером по заробітній платі.

При другому способі перевірки потрібно мати певні еталони. Ними можуть бути такі: шаблони правильних господарських операцій, розроблених відповідно до діючого законодавства; шаблони неправильних господарських операцій; переліки типових помилок, які допускалися раніше; шаблони документів; показники, які розраховуються в процесі здійснення виробничої, фінансової та іншої господарської діяльності підприємства.

Щодо фінансових потоків, то їх контроль оптимально здійснювати на основі показників. Це можуть бути різні фінансові показники, що розраховуються на підприємстві. Їх перевірка може здійснюватися шляхом перерахунку або шляхом порівняння із нормативними значеннями. Взагалі, на підприємствах контролюються загальні показники, потоки доходів і витрат, поточні резерви оборотних коштів і матеріальних запасів зіставляються тільки у загальному вигляді. Тому з метою контролю підприємство може розробити більш детальні показники, які розраховуються для перевірки, наприклад, ефективності використання фінансових ресурсів підприємства, матеріальних ресурсів тощо.

Показники, які необхідно застосовувати в даній методиці, можна об'єднати в такі групи:

1. Показники виробничої діяльності (відображають виробництво готової продукції з урахуванням нормативів матеріальних, амортизаційних та інших витрат, пов'язаних із матеріальним аспектом виробництва).
2. Показники постачання і руху товарно-матеріальних цінностей (ТМЦ) на складах (стосуються обсягів закупок ТМЦ і їх складського обліку).

3. Показники реалізації готової продукції (стосуються обсягів реалізації готової продукції, формування ціни продажів, витрат на реалізацію).
4. Показники витрат праці (відображають розрахунки норм витрат часу на виробництво певного виду продукції, розрахунки тарифів за годину робочого часу, норм виробітку працівників).
5. Показники фінансових потоків (стосуються руху фінансових ресурсів на підприємстві). Якщо перші чотири групи показників стосуються матеріальної і виробничої сфер підприємства, то п'ята група – фінансової сфери.

Якщо розглядати систему контролю, яка в реальній практичній діяльності використовується на підприємстві, то дуже багато можна сказати про її недоліки. Одним з них є безсистемне закріплення функцій контролю за певними працівниками, у зв'язку з чим один працівник може контролювати більше інформаційних об'єктів, інший – менше, або один об'єкт контролюється декількома працівниками, а деякі – тільки одним. Тому при реорганізації системи управління повинен здійснюватися чіткий розподіл і закріплення функцій контролю за певними робочими місцями, що необхідно регламентувати внутрішніми стандартами контролю, розробленими кожним підприємством.

Ця ідея ґрунтується на самоконтролі кожного працівника і повній довірі керівництва підприємства до власного персоналу. Контроль необхідно доручати людям, які безпосередньо не впливають на політику фірми. У чому полягає суть ідеї? Кожен працівник підприємства повинен контролювати результати своєї роботи і відповідати за ту частину, яку він виконав. Деякі скептики можуть сказати, що в наших умовах довіряти контроль працівникам – це безглуздо. Але якщо працівник знає, що за власні результати він відповідає матеріально (премія, заробітна плата та інші види заохочень), якщо існує можливість виявити на будь-якому етапі контролю, хто є відповідальним за цю операцію, то він (працівник) буде зацікавлений в ефективних результатах своєї праці та не зможе викривити інформацію навмисно. У випадку виявлення помилки його дії можна ідентифікувати і знайти порушення.

В умовах постійного розвитку ринку страхової діяльності України та зростаючої конкуренції серед страхових компаній недостатньо лише традиційного зовнішнього аудиту, який зазвичай обмежується проведенням незалежної експертизи фінансових звітів та іншої інформації про господарсько-фінансову діяльність страхової організації з метою формулювання висновків про її реальний фінансовий стан. Це пояснюється тим, що традиційний аудит зосереджується на проблемі

охорони активів і збереженні того, що організація має на даний момент, у той час як для підвищення ефективності сучасних компаній страхового бізнесу потрібна також об'єктивна комплексна оцінка їхньої діяльності на перспективу.

Динамічність функціонування страхових компаній та зростаючі потреби користувачів інформації для прийняття економічних рішень вимагають формування системи аудиту з урахуванням корпоративної стратегії економічного розвитку господарюючих суб'єктів.

Саме для задоволення цих потреб страхових компаній необхідне впровадження стратегічного аудиту, який аналізує систему стратегічного менеджменту та обліку організації, надає рекомендації щодо її ефективного довгострокового розвитку і посилення конкурентних позицій.

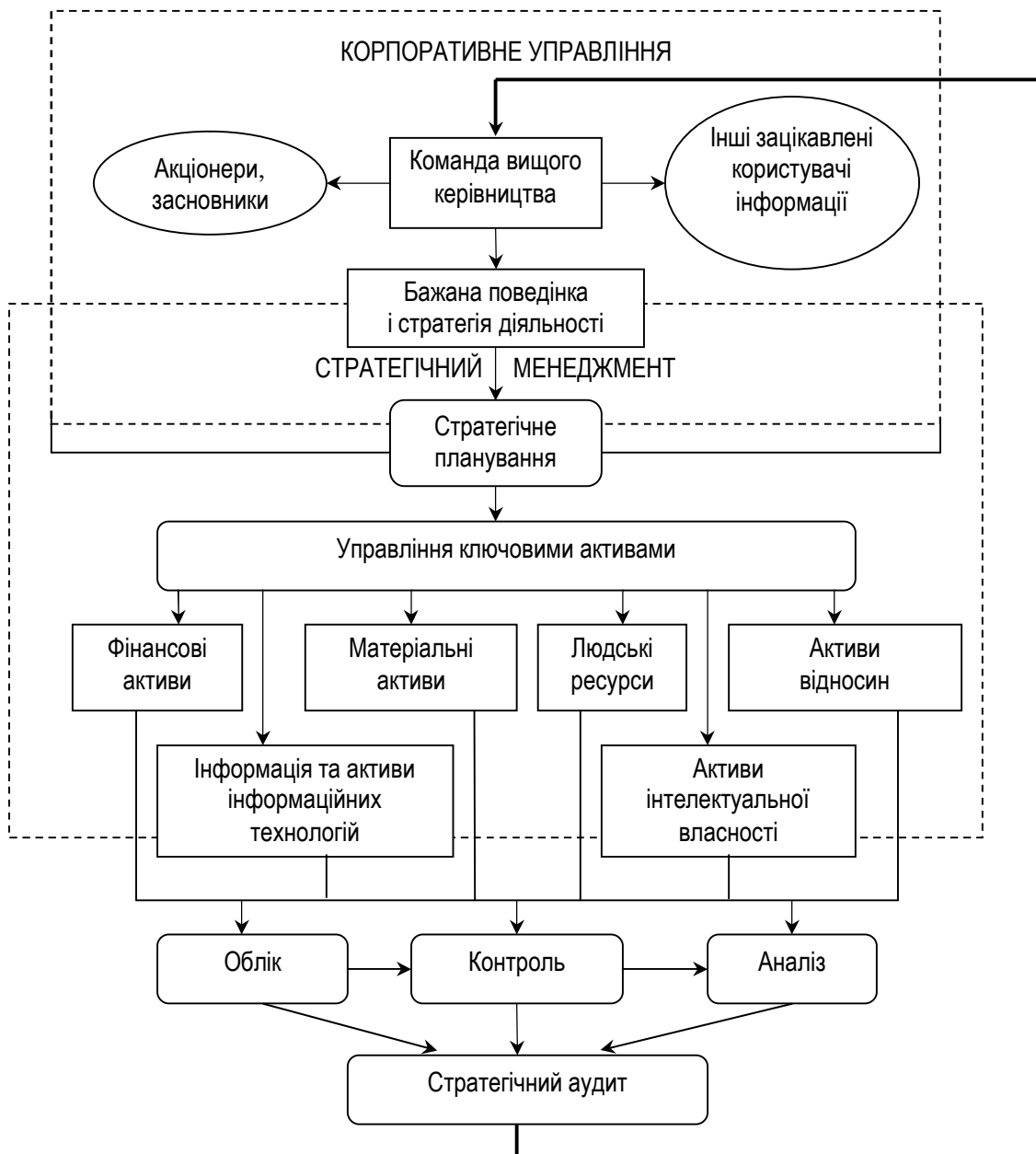
Об'єктом дослідження стратегічного аудиту є стратегічне мислення організацій в цілому, яке враховує не лише стратегію, а й бажану поведінку компаній. Ця поведінка відображає переконання та культуру організації, які визначені не лише на основі стратегії, а й цінностей, цілей, принципів ведення бізнесу, традицій та структури компанії.

Бажана поведінка та стратегія в різних страхових організаціях визначаються по-різному. У деяких з них здійснюється жорстко регламентоване стратегічне планування, яке в умовах сучасного конкурентного середовища, що швидко змінюється, перешкоджає динамічному та інноваційному прийняттю управлінських рішень, їх виконанню і не відповідає потребам ринку, тоді як конкуренти вже втілюють у життя більш ефективні стратегії, спрямовані на завоювання ринку. Саме тому потрібен стратегічний аудит, який передбачає оцінку, виявлення недоліків стратегічного менеджменту страхових компаній, розробку рекомендацій щодо їх усунення та формування чіткої стратегії страхової організації.

Місце стратегічного аудиту в системі стратегічного менеджменту та корпоративного управління суб'єктів страхового бізнесу показано на рис. 4.4.

У верхній частині рисунка зображені відносини у сфері корпоративного управління в страховій організації. Команда вищого керівництва, виступаючи агентом акціонерів, засновників, ради директорів, інших зацікавлених осіб, пов'язує стратегію та бажану поведінку страхової компанії для виконання настанов та розпоряджень акціонерів. Все це служить основою для стратегічного планування і є одним із напрямків стратегічного менеджменту компанії. У свою чергу, стратегічне планування полягає в обранні шляхів ефективного управління ключовими активами організації.

Рис. 4.4. Місце стратегічного аудиту в системі стратегічного менеджменту та корпоративного управління страхової компанії

Крім того, на рис. 4.4 відображені шість ключових активів, використовуючи які страхові компанії здійснюють стратегії та створюють вартість страхового бізнесу. Команди вищого керівництва формують механізми управління та використовують ці активи як окремо, так і в комплексі. Основні елементи кожного з активів включають:

1. Фінансові активи: грошові кошти, надходження, інвестиції, дебіторську заборгованість тощо.
2. Матеріальні активи: основні фонди, обладнання, споруди, транспортні засоби, меблі тощо.

3. Людські активи: персонал організації, страхові агенти, їхні навички, планування кар'єри, навчання, підвищення кваліфікації, компетенції тощо.

4. Активи відносин: відносини всередині організації та її зовнішні зв'язки, бренд, репутацію у відносинах з клієнтами, постачальниками, філіалами та структурними бізнес-одинацями, державними органами, конкурентами, партнерами, страховими агентами, страховими брокерами, перестраховувальниками тощо. На відміну від інших активів, ці ресурси важко виміряти кількісно, проте саме вони дуже важливі для репутації та ділового іміджу страхової організації.

5. Інформацію та активи інформаційних технологій, а саме: базу даних, інформацію та знання про клієнтів, фінансові показники та показники ефективності діяльності, інформаційні системи тощо.

6. Активи інтелектуальної власності: інтелектуальна власність, що містить у собі продукти, послуги та запатентовані ноу-хау, які охороняються авторським правом або використовуються співробітниками та системами підприємства.

Ключові активи організації є основними об'єктами стратегічного аудиту, а оскільки стратегічний менеджмент характеризується повторюваними механізмами обліку, контролю та аналізу, то результати цих процесів служать інформаційною базою для проведення стратегічного аудиту.

Управління ключовими активами здійснюється за допомогою значної кількості організаційних механізмів (наприклад, структур, процесів, комітетів, процедур і аудиту). Деякі механізми застосовуються винятково щодо конкретних активів (наприклад, комітет з архітектури інформаційних технологій), інші перетинаються і розповсюджуються на різні типи активів, забезпечуючи синергетичний ефект. Створення загальних управлінських механізмів для різного типу активів дозволить не тільки підвищити рівень інтеграції, але й зменшити кількість механізмів. Саме тому одним із важливих завдань стратегічного аудиту є оцінка того, наскільки ефективно керівництво здійснює координацію ключових активів підприємства, страхової компанії.

З розвитком аудиторської діяльності в Україні постійно підвищуються вимоги до якості аудиту, що, безсумнівно, залежить від якості аудиторських процедур, які здійснюються в процесі аудиторської перевірки. Актуальність дослідження питань здійснення аудиторських процедур в аудиті операцій із продажу товарів торговельного підприємства обумовлюється й тим, що останнім часом аудит все інтенсивніше виконує функції, пов'язані з виявленням впливу зовнішніх і внутрішніх чинників на діяльність підприємства, прогнозуванням тощо.

Аудиторська процедура в аудиті операцій з продажу товарів – це сукупність дій, які здійснюються в процесі аудиторської перевірки у запланованій послідовності для досягнення бажаної мети шляхом отримання суттєвих доказів та їх аналітичної оцінки у вирішенні поставлених завдань. Аудиторська перевірка розглядається як встановлений порядок дій аудитора зі збору, оцінки й аналізу аудиторських доказів, які стосуються фінансового стану, результатів діяльності та інформації щодо достовірності звітності. Саме тому послідовність етапів аудиторської перевірки має важливе значення для результативності здійснення аудиту операцій з продажу товарів торговельного підприємства, де етап – це окрема стадія процесу проведення аудиторської перевірки, яка складається з комплексу послідовних взаємопов'язаних аудиторських процедур, виконання яких розраховане на певний проміжок часу.

З позиції застосування методів системно орієнтованого аудиту операцій з продажу товарів і розробки перспектив стратегічного розвитку торговельного підприємства доцільним є визначення таких етапів аудиторської перевірки:

1. Підготовка та планування аудиту:

- попередній аналітичний огляд операцій із продажу товарів і діагностика управлінських систем торговельного підприємства;
- розроблення загальної стратегії перевірки, складання загального плану і програми аудиту за виділеними операціями;
- оцінка ризику неефективності аудиту і встановлення меж суттєвості.

2. Перевірка системи обліку і внутрішнього контролю:

- вивчення елементів системи внутрішнього аудиту операцій з продажу товарів торговельного підприємства, середовища управління продажами товарів, інформаційних систем, моніторингу засобів контролю;
- оцінка ризиків контролю в управлінні продажами товарів і визначення “точок контролю”;
- тестування “точок контролю”;
- складання скоректованих програм аудиту за операціями.

3. Збирання аудиторських доказів і документування аудиту:

- визначення способів вибіркової перевірки;
- тестування і перевірка господарських операцій на відповідність по суті;
- проведення аналітичних процедур;
- тестування і перевірка окремих сальдо рахунків;

- використання роботи експертів і третіх осіб;
- складання робочих документів.

4. Заключний етап аудиторської перевірки:

- систематизація, узагальнення й аналітична оцінка результатів аудиторської перевірки;
- оцінка безперервності діяльності організації та значущості допущень;
- підготовка звіту за результатами аудиту та подання пропозицій керівництву торговельного підприємства;
- складання аудиторського висновку.

Оскільки одним із основних напрямків розвитку аудиту є збільшення питомої ваги аналітичних процедур у складі тестів по суті, варто детальніше розглянути їх застосування в аудиті операцій із продажу товарів на торговельному підприємстві.

Необхідно зазначити, що застосування аналітичних процедур є доцільним не лише в зовнішньому аудиті, але й у внутрішньому, оскільки у внутрішнього аудитора значно більше можливостей застосувати повною мірою аналітичні процедури в аудиті, ніж у зовнішнього, що пояснюється детальною обізнаністю внутрішнього аудитора із системою обліку, особливостями здійснюваних операцій із продажу товарів, постійним контролем за його діяльністю торговельного підприємства.

Важливим напрямком використання аналітичних процедур, особливо на заключному етапі, є оцінка дотримання торговельним підприємством курсу досягнення стратегічної мети. Слід зауважити, що нормативні акти не містять жодних рекомендацій щодо системи критеріїв, якими повинен керуватися аудитор. Тому, залежно від стратегічних цілей компанії, службою внутрішнього аудиту повинна розроблятися система фінансових і нефінансових показників для оцінки досягнення проміжних завдань. Зовнішній аудитор повинен перевірити доцільність застосування розроблених показників, визначити тенденції шляхом порівняння результатів відсоткових значень і абсолютних величин з цими ж показниками за попередній період іа з середнім значенням за декілька років.

Ще одним важливим джерелом поповнення методів аудиту є економіко-статистичні методи. На сьогодні використання статистичних методів в аудиті в основному пов'язано з формуванням аудиторської вибірки. Формування інформаційної бази для застосування статистичних методів – це систематизований збір і обробка даних згідно з потребами документообігу та принципами бухгалтерського обліку операцій із продажу товарів. Порівняння послідовності проведення статистичного

дослідження та аудиторської перевірки свідчить про єдність цілей здійснення цих процесів на кожному з етапів. Проведення аудиту містить у собі елементи статистичного спостереження, що свідчить про доцільність і необхідність застосування в аудиті інших видів статистичного спостереження.

Позитивний вплив на розширення можливостей аналітичних процедур при проведенні аудиту забезпечує також динамічний розвиток сучасних комп'ютерних технологій обробки даних. На ринку аналітичних програмних продуктів країн СНД і Балтії для вирішення завдань аналізу фінансового стану, стратегічного планування розвитку підприємства та багатьох інших цілей добре себе зарекомендували системи компанії "Expert Systems", такі як: Audit Expert, Project Expert, Forecast Expert, Quick Sales и Sales Expert.

Виділення аудиторських процедур в аудиті операцій з продажу товарів торговельного підприємства дозволяє вирішити низку важливих питань, а саме:

- застосування аналітичних процедур на кожній стадії аудиторської перевірки операцій з продажу товарів дозволяє аудиторіві більш повноцінно і всебічно дослідити процес продажу як об'єкт аудиту, що, у свою чергу, сприяє формуванню детального аудиторського судження про систему управління продажами товарів і суб'єкт господарювання в цілому;
- необхідність розширення методів застосування аналізу в аудиті може бути забезпечена шляхом розробки та використання методичних підходів статистичних методів;
- розроблення системи фінансових і нефінансових показників для здійснення оцінки в процесі аудиторської перевірки, дотримання торговельним підприємством визначеної стратегічної мети сприятиме посиленню значущості консультативної функції аудиту в превентивних заходах менеджерів управління продажами товарів і торговельного підприємства в цілому.

4.3. ЗДІЙСНЕННЯ КОНТРОЛЮ ВИКОРИСТАННЯ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ

Проблема вибору оптимальної моделі обслуговування бюджетних коштів і створення органу, здатного забезпечити реалізацію вимог держави щодо ефективного управління та контролю за їхнім цільовим використанням, виникла з проголошенням незалежності України та побудовою нової системи органів державної влади.

Система контролю, яка діяла в колишньому СРСР, у процесі виконання державного та місцевих бюджетів виявилася неефективною,

тому Україна, як і інші країни СНД, відмовилася від попереднього контролю за бюджетними коштами. За таких умов траплялися випадки нецільового спрямування та витрачання коштів із порушенням законодавства. Факти порушень виявлялися, як правило, лише при проведенні перевірок контролюючими органами, коли кошти вже було витрачено.

Касове виконання державного бюджету через банківську систему залишалося без належного контролю з боку держави. Зміни функцій Національного банку України, закріплення його незалежності від уряду ускладнили процес виконання державного бюджету, призвели до некерованості бюджетним процесом. За умов дефіциту бюджету бюджетні кошти розпорошувалися на рахунках комерційних банків. Залишки досягали місячної суми бюджетних надходжень. У той же час уряд змушений був брати кредити на здійснення невідкладних видатків державного бюджету, погашення заборгованості із заробітної плати, пенсій, стипендій, інших соціальних виплат і сплачувати відсотки за їхнє користування. Спостерігалися випадки безпідставної затримки та порушення установами комерційних банків порядку перерахування коштів, належних державному бюджету. Своєчасно сплачені платниками податків кошти надходили до бюджету зі значним запізненням, а в окремих випадках не надходили до здійснення відповідних перевірок. Термін проходження коштів від платника податків до бюджету досягав 4-8 днів.

Траплялися випадки “червоного сальдо”, коли видатки державного бюджету перевищували надходження до бюджету, і виправити ситуацію було неможливо, тому що звітність про доходи та видатки державного бюджету надавалися Міністерству фінансів Національним банком України, як правило, в кінці місяця, наступного за звітним.

Таким чином, виникли об’єктивні передумови для створення у державі окремого органу виконавчої влади, який би забезпечив прозорість бюджетного процесу на стадії його виконання, ефективне управління бюджетними коштами та контроль за їхнім цільовим спрямуванням.

Незважаючи на актуальність питання вибору оптимальної моделі виконання державного бюджету та контролю за бюджетними коштами, науковцями не розглядалася сутність казначейського контролю в процесі обслуговування бюджетних коштів та її складові з позицій економічної теорії та системного аналізу. Окремі питання становлення й удосконалення системи Державного казначейства України викладені у наукових та практичних роботах таких вітчизняних учених-економістів і практиків: С.А. Буковинського, С.О. Булгакової, О.Т. Колодій, В.І. Стоян, О.О. Чечуліної та інших.

Кожна країна, враховуючи свої історичні та національні особливості, використовує банківську, казначейську або змішану системи касового виконання державного бюджету та контролю за бюджетними коштами. Залежно від економічної ситуації і розподілу повноважень між органами державної влади визначається структура і роль органів контролю в процесі виконання державного та місцевих бюджетів.

Відповідно до Указу Президента України від 27 квітня 1995 р. № 335/95 “Про Державне казначейство України”, з метою забезпечення ефективного управління коштами Державного бюджету, підвищення оперативності у фінансуванні видатків у межах наявних обсягів фінансових ресурсів створено Державне казначейство України. Його повноваження визначені Бюджетним кодексом України та постановою Кабінету Міністрів України від 31 липня 1995 р. № 590 “Про затвердження положення про Державне казначейство України”.

Казначейська форма обслуговування державного бюджету передбачає здійснення Державним казначейством України операцій з коштами державного бюджету, розрахунково-касове обслуговування розпорядників бюджетних коштів, контроль бюджетних повноважень при зарахуванні надходжень, прийнятті зобов’язань та проведенні платежів, бухгалтерського обліку та складання звітності про виконання бюджету.

Особливість казначейського контролю полягає в тому, що органи Державного казначейства України є єдиними виконавцями попереднього контролю при зарахуванні коштів до бюджету та при здійсненні видатків. Контрольні функції проводяться на етапі реєстрації зобов’язань і в момент здійснення платежу шляхом оплати рахунків розпорядників коштів за надані їм товари та послуги на підставі підтверджуючих документів. Такий контроль здійснюється не вибірково, а на постійній основі. При цьому, незалежно від суми платежу, перевіряються документи, що підтверджують право та законність операції, відповідність витрат бюджетним призначенням та затвердженим в установленому порядку кошторисам доходів та видатків. Саме такі вимоги і відрізняють казначейське обслуговування коштів бюджету від банківського, яке передбачає лише наявність документів і прав розпорядників коштів здійснювати видатки без контролю за напрямками витрачання.

Система казначейського контролю за бюджетними коштами дає можливість попередити порушення, призупинити операцію і повернути платіжні документи без виконання, тому що бюджетні рахунки переведені з банківських установ до органів Державного казначейства, які контролюють дотримання єдиних правил обліку та звітності,

відповідно до законодавства здійснюють розмежування надходжень між бюджетами, між загальним і спеціальним фондами, зараховують платежі на рахунки відповідних бюджетів за видами надходжень і в момент їхнього надходження надають відповідним органам для здійснення моніторингу та контролю щоденну інформацію про доходи та видатки бюджету.

Відкриття аналітичних рахунків з обліку бюджетних надходжень у розрізі джерел та видів надходжень виключає можливість порушень при зарахуванні платежів, забезпечує повне та своєчасне зарахування за призначенням та достовірну інформацію про виконання бюджету.

Державне казначейство України та його територіальні органи функціонують у даний час на достатньо високому рівні автоматизації, створена реальна можливість постійного забезпечення всіх гілок державної влади необхідною достовірною інформацією для оцінки поточної ситуації щодо виконання бюджетів усіх рівнів. Дані обліку та щоденної звітності органів Державного казначейства України дають можливість підготувати моніторинг, аналіз та огляд поточної інформації як в цілому, так і в розрізі джерел надходжень та напрямків використання коштів по Україні та регіонах, а також рекомендації щодо прийняття необхідних рішень та заходів щодо забезпечення виконання відповідних бюджетів, міжбюджетних розрахунків та дотримання норм законодавства.

Запровадження казначейської системи виконання місцевих бюджетів стало важливим кроком у напрямку створення єдиного механізму для впровадження засад реформування міжбюджетних відносин, формалізації єдиних процедур управління бюджетними коштами на всіх стадіях виконання бюджету, посилення поточного контролю за дотриманням фінансової дисципліни та попередження нецільового використання коштів на стадії прийняття зобов'язань і здійснення платежу, запровадження єдиного механізму управління коштами державного та місцевих бюджетів.

Казначейська система виконання місцевих бюджетів не позбавляє місцеві органи влади прав, гарантованих їм Конституцією України та Законом України “Про місцеве самоврядування в Україні”, а створює належні умови для ефективного виконання покладених на них повноважень.

Результати роботи органів Державного казначейства України перебувають у безпосередній залежності від рівня ефективності взаємодії з податковою, митною службами, фінансовими органами, розпорядниками бюджетних коштів та іншими учасниками бюджетного процесу, тому організаційні відносини між ними мають бути чітко регламентовані.

При здійсненні казначейського обслуговування бюджетних коштів існує немало проблем, спричинених, в основному, неналежною організацією затвердження та виконання державного та місцевих бюджетів, відсутністю чітких правил і процедур ухвалення рішень у бюджетному процесі з чітко окресленими межами для посадових осіб, які відповідають за формування та використання бюджетних коштів.

Таким чином, зі створенням Державного казначейства України запроваджено контроль, який має на меті попередити порушення та злочини при витрачанні бюджетних коштів.

За умови чіткої та скоординованої діяльності, спрямованої на забезпечення своєчасного зарахування та цільового використання бюджетних коштів, з'являється реальна можливість розв'язувати нагальні завдання бюджетної політики держави, які б відповідали логіці здійснюваних в Україні реформ.

Обмін коштами між бюджетами у вигляді міжбюджетних трансфертів обумовлений порушеннями пропорцій у розподілі податків та відповідальності щодо їх використання між органами влади різних рівнів. В Україні розміри трансфертів у багатьох випадках визначаються без врахування реальних можливостей і потреб регіонів.

Проблема фінансового забезпечення розвитку територій поставлена фактично перед усіма країнами. Суть її полягає у тому, що адміністративно-територіальні утворення мають неоднаковий природний і фінансовий потенціали (зокрема податкову базу). Як переконує досвід розвинутих країн, фінансові проблеми регіонів вирішуються шляхом реформування всієї системи місцевих бюджетів і міжбюджетних відносин. Метою такого реформування є створення надійної, раціональної системи фінансових відносин між різними рівнями держави.

Ефективне функціонування органів місцевого самоврядування передбачає їх широку автономію (децентралізацію) в межах своєї компетенції, порядку її здійснення і необхідних для цього коштів. Як зазначається у Європейській хартії місцевого самоврядування, яку ратифікувала й Україна, “органи місцевого самоврядування мають право у рамках національної економічної політики на свої власні адекватні фінансові ресурси, якими вони можуть вільно розпоряджатися в межах своїх повноважень. Обсяг фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування повинен відповідати функціям, передбаченим конституцією або законом”.

Необхідність застосування міжбюджетних трансфертів впливає з того, що в системі державних фінансів, за даного розподілу податків і функцій між рівнями держави, виникають вертикальний та горизонтальний дисбаланси, які можуть бути подолані лише переданням коштів від

державного бюджету до бюджетів нижчого рівня. Поняття фінансової самостійності регіонів визначається показником власних надходжень до бюджетів територіальних громад, що знаходяться на їх територіях, та можливістю за рахунок цих надходжень здійснювати на місцях політику, спрямовану на соціально-економічне зростання адміністративно-територіальної одиниці. Склад доходів, що закріплюються за місцевими бюджетами і бюджетами місцевого самоврядування, визначається статтями 64, 66, 69 Бюджетного кодексу України.

До складу міжбюджетних трансфертів, які надаються з Державного бюджету України місцевим бюджетам, згідно зі статтею 97 Бюджетного кодексу України, належать дотація вирівнювання бюджету окремих територіально-адміністративних одиниць, субвенція на здійснення програм соціального захисту, субвенція на компенсацію втрат доходів бюджетів місцевого самоврядування на виконання власних повноважень внаслідок надання пільг, встановлених державою, субвенція на виконання інвестиційних проектів та інші субвенції.

Нормативно-правова база міжбюджетних відносин в Україні останнім часом зазнала значної трансформації. Зокрема, 1 липня 2004 року було схвалено Закон України “Про міжбюджетні відносини між районним бюджетом та бюджетами територіальних громад сіл, селищ, міст районного значення та їх об’єднань”. Цим законом було зроблено важливий крок – законодавчо забезпечено подальшу децентралізацію бюджетної системи.

Однак сучасна ситуація у сфері фінансового забезпечення регіонального розвитку доводить, що, незважаючи на дієві кроки, здійснені впродовж реформування бюджетної сфери, фінансова міцність органів місцевого самоврядування значною мірою залишається декларативною. Однією із вагомих проблем фінансового забезпечення регіонів є залежність місцевих бюджетів від загальнодержавних трансфертів. Так, обсяги трансфертів з державного бюджету місцевим за період з 1998 до 2005 року збільшились у 7,5 раза.

Визначення рівномірності розподілу міжбюджетних трансфертів, питомої ваги окремих частин (дохідної та видаткової) та окремих статей цих частин місцевих та державного бюджетів у загальному підсумку відповідних структурних одиниць зведеного бюджету, ступеня впливу показників міжбюджетних потоків на показники розвитку окремих регіонів можливе також за умови вивчення цієї економічної категорії за допомогою певних статистичних методів і прийомів.

Як видно з табл. 4.1, з 1996 до 2001 року коливання питомої ваги доходів місцевих та державного бюджетів у загальному обсязі доходів зведеного бюджету були на рівні від 30 до майже 40 % та 54 до 71 %

відповідно. Стала тенденція щодо зростання питомої ваги доходів Державного бюджету України за період з 2001 до 2005 року, яка супроводжується пропорційним зменшенням питомої ваги доходів місцевих бюджетів у загальному обсязі доходів зведеного бюджету України, пояснюється, як вже зазначалось вище, законодавчим врегулюванням бюджетної політики у зв'язку з прийняттям і набуттям чинності Бюджетного кодексу України.

Таблиця 4.1

Структура доходів місцевих бюджетів та Державного бюджету України у доходах зведеного бюджету України

Рік	Доходи бюджетів, млн. грн.			Питома вага доходів бюджетів у доходах зведеного бюджету, %	
	місцевих	Державного	зведеного	місцевих	Державного
1996	109 23	19 238	30 162	36,21	63,79
1997	12 137	15 965	28 103	43,19	56,81
1998	13 234	15 697	28 931	45,74	54,26
1999	13 435	20 219	33 654	39,92	60,08
2000	14 286	34 864	49 150	29,07	70,93
2001	19 398	35 529	54 927	35,13	64,67
2002	19 871	42 000	61 871	32,12	67,88
2003	22 724	52 667	75 391	30,14	69,86
2004	22 832	68 843	91 675	24,91	75,09
2005	24 268	101 703	125 971	19,26	80,74

Так само, починаючи з 2001 року, стабілізувалась тенденція щодо змін питомої ваги видатків зведеного бюджету за видами бюджетів: відповідно різниця між показниками питомої ваги видатків місцевих і державного бюджетів протягом п'яти років, починаючи з 2001 року, коливається в середньому на рівні +/-2 процентних пунктів.

Різниця у зміні співвідношень доходів за видами бюджетів і доходів зведеного бюджету має супроводжуватися пропорційним збільшенням планових (очікуваних) обсягів міжбюджетних трансфертів, про що мова буде вестись далі. За період з 1996 до 2005 року фактичні обсяги видатків місцевих бюджетів були не забезпечені доходами цих бюджетів, про що свідчать дані табл. 4.2. У середньому на одну тисячу гривень доходів місцевих бюджетів за вказаний період припадало майже 1 300-1 400 грн. видатків.

Таблиця 4.2

**Показники координації видатків і доходів зведеного бюджету
у розрізі окремих бюджетів у 1996-2005 роках**

Рік	Місцеві бюджети	Державний бюджет	Зведений бюджет	Видатки	Доходи
	видатки / доходи	видатки / доходи	видатки / доходи	місцевих / Державного	місцевих / Державного
1996	1,074	1,165	1,132	0,524	0,568
1997	1,123	1,292	1,219	0,661	0,760
1998	1,132	1,033	1,078	0,924	0,843
1999	1,193	0,942	1,035	0,829	0,664
2000	1,190	0,893	0,980	0,546	0,410
2001	1,137	0,931	1,011	0,679	0,546
2002	1,261	0,839	0,974	0,711	0,473
2003	1,424	0,827	1,007	0,742	0,431
2004	1,727	0,920	1,121	0,623	0,332
2005	2,018	0,820	1,239	0,588	0,239

При цьому зі зниженням обсягів доходів місцевих бюджетів, починаючи з 2001 року, зростання показників координації, обрахованих у розрізі видатків і доходів місцевих бюджетів, набуло сталої тенденції, і в 2005 році на одну тисячу фактичних доходів місцевих бюджетів припадало вдвічі більше видатків, ніж у 1996 році.

Для визначення зміни в обсягах вирівнювання видатків і доходів місцевих бюджетів порівнюємо питому вагу доходів місцевих бюджетів з врахуванням міжбюджетних трансфертів у 1998 і 2004 роках (табл. 4.3). Починаючи з 1998 року відбулося поступове і стале зменшення обсягів власних надходжень до бюджетів адміністративно-територіальних одиниць.

Відображенням тенденцій концентрації фінансових ресурсів на центральному рівні є збільшення майже у три рази протягом 1998-2004 років частки трансфертів, що спрямовувалися з державного бюджету до місцевих: вони зросли з 15,9 до 45,9 %. Таке збільшення відбулось за рахунок зростання обсягів податкових надходжень доходів державного бюджету, зібраних на території відповідних адміністративно-територіальних одиниць, частка яких у законодавчо визначеному порядку направляється до бюджету центрального рівня.

Таблиця 4.3

Структура доходів місцевих бюджетів з урахуванням міжбюджетних трансфертів у 1998 і 2004 роках

№ пор.	Доходи	1998 рік		2004 рік	
		Обсяги, млн. грн.	Питома вага, %	Обсяги, млн. грн.	Питома вага, %
1	Трансферти з державного бюджету	2 502	15,9	19 353	45,9
2	Податок з доходів фізичних осіб	7 852	49,9	12 311	29,2
3	Плата за землю	1 290	8,2	2 372	5,6
4	Власні надходження бюджетних установ	865	5,5	2 372	5,6
5	Доходи від операцій з капіталом	441	2,8	1 718	4,1
6	Інші доходи	771	4,9	1 718	4,1
7	Єдиний податок	676	4,3	1 063	2,5
8	Податок з власників транспортних засобів	881	5,6	695	1,6
9	Місцеві податки і збори	456	2,9	573	1,4
Усього		15 736	100,0	42 175	100,0

Алгоритм розрахунку дотації вирівнювання з державного бюджету місцевим бюджетам і коштів, що передаються з місцевих бюджетів до державного бюджету, можна відобразити таким чином (рис. 4.5).

Рис. 4.5. Алгоритм розрахунку дотації вирівнювання з державного бюджету місцевим бюджетам і коштів, що передаються з місцевих бюджетів до державного бюджету

Обсяг дотацій вирівнювання з державного бюджету, що надаються місцевим бюджетам, або коштів, що передаються з цих бюджетів до державного бюджету (T_i), визначається за загальним фондом бюджету адміністративно-територіальної одиниці як різниця між розрахунковим обсягом видатків (V_i), прогнозним показником обсягу доходів, що акумулюються на її території (D_i), із застосуванням коефіцієнта вирівнювання (a_i) за єдиною формулою:

$$T_i = a_i (V_i - D_i).$$

Попри законодавчо встановлений алгоритм визначення обсягів міжбюджетних за результатами проведених нами досліджень можна зробити висновки про недосконалість нормативно-правової бази щодо планування та використання дотацій. Зокрема, формула розподілу міжбюджетних трансфертів між державним і місцевими бюджетами має ряд недоліків і неузгоджень, що не дозволяє здійснювати економічно і нормативно обґрунтовані розрахунки потреби в коштах на виконання делегованих місцевим органам влади повноважень.

Тому поряд з законодавчо визначеною процедурою обчислення розміру міжбюджетних трансфертів цілком доцільним є застосування додаткових статистичних прийомів на етапі оцінювання рівномірності та закономірності такого розподілу, а також визначення ролі міжбюджетних потоків у формуванні державного та місцевих бюджетів відповідно.

Велике значення у статистичному аналізі виконання державного бюджету України в цілому та в частині міжбюджетних відносин зокрема має оцінка концентрації обсягів трансфертів між окремими регіонами. Коефіцієнти концентрації широко використовуються в регіональному аналізі для оцінювання рівномірності розподілу такого виду фінансових ресурсів, як міжбюджетні трансферти.

Для розподілу адміністративно-територіальних одиниць за обсягами коштів, що спрямовуються з Державного бюджету України до місцевих бюджетів (d_j), та обсягу доходів, що враховуються при розрахунку міжбюджетних трансфертів (D_j), на 2005 рік розраховано коефіцієнт концентрації:

$$K = \frac{1}{2} \sum |d_j - D_j|.$$

Цей показник для зазначеної сукупності даних становитиме 27 %. Таке його значення свідчить про низький рівень концентрації доходів, що враховуються при розрахунку міжбюджетних трансфертів, у розрізі адміністративно-територіальних одиниць.

Розрахункові дані дають також можливість оцінити рівень зв'язку між обсягами доходів адміністративно-територіальних одиниць, зібраних і закріплених безпосередньо за останніми, та обсягами міжбюджетних трансфертів. За результатами розрахунків стало очевидно, що при розрахунку обсягів коштів, що надходять до місцевих бюджетів з державного, рівень закріплених за територіальними громадами коштів не береться до уваги: коефіцієнт кореляції становить лише 3 %.

Таким чином, аналіз міжбюджетних фінансових потоків, який здійснено на основі визначення динаміки показників трансфертів, що надходять з бюджетів адміністративно-територіальних одиниць до Державного бюджету України та спрямовуються від останнього до місцевих рівнів у вигляді дотацій вирівнювання, додаткових дотацій, субвенцій, а також на виконання окремих державних програм, відображає зменшення рівня фінансової незалежності органів місцевого самоврядування та зростання питомої ваги трансфертів у доходах місцевих бюджетів. У той же час при встановленні законодавчо встановленого алгоритму фінансування регіонів можна підвищити рівень контролю за використанням бюджетних коштів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Базилевич, В. Д. Страхова справа [Текст] / В. Д. Базилевич, К. С. Базилевич. – 4-те вид., перероб і доп. – К. : Знання, 2005.
2. Балабанов, И. Т. Финансовый анализ и планирование хозяйствующего субъекта [Текст] / И. Т. Балабанов. – М. : Финансы и статистика, 2000.
3. Банк, С. В. Сравнительный анализ стандартов отчетности [Текст] / С. В. Банк, Н. К. Панащенко // Международный бухгалтерский учет. – 2004. – № 10(70). – С. 15–27.
4. Бигдан, И. А. Учет и аудит нематериальных активов [Текст] : дисс... канд. экон. наук: 08.06.04 / И. А. Бигдан. – Харків, 2003.
5. Білоус, О. Г. Менеджмент: конкурентність і ефективність [Текст] / О. Г. Білоус, Є. Г. Панченко. – К. : Знання, 1992.
6. Білошапка, В.О. Стратегічне управління: принципи і міжнародна практика [Текст] / В. О. Білошапка, Г. В. Загорій. – К. : Абсолют-В, 1998.
7. Бирман, Г. Экономический анализ инвестиционных проектов [Текст] / Г. Бирман, С. Шмидт ; пер. з англ. / под ред. Л. П. Билых. – М. : Банки и биржи, 1997.
8. Блейк, Дж. Европейский бухгалтерский учет [Текст] : справочник / Дж. Блейк, А. Ориол ; пер. с англ. – М. : Филинь, 1997. – 286 с.
9. Бондар, О. В. Проблеми формування амортизаційної політики в ринкових умовах господарювання [Текст] / О. В. Бондар // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – № 1. – С. 38–42.
10. Браун, М. Г. Сбалансированная система показателей: на маршруте внедрения [Текст] / М. Г. Браун ; пер. с англ. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2005.
11. Бриттон, Э. Вводный курс по бухгалтерскому учету, аудиту, анализу [Текст] : самоучитель / Э. Бриттон, К. Ватерсон. ; пер с англ. И. А. Смирновой / под ред. проф. Я. В. Соколова. – М. : Финансы и статистика, 1998.
12. Буковинський, С. А. Концептуальні засади управління бюджетними коштами в Україні [Текст] / С. А. Буковинський // Фінанси України. – 2000. – № 5. – С. 24–33.
13. Бурцев, В. Характеристика системы внутреннего (финансового) контроля коммерческой организации [Текст] / В. Бурцев // Финансовый бизнес. – 2000. – № 8. – С. 24–27.
14. Бутинець, Ф. Ф. Аудит: стан і тенденції розвитку в Україні та світі [Текст] : монографія / Ф. Ф. Бутинець, Н. М. Малюга, Н. І. Петренко. – Житомир : ЖДТУ, 2004. – 564 с.

15. Бутинець, Ф. Ф. Історія бухгалтерського обліку [Текст] : навч. посіб. : у 2 ч. – 2-е вид., доп. і перероб. – Житомир : Рута, 2001.
16. Бухгалтерський облік та звітність в Україні [Текст] : збірник нормативно-правових актів / уклад. М. І. Камлик. – К. : Атіка, Літера ЛТД, 2001.
17. Велш, Г. А. Основи фінансового обліку [Текст] / пер. з англ. О. Мінін, О. Ткач ; Г. А. Велш. – К. : Основи, 1999.
18. Верига, Ю. Захист інформації в комп'ютерних інформаційних системах бухгалтерського обліку [Текст] / Ю. Верига, С. Деньга // Бухгалтерський облік і аудит. – 2004. – № 5. – С. 59–65.
19. Галасюк, В. Про чотири етапи еволюції бізнесу [Текст] / В. Галасюк // Десять років Національному центру обліку та аудиту України : зб. тез і доповідей. – К., 2003. – С. 43–47.
20. Гершун, А. Технологии сбалансированного управления [Текст] / А. Гершун, М. Горский. – М. : Олимп-Бизнес, 2005.
21. Голов, С. Гармонізація фінансової звітності відповідно до плану дій “Україна – ЄС” [Текст] / С. Голов // Бухгалтерський облік і аудит. – 2005. – № 4. – С. 3–16.
22. Голов, С. Дискусійні аспекти амортизації [Текст] / С. Голов // Бухгалтерський облік і аудит. – 2005. – № 5. – С. 3–8.
23. Горбунов, А. Р. Управление финансовыми потоками. Проект “сборка холдинга” [Текст] / А. Р. Горбунов. – Изд. 5, доп. и пер. – М. : Глобус, 2004.
24. Городянська, Л. В. Організаційні аспекти побудови обліково-аналітичної системи управління нарахуванням та використанням амортизації [Текст] / Л. В. Городянська ; за ред. В. Є. Швеця // Обліково-аналітичні системи суб'єктів господарської діяльності в Україні : науковий збірник. – Львів : Інтереко, 2005. – С. 605–611.
25. Городянська, Л. В. Технологія вибору оптимального методу нарахування амортизації та прийняття господарських управлінських рішень [Текст] / Л. В. Городянська ; відп. ред. А. М. Мороз // Фінанси, облік і аудит : збірник наукових праць. – К. : КНЕУ, 2005. – Вип. 5. – С. 200–206.
26. Грэй С, Дж. Финансовый учет: глобальный подход [Текст] / С. Дж. Грэй, Б. Е. Нидлз. – М. : Волтерс Клувер, 2006. – 614 с.
27. Гринько, А. П. Учет необоротных материальных активов предприятия: основные средства, прочие необоротные материальные активы, нематериальные активы, арендные операции [Текст] / А. П. Гринько, Л. Н. Янчева, Л. Н. Котенко. – К. : Компас, 2002.
28. Грюнинг, Х. ван. Международные стандарты финансовой отчетности [Текст] : практическое руководство / Х. ван Грюнинг / Всемирный банк. – 3-е изд., обновл. и переработ. – М. : Весь мир, 2006. – 344 с.

29. Державний класифікатор України. Класифікація форм власності ДК 001:2004 [Електронний ресурс] Затв. наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 28.05.2004 № 97. – Режим доступу : www.rada.kiev.ua.
30. Джонс, Э. Деловые финансы [Текст] / Э. Джонс ; пер. с англ. – М. : Олимп-Бизнес, 1998.
31. Друри, К. Управленческий и производственный учет [Текст] / К. Друри. – М. : Аудит, ЮНИТИ, 2002.
32. Завгородний, В. П. Бухгалтерский учет, контроль и аудит в условиях рынка [Текст] / В. П. Завгородний, В. Я. Савченко. – К. : Блиц-информ, 1995.
33. Зубілевич, С. Облік нематеріальних активів [Текст] / С. Зубілевич // Бухгалтерський облік і аудит. – 2001. – № 10. – С. 3–12.
34. Івахненко, С. В. Інформаційні технології в організації бухгалтерського обліку: історія, теорія, перспективи [Текст] / С. В. Івахненко. – Житомир : АСА, 2001.
35. Інструкція про бухгалтерський облік нематеріальних активів [Електронний ресурс] Затверджена постановою Міністерства фінансів Республіки Білорусь від 20.12.2001 № 128. – Режим доступу : www.pravo2002.by.ru.
36. Как читать балансовый отчет [Текст] // Международная организация труда ; пер. с англ. – М. : Финансы и статистика, 1992.
37. Калюга, Є. В. Фінансово-господарський контроль у системі управління [Текст] : монографія / Є. В. Калюга. – К. : Ельга, Ніка-Центр, 2002.
38. Каплан, Р. С. Сбалансированная система показателей. От стратегии к действию [Текст] / Р. С. Каплан, Д. П. Нортон ; пер. с англ. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Олимп-Бизнес, 2004.
39. Карлоф, Б. Деловая стратегия [Текст] / Б. Карлоф. – М. : Экономика, 1991.
40. Карлоф, Б. Ділова стратегія [Текст] / Б. Карлоф. – М. : Економіка, 1991.
41. Качалин, В. В. Финансовый учет и отчетность в соответствии со стандартами ГААР [Текст] / В. В. Качалин. – 3-е изд. – М. : Дело, 2000.
42. Ковалев, А. П. Диагностика банкротства [Текст] / А. П. Ковалев. – М. : Финстатинформ, 1995.
43. Ковалев, В. В. Финансовый анализ: Управление капиталом. Выбор инвестиций. Анализ отчетности [Текст] / В. В. Ковалев. – М. : Финансы и статистика, 1996.

44. Ковалев, В. В. Финансовый анализ: Управление капиталом. Выбор инвестиций. Анализ отчетности [Текст] / В. В. Ковалев. – М. : Финансы и статистика, 1997.
45. Кольвах, И. О. Компьютерная бухгалтерия для всех [Текст] / И. О. Кольвах. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. – 368 с.
46. Кондратюк, С. Я. Послуги Державного казначейства. Сутність і тенденції розвитку [Текст] / С. Я. Кондратюк // Фінанси України. – 2005. – № 1. – С. 16–24.
47. Костюченко, В. Гармонізація національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку та сьомої директиви ЄС щодо сфери застосування та подання консолідованих фінансових звітів [Текст] / В. Костюченко // Бухгалтерський облік і аудит. – 2005. – № 4. – С. 17–28.
48. Костюченко, В. Консолідовані фінансові звіти: порядок складання за МСФЗ і П(С)БО [Текст] / В. Костюченко // Бухгалтерський облік і аудит. – 2005. – № 6. – С. 34–41.
49. Котлер, Ф. Маркетинг. Менеджмент [Текст] / Ф. Котлер. – СПб. : Питер, 1998.
50. Крамаренко, Г. О. Фінансовий аналіз і планування [Текст] / Г. О. Крамаренко. – Дніпропетровськ : ДАУБП, 2001.
51. Лахтіонова, Л. А. Фінансовий аналіз суб'єктів господарювання [Текст] : монографія / Л. А. Лахтіонова. – К. : КНЕУ, 2001.
52. Лисенко, Н. Посібник з бухгалтерського обліку для підприємств комунальної галузі [Текст] / Н. Лисенко, А. Бабак. – К. : Держжитлокомунгосп, 2004.
53. Лігоненко, Л. О. Антикризове управління підприємством: теоретично-методологічні засади та практичний інструментарій [Текст] / Л. О. Лігоненко. – К. : КНТЕУ, 2001.
54. Ловінська, Л. Г. Уніфікація термінології бухгалтерського обліку – передумова створення національної системи бухгалтерського обліку в Україні [Текст] / Л. Г. Ловінська // Фінанси України. – 2006. – № 8. – С. 33–40.
55. 2001 МФБ. Стандарти аудиту та етики [Текст] / пер. з англ. – К. : Аудиторська палата України, 2003.
56. Маклаков, С. В. Создание информационных систем с AllFusion Modeling Suite [Текст] / С. В. Маклаков. – М. : ДИАЛОГ-МИФИ, 2005. – 432 с.
57. Марченко, Д. М. Комп'ютерне моделювання та інформаційні технології в науці, економіці та освіті [Текст] : збірник наукових праць / Д. М. Марченко, Г. М. Яровенко. – Кривий Ріг : І.В.І., 2002.

58. Мелкумов, Я. С. Экономическая оценка эффективности инвестиций и финансирование инвестиционных проектов [Текст] / Я. С. Мелкумов. – М. : ДИС, 1997.
59. Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку основних засобів [Електронний ресурс]. Затв. наказом Міністерства фінансів України від 30.09.2003 № 561. – Режим доступу : // rada.kiev.ua.
60. Мец, В. О. Економічний аналіз фінансових результатів та фінансового стану підприємства [Текст] / В. О. Мец. – К. : КНЕУ, 1999.
61. Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку 2000 [Текст] / пер. з англ. ; за ред. С. Ф. Голова. – К. : Федерація професійних бухгалтерів і аудиторів України, 2000.
62. Монден, Я. “Тойота”: Методи ефективного управління [Текст] / Я. Монден. – М. : Економіка, 1989.
63. Моссаковський, В. Облік нематеріальних активів [Текст] / В. Моссаковський // Бухгалтерський облік і аудит. – 2005. – № 7. – С. 8–17.
64. Нападовська, Л. В. Внутрішньогосподарський контроль у ринковій економіці [Текст] : монографія / Л. В. Нападовська. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2000.
65. Національний стандарт 4 “Оцінка майнових прав інтелектуальної власності” [Електронний ресурс] Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2007 р. № 1185. – Режим доступу : <http://patent.km.ua/>.
66. Нашкерська, Г. Оцінка нематеріальних активів // Бухгалтерський облік і аудит. – 2006. – № 11. – С. 23–30.
67. Нематеріальні активи [Текст] : Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 8. Затверджене наказом Міністерства фінансів України від 18.10.99 № 242 // Бухгалтерський облік і аудит. – 2002. – № 12. – С. 37–39.
68. Нетреба, І. О. Роль інформаційних систем управління в підвищенні конкурентоспроможності вітчизняних підприємств [Текст] / І. О. Нетреба // Формування ринкових відносин в Україні (укр.). – 2006. – № 1. – С. 89–93.
69. Облік нематеріальних активів: Національний стандарт бухгалтерського обліку 13 [Електронний ресурс] Затверджений наказом Міністерства фінансів Республіки Молдова від 29.01.99 № 16. – Режим доступу : www.docs.md.
70. Облік нематеріальних активів [Електронний ресурс] : Положення з бухгалтерського обліку ПБО 14/2000. Затверджене наказом Міністерства фінансів Російської Федерації від 16.10.2000 № 91н. – Режим доступу : www.mdm.ru.

71. Облік нематеріальних активів: Стандарт бухгалтерського обліку 28 [Електронний ресурс]. Затверджений наказом Міністерства фінансів Республіки Казахстан від 10.09.99 № 490. – Режим доступу : www.minfin.kz.
72. Облік основних засобів та інших довгострокових активів [Електронний ресурс] : методичні рекомендації до киргизького СБО (КСБО)-8. Затверджені наказом Міністерства фінансів Киргизької Республіки від 21.04.2000 № 125-п. – Режим доступу : www.adviser.kg.
73. Ольве, Н. Г. Оценка эффективности деятельности компании [Текст] : практическое руководство по использованию сбалансированной системы показателей / Н. Г. Ольве, Ж. Рой, М. Ветер ; пер. с англ. – М. : Вильямс, 2004.
74. Павлюк, І. Бухгалтерський облік переоцінки нематеріальних активів [Текст] / І. Павлюк // Бухгалтерський облік і аудит. – 2006. – № 8. – С. 22–27.
75. Павлюк, І. Бухгалтерський облік зменшення та відновлення корисності об'єктів нематеріальних активів [Текст] // Бухгалтерський облік і аудит. – 2006. – № 10. – С. 19–24.
76. Палий, В. В. Консолидированная отчетность: учет операций, связанных со слиянием предприятий [Текст] / В. В. Палий. – М., 1995.
77. Панченко, Є. Г. Стратегія розвитку міжнародного підприємництва та іноземних інвестицій в Україні [Текст] / Є. Г. Панченко, О. В. Гаврилюк. – К. : Інститут світової економіки та міжнародних відносин АН України, 1992.
78. Переверзев, Н. Связь бюджетирования и системы сбалансированных показателей [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.smartcat.ru.
79. Петрук, О. М. Гармонізація національних систем бухгалтерського обліку [Текст] : монографія / О. М. Петрук. – Житомир : ЖДТУ, 2005. – 420 с.
80. Плотников, В. С. Финансовый и управленческий учет в холдингах [Текст] / В. С. Плотников, В. В. Шестакова ; под ред. д-ра экон. наук В. И. Барыленко. – М. : ИД ФБК-ПРЕС, 2004.
81. Погрібна, О. П. Об'єкти і методи внутрішньогосподарського контролю та їх критична оцінка [Текст] / О. П. Погрібна // Фінансовий контроль. – 2002. – № 1. – С. 39–43.
82. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 19 “Об'єднання підприємств” [Електронний ресурс] Затв. наказом Міністерства фінансів України від 07.07.99 № 163 – Режим доступу : <http://liga.kiev.ua>.

83. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 20 “Консолідована фінансова звітність” [Електронний ресурс] : наказ Міністерства фінансів України від 30.07.99 № 176. – Режим доступу : <http://liga.kiev.ua>.
84. Положення про Державне казначейство України [Електронний ресурс] Затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 31.07.95 № 590. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.
85. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 8 “Нематеріальні активи” [Текст] // Бухгалтерія. – № 29(652). – 2005 – С. 48–51.
86. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 “Основні засоби” [Текст] Затв. наказом Міністерства фінансів України від 27.04.2000 № 92 зі змінами та доповненнями, внесеними наказами Міністерства фінансів України від 30.11.2000 № 304, від 25.11.2002 № 989 // Бухгалтерський облік і аудит. – 2002. – № 12. – С. 33–36.
87. Портер, М. Стратегія конкуренції [Текст] / М. Портер ; пер. з англ. – К. : Основи, 1997.
88. Порядок застосування типових форм первинного обліку об’єктів права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів [Текст] : наказ Мінфіну України від 22.11.2004 № 732 // Бухгалтерський облік і аудит. – 2004. – № 12. – С. 5–14.
89. Про аудиторську діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 22.04.93 № 3126-ХІІ. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.
90. Про власність [Текст] : Закон України // Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 20. – Ст. 249 [зі змінами, внесеними згідно із законами та постановами Верховної Ради].
91. Про затвердження порядку казначейського обслуговування місцевих бюджетів (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс] : наказ Державного казначейства України від 04.11.2002 № 205. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.
92. Пучкова, С. И. Бухгалтерская (финансовая) отчетность [Текст] / С. И. Пучкова. – М. : ИД ФБК-ПРЕСС, 2002.
93. Райзберг, Б. А. Современный экономический словарь [Текст] / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : ИНФРА-М, 2002.
94. Редченко, К. Революция в учете [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.cfin.ru.
95. Редченко, К. Управленческий контроль и аудит [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.cfin.ru.
96. Ринок [Текст] / упоряд., авт. вступ. ст. А. А. Чухно. – К. : Україна, 1995.

97. Рязанцева, Н. А. 1С: Предприятие. Бухгалтерский учет. Секреты работы [Текст] / Н. А. Рязанцева, Д. Н. Рязанцев. – СПб. : БХВ-Петербург, 2002.
98. 1С: Предприятие 7.7. Конфигурация “Бухгалтерский учет” для Украины. – Редакция 2. Руководство по ведению учета (описание конфигурации) [Текст]. – М. : 1С, 2002
99. Савчук, В. П. Финансовый менеджмент предприятий: прикладные вопросы с анализом деловых ситуаций [Текст] / В. П. Савчук. – К. : Максимум, 2001.
100. Сажинець, С. Й. Організація аналітичного обліку нематеріальних активів на підприємствах [Текст] / С. Й. Сажинець // Бухгалтерський облік і аудит. – 2002. – № 7. – С. 23–27.
101. Сажинець, С. Організація обліку амортизації основних фондів на підприємствах [Текст] / С. Сажинець // Бухгалтерський облік і аудит. – 2004. – № 5. – С. 42–50.
102. Самойленко, Р. Л. Питання ефективного використання амортизації суб'єктами господарювання [Текст] / Р. Л. Самойленко // Формування ринкових відносин в Україні : збірник наукових праць ; наук. ред. І. К. Бондар. – К., 2002. – Вип. 17. – С. 136–138.
103. Соколов, Я. В. Бухгалтерский учет: от истоков до наших дней [Текст] / Я. В. Соколов. – М. : Аудит, ЮНИТИ, 1996.
104. Стефанюк, І. Б. Проблеми вдосконалення системи державного фінансового контролю в Україні [Текст] : доповіді, виступи міжнародної науково-практичної конференції “Бюджетна реформа в Україні: проблеми та шляхи їх розв’язання” / І. Б. Стефанюк. – К. : НДФІ, 2001. – С. 264–273.
105. Стоян, В. І. Розмежування повноважень між учасниками бюджетного процесу та організація взаємодії з ними органів Державного казначейства [Текст] / В. І. Стоян, А. В. Лучка // Фінанси України. – 2005. – № 12. – С. 43–51.
106. Сухарева, Л. О. Еволюція функцій контролю [Текст] / Л. О. Сухарева // Фінанси України. – 2000. – № 8. – С. 19–25.
107. Тарасова, І. Пропозиції щодо вдосконалення класифікації нематеріальних активів у Плані рахунків та П(С)БО 8 “Нематеріальні активи” [Текст] / І. Тарасова // Бухгалтерський облік і аудит. – 2004. – № 4. – С. 38–41.
108. Тракало, О. М. Проблеми автоматизації бухгалтерського обліку // Облік, аналіз і аудит у сучасному бізнесі [Текст] : Міжнародна науково-практична конференція / О. М. Тракало. – Львів : Компакт. – ЛВ, 2004. – С. 333–335.

109. Український класифікатор форм власності на землю (УКФВЗ) [Електронний ресурс] : лист Державного комітету України по земельних ресурсах від 24.04.98 № 14-1-7/1205. – Режим доступу : rada.kiev.ua.
110. Уэйл, П. Управление ИТ: опыт компаний-лидеров. Как информационные технологии помогают достигать превосходных результатов [Текст] : пер. с англ. ; П. Уэйл, Дж. У. Росс. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2005.
111. Уолш, К. Ключові фінансові показники. Аналіз та управління розвитком підприємства [Текст] : посібник, англ. / К. Уолш. – К. : Всеуито ; Новий друк, 2001.
112. Федосеев, А. Открывая новые горизонты управления бизнесом: система сбалансированных показателей [Електронний ресурс] / А. Федосеев, И. Котельников. – Режим доступу : www.intalev.ru.
113. Фелпс, Б. Умные бизнес-показатели: Система измерений эффективности как важный элемент менеджмента [Текст] / Б. Фелпс ; пер. с англ. – Днепропетровск : Баланс-Бизнес-Букс, 2004.
114. Финансовое планирование и контроль [Текст] / пер. с англ. ; под ред. М. А. Поукока и А. Х. Тейлора. – М. : ИНФРА-М, 1996.
115. Фрезе, Э. Реструктуризация предприятий: направления, цели, средства [Текст] / Э. Фрезе, Л. Тойфсен, Т. Бээкен, М. Энгельс, П. Леманн // Проблемы теории и практики управления. – 1996. – № 4. – С. 116–121.
116. Ханд, Д. Планирование и контроль: концепция контроллинга [Текст] : пер. с нем. ; под ред. и с предисл. А. А. Турчака, Л. Г. Головача, М. Л. Лукашевича. – М. : Финансы и статистика, 1997.
117. Ханд, Д. Планирование и контроль [Текст] / Д. Ханд. – М. : Финансы и статистика, 1997.
118. Ханд, Д. Планування і контроль [Текст] / Д. Ханд. – М. : Фінанси і статистика, 1997.
119. Хендриксен, Э. С. Теория бухгалтерского учета [Текст] / Э. С. Хендриксен, М.Ф. Ван-Бреда ; пер. с англ. / под ред. проф. Я. В. Соколова. – М. : Финансы и статистика, 1997. – 576 с.
120. Хорнгрен, Ч. Управленческий учет [Текст] / Ч. Хорнгрен, Дж. Фостер, Ш. Датар. – Издание 10-е. – СПб. : Питер, 2005.
121. Шнейдер, А. Наука перемагати в інвестиціях, менеджменті і маркетингу [Текст] / А. Шнейдер, Я. Кацман, Г. Топчишвілі. – М. : АСТ, 2002.
122. Шнейдер, А. Наука побеждать в инвестициях, менеджменте и маркетинге [Текст] / А. Шнейдер, Я. Кацман, Г. Топчишвили. – М. : АСТ, 2002.

123. Шульга, Н. П. Банківський контролінг: теорія, методологія, практика [Текст] / Н. П. Шульга. – К. : КНТЕУ, 2004.
124. Шульга, С. Н. Вітчизняна та міжнародна практика обліку нематеріальних активів: проблеми та протиріччя [Текст] / С. Н. Шульга // Вісник Житомирського державного технологічного університету. – 2004. – № 4(30). – С. 274–277.
125. Шульга, С. Н. Щодо відображення інвестицій в нематеріальні активи [Текст] / С. Н. Шульга // Економіст (укр.). – 2006. – № 1. – С. 51–54.
126. Яремчук, С. Нематериальные активы: налоговый и бухгалтерский учет [Текст] / С. Яремчук, М. Сова. – Харьков : Фактор, 1998.
127. Яровенко, Г. М. Застосування теорії ігор при побудові моделі фінансового контролю [Текст] / Г. М. Яровенко // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 11. – С. 156–163.
128. Arens, A. A. Auditing and assurance services: an integrated approach [Text] / With web content provided by G.J. Jenkins ; A. A. Arens, R. J. Elder, M. S. Beasley. – 10th ed. – Prentice Hall, Upper Saddle River, New Jersey, USA, 2005.
129. Beams, F. A. Advanced Accounting, 2nd ed. Englewood Cliffs [Text] / F. A. Beams. – Prentice Hall, Inc., 1982.
130. Beckman, J. K. The Economic Unit Approach to Consolidated Financial Statements: Support From the Financial Economics Literature [Text] / J. K. Beckman // Journal of Accounting Literature. – 1995. – № 14. – P. 1–23.
131. Eccles, R. G. Creating a Comprehensive System to Measure Performance [Text] / R. G. Eccles, P. J. Pyburn // Management Accounting. – 1992. – October.
132. Fleisher, C. S. Strategic and competitive analysis: methods and techniques for analyzing business competition [Text] / C. S. Fleisher, B. E. Bensoussan. – Prentice Hall, Upper Saddle River, New Jersey, USA, 2003.
133. Goldenberg, H. Using the Balanced Scorecard to Develop Companywide Performance Measures [Text] / H. Goldenberg, J. Hoffecker // Journal of Cost Management. – 1994. – Fall.
134. International Financial Reporting Standards 2004 [Text]. – London : IASB, 2004.
135. Johnson, T. H. Relevance Lost – the Rise and Fall of Management Accounting [Text] / T. H. Johnson, R. S. Kaplan. – Boston, Mass : Harvard Business School Press, 1987.
136. Kerr, S. On the Folly of Rewarding A, While Hoping for B [Text] / S. Kerr // Academy of Management Journal. – 1975 // ateh.h12.ru.

137. Moonitz, M. The Entity Theory of Consolidated Statements [Text] / M. Moonitz. – New York : Arno Press, 1951.
138. Regulation (EC) № 1606/2002 of the European Parliament and of the Council of 19 July 2002 on the application of International Accounting Standards [Text] // OJL 243, 11/09/2002.
139. Seventh Council Directive of 13 June 1983 Based on the Article 54 (3) (g) of the Treaty on Consolidated Accounts [Text]. – Brussels : The Council of the European Communities (83/349).
140. Shank, J. C. Strategic Cost Management [Text] / J. C. Shank, V. Govindarajan. – New York : Free Press, 1993.
141. Smith, T. Accounting for Growth [Text] / T. Smith. – Century Business, 1992.

Наукове видання

Герасименко Сергій Сергійович
Єпіфанов Анатолій Олександрович
Корінько Микола Данилович та ін.

**БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК:
актуальні проблеми та рішення**

Монографія

Редактор *Г.М. Нужненко*

Технічне редагування *І.О. Кругляк*

Комп'ютерна верстка та дизайн обкладинки *Н.А. Височанська*

Підписано до друку 18.02.2010. Формат 60x90/16. Гарнітура Times.
Обл.-вид. арк. 9,06. Умов. друк. арк. 10,25. Тираж 300 пр. Зам. № 930

Державний вищий навчальний заклад
“Українська академія банківської справи Національного банку України”
40030, м. Суми, вул. Петропавлівська, 57

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції: серія ДК, № 3160 від 10.04.2008

Надруковано на обладнанні Державного вищого навчального закладу
“Українська академія банківської справи Національного банку України”
40030, м. Суми, вул. Петропавлівська, 57